

Thema

Democratie in reparatie

Kars Veling: 'De democratische rechtsstaat is geen rustig bezit, maar constant in beweging'

Joost Eerdmans: 'De kwalificatie van populist vind ik geen belediging. Ik ga uit van de kracht van het democratisch debat.'

Zicht

- Zicht, 39e jaargang (2013) nr. 3
- ISSN 0167-2150
- Het tijdschrift *Zicht* is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- *Zicht* stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde bezinning op actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatorische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Redactie

- B. van den Belt MA
- Drs. J.W. van Berkum
- Ing. J.J. van Burg MSc
- Mw. E. van Doorn MA
- Drs. A.I. Hoogeveen
- J.M. ten Hove MA
- Dr. ir. H. Kievit
- Ir. J. Maljaars
- H.J. Nijsink MA
- W.J. Pijl
- Dr. J.J. Polder
- Drs. J.A. Schippers (secretaris en eindredacteur)
- Drs. J.D. Veldman
- Drs. P.J. Verheij RA
- Dr. K. van der Zwaag (voorzitter)

Redactieadres

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. drs. J.A. Schippers
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
Telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
Internet: www.wi.sgp.nl

Bestuur Guido de Brès-Stichting

- Prof. dr. H. van den Belt
- Dr. R. Bisschop
- Dr. ir. J.S. van den Brink (secretaris)
- Dr. W. Fieret (voorzitter)
- Dr. A. Goudriaan
- Mr. A. Klaassen (algemeen adjunct)
- Drs. P.C. den Uil (penningmeester)
- Mw. dr. M. Verduijn
- Prof. dr. ir. W. de Vries

Bijdragen en auteursrechten

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het redactieadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: *Zicht*, 2013-2, p. 1

Recensies

- Boeken ter recensie zenden aan het bovengenoemde redactieadres.
- Ter recensie aangeboden boeken worden niet getourneerd.

Abonnementenadministratie

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. Coralien Pors-de Visser
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
- ING 526317 t.n.v. administratie Zicht te Rotterdam

Abonnementen

- De prijs voor een jaarabonnement bedraagt € 21,50 (vier nummers); studenten/SGP-j leden € 12,50. Een proefabonnement (vier nummers) kost € 15,00. De prijs van een los nummer is € 8,50 (incl. verzendkosten).
- Guido-donateurs zijn automatisch abonnee van *Zicht*. De minimumdonatie bedraagt € 50,00 per jaar; studenten/SGP-j-leden € 25,00. Naast het tijdschrift *Zicht* ontvangen donateurs alle overige publicaties van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Een abonnement kan elk kwartaal ingaan. Abonnementen en donateurschappen worden jaarlijks automatisch verlengd, tenzij voor 1 december een schriftelijk bericht van opzegging bij de administratie is ontvangen.

Advertenties

- Hoornbeek-college, afd. secretary support
e-mail: adverterenzicht@sgp.nl
Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.

Vormgeving en druk

- Grafisch centrum De Toren BV te Nijkerk

Democratie vergt onderhoud

Dit jaar is het 200 jaar geleden dat er een einde kwam aan de Franse overheersing (1795-1813) en Nederland een zelfstandig Koninkrijk werd. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kregen we overigens niet meer terug. Nederland werd een eenheidsstaat op basis van een constitutie die in 1814 tot stand kwam. Halverwege de negentiende eeuw werd deze grondwet fors gewijzigd, waardoor de Koning macht inleverde ten gunste van het Parlement. Dit proces van democratisering ging met horten en stoten voort, totdat aan het begin van de twintigste eeuw het algemeen kiesrecht werd ingevoerd, in combinatie met de gelijke financiering van openbaar en bijzonder onderwijs.

Het parlementair stelsel zet in ons land de toon. De laatste decennia zijn voorstellen gedaan voor introductie van vormen van directe democratie: de gekozen burgemeester, het referendum en dergelijke. Maar na wat minder geslaagde experimenten – of een ‘al te verrassende’ uitkomst in het geval van het referendum over de zgn. Europese Grondwet - zijn deze ideeën weer ijlings in de ijskast gezet. De verlaagde voorkeursdrempel (een kwart van de kiesdeler) bleef als enige verbetering over. En verder plaatste de Tweede Kamer de Koning buiten het formatieproces. Maar gezien de versplintering van het politieke landschap kun je wachten op het moment waarop men terugverlangt naar een regierol van de Koning bij de formatie.

Met enige trots presenteert de redactie dit nummer over actuele democratische kwesties. Naast de gebruikelijke interviews, columns en bijdragen treft u op pagina 28 een essay aan waarmee Marius de Kok een mooie prijs heeft gewonnen. Bemoedigend om te merken dat de vraag naar een goed, rechtvaardig en wijs bestuur ook jongeren interesseert. Tussen de uitersten van elitaire autocraten of doorgeslagen demo(n)craten liggen immers vele principiële verantwoordelijke mogelijkheden die de persoonlijke vrijheid van mensen intact laten. Niet het minst de vrijheid om God te eren, en om Hem en de naaste, de samenleving te dienen.

Jan Schippers, eindredacteur

“En zij zeiden tot hem: Zie, gij zijt oud geworden, en uw zonen wandelen niet in uw wegen; zo zet nu een koning over ons, om ons te richten gelijk al de volken hebben”

“Doch de Heere zeide tot Samuel: Hoor naar de stem des volks in alles, wat zij tot u zeggen zullen”

1 Samuel 8 vers 5 en 7a

Ds. D. Boers, emeritus predikant in de Protestantse Kerk in Nederland

Het volk wil een koning

Tweehonderd jaar geleden stuurde het driemanschap, Adam François van der Duijn van Maasdam, Gijsbert Karel van Hogendorp en Leopold van Limburg Stirum, een brief naar Engeland met daarin het verzoek aan de Prins van Oranje om naar Nederland te komen en het koningschap te aanvaarden. Alle omringende landen waren immers ook weer koninkrijken geworden en het leek de Europese en de Nederlandse leiders belangrijk om de nieuwe Nederlandse natie ook te laten leiden door een koning.

Een weerspanning volk

Ruim 3000 jaar geleden was er ook een volk dat riep om een koning. Het volk Israël

stuurde zijn oudsten naar de ziener Samuel en zij verzochten hem om een koning over hen aan te stellen. En hun doel is heel duidelijk, namelijk om te zijn als de volken die hen omringen. De vraag lijkt niet zo bijzonder, zoals het in 1813 ook niet heel bijzonder was om van de nieuwe Nederlandse natie een koninkrijk te maken. Toch is er in het geval van Israël wel degelijk iets heel bijzonders aan de hand. Dat zien we, als we er op letten waartoe de Heere het volk Israël had uitgekozen.

In Exodus 19 vers 6 lezen we: “En gij zult Mij een priesterlijk koninkrijk en een heilig volk zijn”. Het volk Israël was nu juist uitgekozen om anders te zijn dan alle andere volken. De

Heere zou hun Koning zijn en zij mochten Hem dienen. En deze Koning had zich in het verleden niet onbetuigd gelaten, want Hij leidde hen door de zee en Hij zorgde voor voedsel en drinken in de woestijn. Met Zijn hulp werden ook vijandelijke legers verslagen. Dat er nu om een aardse koning gevraagd wordt, houdt daarom in dat dit volk er langzamerhand geen zin meer in heeft om een heilig volk te zijn. Om anders te zijn dan de andere volken. Integendeel, men wil gelijk zijn aan de andere volken en zegt de dienst aan de Heere op. Dit blijkt nog eens overduidelijk als we ook vers 20 van hoofdstuk 8 lezen. Daar wordt nog een argument toegevoegd aan de wens tot het hebben van een koning. Hij kan dan “onze oorlogen” voeren. Niet meer een oorlog onder leiding van de Heere en niet meer op de tijd van de Heere, maar gewoon wanneer het volk het zelf wil. Op eigen tijd en op eigen wijze. In de vraag van vers 5 toont zich een onthutsende afkeer van de Heere. Een afkeer die in elk mensen hart schuilt en vaak de drijvende kracht is in een mensenleven. Dat mag ons verontrusten, want het is een afkeer die ook in uw en in mijn hart verankerd is. Een afkeer die ons maakt tot doemwaardige zondaren voor God.

Een liefdevolle God

Het bijzondere is nu dat God niet in toorn uitbarst en gaat spreken over wraak. Hij nodigt daarentegen Samuel uit om naar het volk te luisteren en een koning te zalven. De Heere kan de wens van het volk gebruiken om zijn plan met Israël uit te voeren. Een plan dat heeft voorzien in een koning, want in Deuteronomium 17 vers 14 is al te lezen dat de wens tot een koning zal opkomen en dat daarin zal worden voorzien. Dat moet

dan wel een koning zijn die de Heere kent en door Hem is uitgekozen. Een koning met een hoge roeping, die al de dagen van zijn leven voortdurend in de Thora zal lezen (vers 19). Een koning die in heel zijn handelen toont hoe goed de Heere is en hoe goed het leven met de Heere is.

Dat er nu om een aardse koning gevraagd wordt, houdt daarom in dat dit volk er langzamerhand geen zin meer in heeft om een heilig volk te zijn. Om anders te zijn dan de andere volken.

Leven onder een koning

De geschiedenis van Israël heeft geleerd hoe de wens van het volk vervuld is. Er zijn koningen gekomen en sommigen beantwoorden een klein beetje aan de bedoelingen die God met hen had. Een veel groter aantal beantwoordde echter in het geheel niet aan die bedoelingen. In hen werden de waarschuwingen waar, die Samuel aan het volk moest geven (I Samuel 8:11 -17). De koningen bouwden prestigeobjecten en zij lieten het volk ervoor werken en betalen. Onder andere door een stevige belastingheffing. Er kwamen koningen, die oorlogen voerden en meestal was dat niet in het voordeel van Israël en zeker niet tot eer van de Heere. En vele koningen vervreemdden zich van het volk en ook dat gaf problemen. Het was dan ook niet zo vreemd dat de Heere tenslotte ingreep en het volk in ballingschap voerde.

ECM dialoog

Organisatieprocessen ingewikkeld?

Met educatieprogramma's op maat werken we aan de professionalisering van (uw) medewerkers. Georganiseerde intervisie, regionale kennisafels en nieuw elan geven aan competenties van leidinggeven en persoonlijke geloofwaardigheid? ECM dialoog heeft het!

Postbus 100 | 8080 AC Elburg
t (0525) 66 16 97 | www.ecmdialoog.nl

RietvelddeJong **RietvelddeJong**
WONINGEN IN BERGAMBACHT WENEN IN ELBURG

Burgemeester Uilkensstraat 24
2861 AE Bergambacht
Telefoon: 0182 – 64 54 54
Fax: 0182 – 35 76 55

UW BEDRIJF IS ONZE ZORG!

SCHAAL 1:1 OF GROTER?

ONTWERP & REALISATIE VAN:

- Autobelettering
- Reklameborden
- Gevelreklame
- Lichtreklame
- Bouwborden
- Drukwerk
- Reklamezullen
- Promotiekleding
- Relatiegeschenken
- Groot formaat prints
- Presentatiesystemen
- Vlaggen- en vlaggenmasten

VAN LAAR
REKLAME

Bellstraat 15 | 3771 AH Barneveld
T1 0342 - 400 988 | F1 0342 - 400 469
E1 info@vanlaarreklame.nl | I1 www.vanlaarreklame.nl

VOOR EEN GOED BOEK NIET LANG OP ZOEK!!

Boekhandel R. van der Meijden
Nedereindsestraat 7 – 4041 XE Kesteren
Tel. 0488-482226 (Bgg. 0488-482134)
Email: info@vdmeijden-boekhandel.nl

Maandags gesloten

TECHNO WEST SERVICES

verkoop - verhuur - onderhoud

Techno West Services B.V.
Wolfsk 4, 4416 PX Ruitingen
E-mail opkoop@technowestservices.nl

Tel. +31 (0) 113 312 188
Mob. +31 (0) 054 774 758
Fax +31 (0) 113 313 078

www.technowestservices.nl

Als door genade het volk jaren later is terug gekeerd, gaat het niet veel beter. Het gevolg is een toenemend verlangen naar die ene koning, die regeert naar Gods wil. Dat moment is er als de Zoon van God op aarde komt. Hij leeft volledig naar Gods bedoelingen, maar dan klinkt het opnieuw: “Wij willen niet, dat deze over ons koning zij” (Lucas 19: 14b). Verbijsterend! Opnieuw een geweldige afwijzing van de Heere als de Koning! Het volk dat door de Heere is uitgekozen wil niet een “heilig volk” in dienst van Koning Jezus zijn.

Inmiddels zijn we ongeveer 2000 jaar verder en moeten we vaststellen dat ook ons volk geen volk meer wil zijn dat de Koning der koningen dient. Niet onder leiding van een koning en niet onder leiding van de leden van het parlement. Die leden proberen in meerderheid ook voortdurend alles wat met “christelijk” te maken heeft uit het handelen in de Tweede en Eerste Kamer te weren. En in allerlei wetgeving (abortus, euthanasie, onderwijs, trouwambtenaar, ...) tonen velen dat hun handelen voortdurend een handelen is op grond van het feit dat een mens eigen baas wil zijn. In die gedachten past het niet om verantwoording af te leggen aan de Koning der koningen.

Een heilig volk

Wat een zegen is het dan dat er in 2013 in Nederland nog christelijke gemeenten zijn, die door Petrus in zijn brief worden genoemd: “een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap, een heilig volk, een verkregen volk” (I Petrus 2 vers 9). Dat wat in Exodus over het volk Israël wordt gezegd, wordt door Petrus toegepast op de gemeente van Christus en daarin dus op elk lid van die gemeente.

Inmiddels zijn we ongeveer 2000 jaar verder en moeten we vaststellen dat ook ons volk geen volk meer wil zijn dat de Koning der koningen dient. Niet onder leiding van een koning en niet onder leiding van de leden van het parlement.

En nu stelt de tekst dus aan ons de vraag welke leider/leiders wij begeren. Aardse leiders die los van God regeren, of zoeken we de Heere Jezus Christus en mag Hij onze Koning zijn? En betekent dat dan dat wij ons diep in het stof verootmoedigen, onze zonden belijden – juist ook al die momenten, waarop we zo graag een aardse koning wensten of zelf koning wensten te zijn – en de Heere nederig vragen om onze Koning te zijn? Wat zal deze Jezus blij zijn met ons knielen en wat zal Hij verheugd antwoorden dat Hij daartoe nu juist op aarde is gekomen. Om Koning te zijn en om als Koning geëerd te worden.

Wat een voorbeeld zal het zijn voor de inwoners van Nederland, voor de Koninklijke familie en voor het parlement als vele christelijke gemeenten evenzo vele heilige volkjes vormen. Volkjes, c.q. gemeenten, waarin de liefde voor elkaar en voor de Heere merkbaar aanwezig is! Het zal zeker uitwerken op allen die Hem nog niet kennen en daardoor invloed hebben op het beleid dat in dit land gevoerd wordt. Beleid dat tot eer van Koning Jezus Christus mag zijn.

Ondanks de voortgaande individualisering, het afkalvende draagvlak voor politieke participatie en de toenemende scepsis over de slagkracht van Brussel en Den Haag, weigert ProDemos-directeur Kars Veling te somberen over de vitaliteit van de democratische rechtsstaat. We moeten onze zegeningen - ruimte voor minderheden, respect voor wetgeving en onafhankelijke rechtspraak, het omgaan met verschillende ideologische inzichten - leren tellen.'

Door Jan Mark ten Hove MA, redacteur

'Democratie is geen rustig bezit'

Welk cijfer zou u onze democratische rechtsstaat geven?

'Ik ben daar niet zo somber over, in elk geval een ruime voldoende. Een zeven, zoiets. De democratische rechtsstaat is geen rustig bezit of statisch gegeven, maar constant in beweging. Vergelijk het met een zeiler die van tijd tot tijd geconfronteerd wordt met een regenbui of een vlaag wind. Gegeven die condities is een zeven een mooi cijfer. Zeker als je de stabiliteit van onze rechtsstaat afzet tegen

een zwakke democratie in een land als Egypte, met alle gevolgen van dien.'

Impliciet zegt u dat er nog wel wat verbeterlagen gemaakt kunnen worden...

'Ons bestel gaat uit van de klassieke machtenscheiding. De wetgevende, uitvoerende en rechterlijke machten zijn idealiter in balans. Ik heb de indruk dat de verhouding tussen de uitvoerende macht en wetgevende macht nauwer is dan wenselijk, dat komt door de in-

Over ProDemos en Kars Veling

ProDemos is een Nederlandse stichting op het gebied van burgerschap, rechtsstaat en democratie, gevestigd in Den Haag. Het instituut informeert burgers over de democratische rechtsstaat en stimuleert hen om hierin een actieve rol te spelen. Om zo veel mogelijk mensen bij de politiek te betrekken, werkt ProDemos op gemeentelijk, provinciaal en landelijk niveau. Een van de doelen van ProDemos is om veel mensen en scholen kennis te kunnen laten maken met democratie en het werk van de Tweede Kamer. Sinds 1 april 2011 is Kars Veling directeur van ProDemos. Daarvoor was hij rector van een scholengemeenschap. Veling was al bekend met 'Den Haag' door zijn politieke functies binnen de ChristenUnie en het Gereformeerd Politiek Verbond.

richting van ons stelsel. In Nederland voert de regering wetgeving uit en toetst zij óók die wetgeving. Bij vreemdelingenwetgeving, om maar wat te noemen, kan dat bijvoorbeeld een probleem opleveren. Als de regering in de uitvoering tegen moeilijkheden aanloopt, wordt de wet even aangepast. Het is maar de vraag of dat procedureel zuiver is.

Ik heb de indruk dat de verhouding tussen de uitvoerende macht en wetgevende macht nauwer is dan wenselijk, dat komt door de inrichting van ons stelsel. In Nederland voert de regering wetgeving uit en toetst zij óók die wetgeving.

Verder wordt in Nederland wetgeving niet door een rechter aan de grondwet getoetst. In

Duitsland bijvoorbeeld bestaat daarvoor een Constitutioneel Hof. Alleen is het gevaar dan aanwezig, dat zo'n instituut juridische uitspraken doet die grote politieke consequenties kunnen hebben, in het geval van Duitsland heeft het Hof zich gebogen over de rechtmatigheid van de miljardensteun aan Griekenland. Ook is de onderscheiding van de rechtsprekende macht niet vanzelfsprekend gewaarborgd. Bemoeienis van politici met lopende rechtszaken zet de onafhankelijke rechtspraak onder druk.'

Een van onze democratische tekorten is het geringe draagvlak onder de bevolking. Is dat tij te keren?

'De scepsis over de politiek is zorgelijk, maar tegelijkertijd iets dat al decennialang voorkomt. Neem de jaren zestig met de kritiek van Provo's en Nieuw Links op de verzuilde samenleving of de jaren negentig en het debat over de schaduwkanten van de multiculturele samenleving. Nu moet Europa het ontgelden. Dit soort sentimenten mogen er zijn, mensen moeten zich kunnen uiten. Aan de andere kant ligt er bijvoorbeeld voor het onderwijs een taak om leerlingen al vroeg uit

te leggen wat de waarde is van democratie. Burgerschap en maatschappijleer zijn erg belangrijke vakken, waarin een docent de mogelijkheid heeft om wat te vertellen over de politiek, de rechterlijke macht en hoe we het in Nederland geregeld hebben.'

Ik beschouw de ontideologisering en de secularisatie als een gegeven ontwikkeling. Het heeft geen zin om terug te verlangen naar het verzuilde verleden.

De politiek kampt sinds een jaar of tien met de opkomst van het populisme en het wegwijnen van het algemeen belang. Baart dat u zorgen?

'Populisten benoemen sentimenten en dat mag. Er moet ruimte zijn om gevoelens van onvrede te uiten. Populisten kunnen correcties aanbrenge op de democratische rechtsstaat of wijzen op ontsporingen.

Tegelijkertijd moeten politici hun verantwoordelijkheid nemen voor het bestuur. Ik vind het risicovol als populistten electoraal garen spinnen door slogans als 'de elite bestaat uit zakkenvullers' of 'alle rechters zijn lid van D66'. Dat leidt tot verwrongen beelden over de politiek en de samenleving.'

Politieke partijen verliezen jaarlijks leden. Is dat een teken aan de wand als het gaat om de vitaliteit van de democratie?

'De betrokkenheid op idealen en uitgangspunten is er nog wel, maar deze uit zich niet in vaste verbindingen met politieke partijen. In dat kader zijn de dalende ledentallen een probleem. Steeds meer partijen moeten het stellen zonder een trouwe, vastomlijnde achterban. Je kunt in dat geval twee dingen doen: of samenwerken met andere politieke partijen - om mensen überhaupt te motiveren voor de politiek - of mensen meer betrekken bij je partij en misschien ook wel de niet-leden. Wat is de meerwaarde van het presenteren van een dichtgetimmerd verkiezingsprogramma op het partijcongres? Zo'n stuk kan sterker worden als het in de voorfase al met leden en buitenstaanders gedeeld wordt.'

Motie-Heijnen

Op 2 juli 2013 heeft de Tweede Kamer in grote meerderheid een motie van PvdA-Kamerlid Heijnen aangenomen waarin hij het Presidium van de Kamer verzoekt een plan uit te werken dat ervoor zorgt dat binnen afzienbare tijd ten minste 75 procent van de scholieren via ProDemos voor hun 18de Tweede Kamer kan bezoeken. Volgens Heijnen loopt het grootste gedeelte van de scholieren tijdens zijn schoolperiode een bezoek aan den Haag mis. Elke jaargang telt ongeveer 200.000 scholieren. Daarvan brengen circa 60.000 leerlingen een bezoek aan ProDemos en de Tweede Kamer. Zo'n 140.000 leerlingen zien het Binnenhof dus niet. Heijnen vindt dat een gemiste kans voor, wat hij noemt, het politieke zelfvertrouwen van jongeren.

Mensen stemmen nauwelijks nog vanuit klassenbewustzijn of in lijn met hun confessie. Mist onze democratie daardoor niet een 'groot verhaal'?

'Ik beschouw de ontideologisering en de secularisatie als een gegeven ontwikkeling. Het heeft geen zin om terug te verlangen naar het verzuilde verleden. Toch merk ik dat veel mensen ook geïnspireerd kunnen raken door algemenere noties. Een samenleving waarin het recht geldt, minderheden zich kunnen verweren tegen meerderheden en waarbij ideologische verschillen niet uitgevochten worden op straat, maar in het parlement, koester ik. Dat zijn de best denkbare condities voor een vreedzame maatschappelijke ordening. We moeten onze zegeningen leren tellen.'

Als u 1 miljard euro zou krijgen om onderhoud te plegen aan de democratie, waaraan zou u dat geld uitgeven?

'Ik zou dat geld besteden aan het opzetten van educatieprogramma's om burgers te informeren over hoe de politiek werkt en te overtuigen dat de samenleving ieders inzet vraagt. Via het onderwijs zouden kinderen en jongeren geactiveerd en gemotiveerd kunnen worden. Overigens, geld is niet de oplossing van alle problemen. Er zou al een wereld gewonnen zijn als iedereen zich op zijn plek realiseert wat zijn verantwoordelijkheid is richting de samenleving.'

Individualisme en populisme bedreigen democratie

In het artikel 'Individualisering, beambtendom en populisme' legt de politicoloog A.P.M. Lucardie een link tussen individualisering en de opkomst van het populisme. Rond 1965 kreeg Nederland te maken met secularisatie en ontzuiling. Daardoor verviel de automatische binding van het individu met collectiviteiten als families, dorpsgemeenschappen, kerken, klassen en zuilen. De belangen en behoeften van het individu werden opeens leidend. Niet langer was de kerk of de sociale klasse richtinggevend voor de keuze in het stemhokje, maar het charisma van de leider. Ook fungeerde het verkiezingsprogramma niet langer als leidraad, maar werd het deelbelang opeens belangrijk. Neem de antipolitieke D66, opgericht in 1966; een nieuwe partij die garen spon bij het succesvolle optreden van Hans van Mierlo en het deelbelang van democratisering en bestuurlijke vernieuwing om wist te zetten in electoraal succes.

De ontzuiling en ontideologisering in de tweede helft van de twintigste eeuw boden ruimte aan de opkomst van het populisme. Populisme heeft weinig op met zuilen en ideologieën, sterker nog, het zet zich daar tegen af. Populisten zeggen altijd de wil van het volk te representeren in tegenstelling tot elites die enkel uit zouden zijn op het verdedigen van eigen belangen. Populisten moeten het in het algemeen hebben van charismatische leiders die zich profileren op onderwerpen die onder het volk leven. Het verwoorden van een integrale visie en rekening houden met het landsbelang is vaak teveel gevraagd voor de doorsnee populist.

Lucardie schreef zijn artikel in 1988. In dat jaar bezetten de traditionele volkspartijen CDA (54), PvdA (52) en VVD (27) maar liefst 133(!) zetels in de Tweede Kamer. Nu, precies een kwarteeuw

later, hebben genoemde partijen nog slechts 92 zetels in de Tweede Kamer. De afgelopen 25 jaar heeft het populisme een vlucht genomen. Aan beide flanken van het politieke spectrum is een populistische partij actief. Aan de linkerkant is dat de SP, goed voor vijftien zetels. Aan de rechterkant van de VVD is de PVV al bijna tien jaar een groot electoraal succes, met eveneens vijftien zetels. Sinds de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen is ook 50Plus met twee zetels in het parlement vertegenwoordigd.

PVV, SP en 50Plus zijn populistische partijen, als we de wetenschappelijke definities volgen. Alle drie partijen hebben een charismatisch leider; respectievelijk Wilders, Roemer en Krol. Alle drie partijen komen op voor een deelbelang: de PVV richt zich met name op de multiculturele samenleving en Europa; de SP op de onderkant van de arbeidsmarkt en de zorg en 50Plus op de belangen van ouderen. Ook zeggen alle drie partijen op te komen voor het volk: Wilders verzet zich tegen de zogenaamde Haagse elite en de Brusselse technocraten; Roemer laakt managers en zakkenvullers; Krol verzet zich tegen ouderen die door het kabinet terug zouden vallen in armoede.

Samengevat: het verdwijnen van de zuilen en de ideologie heeft het populisme gebaard. Zonder secularisatie en ontideologisering geen Wilders, Roemer en Krol. Gezien het feit dat het individualisme welig tiert, de secularisatie nog steeds doorzet en er geen tekenen zijn die wijzen op een terugkeer naar ideologie, lijkt het populisme een gouden toekomst tegemoet te gaan. Een gezonde remedie tegen populisme is het nemen van regeringsverantwoordelijkheid. De geschiedenis heeft bewezen dat zodra populistten compromissen moeten sluiten en het algemeen belang moeten verdedigen, de kink in de kabel komt. Het is daarom geen toeval dat Wilders vlak voor het tekenen van het Catshuisakkoord de stekker uit de onderhandelingen trok. Had hij wel getekend dan had hij zijn eigen mythe ontmythologiseerd.

Constitutionele monarchie: grondwet zonder grondslag

Op 30 november 1813 stapte de erfprins van Oranje in Scheveningen aan land. Het driemanschap dat zijn komst in het geheim had voorbereid, deed een *Proclamatie* uitgaan. Zij beloofden het volk niet alleen een ‘vrolyken dag op gemeene kosten’, maar ook: ‘De oude tijden komen wederom’. Gebeurde dat ook? Die ‘vrolyken dag’ kwam er, maar voor de ‘oude tijden’ gold dat maar zeer ten dele. De Republiek bleef dood en begraven. Het stadhouderschap verdween, erfprins Willem werd aanvankelijk Soeverein Vorst en een jaar later Koning, gebonden aan een Grondwet. Daarmee begint formeel de constitutionele monarchie. Allemaal nieuw dus. Toch herinnerde nog wel iets aan de ‘oude tijden’. Ook toen was de macht van de stadhouder gebonden aan fundamentele rechtsregelingen. En binnen de nieuwe staatsinrichting werd zeker nog gelet op politieke gevoeligheden van vóór de Franse-Bataafse periode. Maar onmiskenbaar was een nieuwe periode ingeluid.

Belangrijker dan deze bestuurlijk-politieke wijzigingen was echter de verandering van de geestelijke grondslag van het staatsbestel. Alle oudere ‘constituties’ – vanaf de *Unie van Utrecht* (1579) – bevatten een verwijzing naar de Goddelijke ordeningen als fundament voor de inrichting van staatsgezag en publieke ruimte. Zelfs de meest radicale grondwet, de *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk* (1798), sprak nog over de erkenning van een ‘Albesturend Opperwezen’. Een dergelijke verwijzing ontbreekt in 1814 in de eerste *Grondwet voor de Verenigde Nederlanden*. In latere Grondwetten is dat niet anders.

Zo wordt het begin van onze constitutionele monarchie gemarkeerd door een principiële keuze: om het land te besturen, is het niet nodig publiekelijk je afhankelijkheid van een Hogere Macht te belijden; een goede staatsrechtelijke ordening is voldoende. Waar dat uiteindelijk toe leidt, kunnen we in de huidige politieke discussies dagelijks ervaren.

Dr. R. Bisschop, Tweede Kamerlid SGP

Hoe zou een christelijk-conservatieve rechtsbeschouwing eruit moeten zien? Op verzoek van het Christelijk Conservatief Beraad boog de oud-voorzitter van de redactie zich over deze vraag. Het boeiende referaat verdient het om op papier te worden vastgelegd, zij het in verkorte vorm.¹ In dit artikel wordt gezien of het cultuurrecht van Cliteur dan wel de rechtsbeschouwing van Scholten elementen bevat voor een christelijk-conservatieve benadering van het complex van recht, staat en orde.

Mr. G. Holdijk, voorzitter SGP-fractie in de Eerste Kamer der Staten-Generaal

Over de 'ewige Wiederkehr' van het natuurrecht

1. Het conservatisme en het recht

Het sinds de progressieve jaren '60 in de vergetelheid geraakte conservatieve denken beleeft een revival,² mede door de oprichting van de Edmund Burke-stichting en later het Christelijk Conservatief Beraad (CCB).³ Voor hun rechtsbeschouwing verwijzen de conservatieven naar zowel het cultuurrecht van de atheïst Cliteur,⁴ het natuurrecht van Kinne-

ging, die zich geen christen noemt,⁵ als de natuurwet van de christelijke apologeet Lewis.⁶ Men probeert het niet-christelijk conservatisme, georiënteerd op de klassieke oudheid, te verbinden met het Engels-Amerikaanse conservatisme, gebaseerd op het christendom. Dat levert onvermijdelijk spanning op. Dat er vele raakvlakken zijn (Augustinus, Van Aquino), betekent niet dat het één tegen het

ander inwisselbaar is. Hoe zou een christelijk-conservatieve rechtsbeschouwing eruit moeten zien? Niet verrassend dat vanuit het CCB daarom gezocht is naar een inspiratiebron. Heeft men die gevonden in de slechts onder juristen nog altijd alom bekende Paul Scholten?⁷

2. Hoe wordt bepaald wat recht is?

In het moderne mens- en wereldbeeld stelt het recht gaan waarheidsclaims, maar slechts geldigheidsclaims. Waarheidsvinding beperkt zich tot natuurwetenschappelijke kennis, empirie en logica. Het normatieve aspect van de rechtswetenschap valt daarbuiten. Maar, als er geen objectieve waarheid ontrent het recht (via God) te bereiken is, hoe zijn dan eenheid, rechtszekerheid en gebondenheid aan het positieve recht te bereiken? Na de Tweede Wereldoorlog beaamt vrijwel iedereen dat recht en wet niet samenvallen.⁸ Wetgeving en rechtspraak moeten daarom aan nadere eisen voldoen om aanspraak op eerbiediging te kunnen maken. Maar welke kunnen dat zijn als een hogere maatstaf ontbreekt? Een centrale vraag in het recht is en blijft de verhouding van 'zijn' en 'behoren' (*Sein en Sollen*). Een blijvende synthese van beide is uitgesloten. De vraag is of een zuiver rationele benadering tot een verantwoorde uitkomst leidt, of dat ook niet-rationele overwegingen een rol mogen spelen. Daartoe moeten we beseffen dat het recht deel uitmaakt van het zedelijk leven en derhalve participeert in het irrationele en subjectieve daarvan. Het subjectieve kan in zichzelf niet het doorslaggevend uitgangspunt zijn. Het moet zich kunnen beroepen op 'iets', een objectiviteit die boven het subject uitgaat. Wat recht behoort te zijn, is in essentie niet willekeurig.

Vanouds ligt hier een taak voor de rechtsfilosofie. Echter, door het rationalisme is de rechtsfilosofie versmald tot een kennistheorie en methodologie, een wetenschapsfilosofie. De vraag 'wat is rechtvaardig?' is helemaal op de achtergrond geraakt: het valt immers niet onweerlegbaar te bewijzen. Rechtsgeleerdheid is rechtswetenschap geworden. Juristen houden zich bezig met de toepassing van het geldende recht (het *Sein*) en niet met de vraag wat recht zou behoren te zijn (het *Sollen*). Het is de taak van politici om via wetten de gewenste rechtsnormen te bepalen. Hun visie op goed en kwaad is bepalend voor wat toegestaan, verplicht of verboden is. Achter deze 'taakverdeling' zit de opvatting dat wat recht zou behoren te zijn in essentie willekeurig is.

Een centrale vraag in het recht is en blijft de verhouding van 'zijn' en 'behoren' (Sein en Sollen). Een blijvende synthese van beide is uitgesloten. Wat recht behoort te zijn, is in essentie niet willekeurig.

Echter, ook hedendaagse rechtswetenschappers kunnen niet accepteren dat rechtsnormen op pure willekeur berusten. Zij zoeken naar een grondslag voor wet en recht, met name voor morele kwesties. Om te ontsnappen aan zelfreflectie als enige maatstaf kiezen ze voor discursieve besluitvorming:⁹ (denkbeeldig) redelijk overleg, openbare kritische reflectie door het onpartijdig uitwisse-

len van argumenten en het belangeloos afwegen van belangen tussen alle rechtsgenoten. De uitkomst geldt dan als juist en aanvaardbaar.

3. Klassieke antwoorden

Het vraagstuk van de binding aan en de rechtmatigheid van macht en wet zal, evenals het verlangen naar gerechtigheid, altijd blijven bestaan. Tot de 18e eeuw werden oplossingen gezocht in het natuurrecht. Een belangrijk gezichtspunt daarbij was dat moraal en recht verbonden zijn, maar niet samenvallen. Het recht vraagt uiterlijke gehoorzaamheid en wordt door een bevoegde autoriteit gehandhaafd. Moreel juist handelen laat zich echter niet afdwingen. Het vraagt om internalisering van bepaalde waarden en principes. Een kernpunt van het natuurrecht is dat zowel Sollen als Sein, deel van de werkelijkheid zijn, hetgeen door de meeste hedendaagse rechtsfilosofen wordt weersproken ('naturalistic fallacy').

Thomas van Aquino, een 13e-eeuws christelijk scholasticus, geldt als grondlegger van het natuurrecht¹⁰. Hij verbindt het Grieks-Romeinse denken (Aristoteles) met de (RK) geloofsleer. Hij meent dat de beginselen van het positieve recht door de mens gevonden kunnen worden in de natuurlijke zedenwet, gericht op gerechtigheid, met behulp van de ratio en het geweten. Van die beginselen maken de Tien Geboden, het liefdesgebod en andere morele voorschriften deel uit.¹¹

Hugo de Groot (1584-1645), bijbels humanist, geeft de aanzet tot secularisering van het natuurrecht. Hij meende dat er een natuurrecht zou zijn zelfs als er geen God bestond¹². Het natuurrecht zou gelden krachtens de

menselijke rede, niet omdat God het wil. Het positieve goddelijk recht zou slechts een rol kunnen spelen binnen de grenzen van de dwingende regels van het natuurrecht. De bron en basis van zijn natuurrechtelijke beginselen vond De Groot in de gemeenschappelijke opvatting van de volken.

Het vraagstuk van de binding aan en de rechtmatigheid van macht en wet zal, evenals het verlangen naar gerechtigheid, altijd blijven bestaan.

Iets van dit denken van Aquino en De Groot vindt men in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring (1776). Daarin wordt gesproken van zelf-evidente waarheden, die mensen ontleen aan een goddelijke wil. Alle mensen zijn gelijk geboren en hebben van hun Schepper bepaalde onvervreembare rechten meegerekregen: (1) een recht op leven, (2) een recht op vrijheid en (3) een recht op het nastreven van geluk. Deze rechten worden niet verleend door de staat; de staat heeft ze te ontzien en te effectueren. Er is dus een hoger recht dan statelijk recht: een goddelijk recht. Vandaag wordt weliswaar erkend dat een zedelijk oordeel in beginsel niet is terug te voeren tot de rede of de gegevenheid van feiten, wetten en rechtspraak, geschiedenis, traditie of gewoonte. Men is tegelijkertijd van mening dat het natuurrecht hier geen oplossing biedt, omdat er vele, uiteenlopende en onderling tegenstrijdige opvattingen en varianten bestaan. Zo heeft men afscheid genomen van de klassieke natuurrechtstraditie.¹³

4.1 Een eigentijdse benadering (Cliteur)

De atheïstische rechtsfilosoof Cliteur heeft de term cultuurrecht geïntroduceerd¹⁴. Hij verwerpt het natuurrecht vanwege het idee van een eeuwige wet (Aquino) en de verwijzing naar goddelijk recht. In een geseclariseerde samenleving is religieus gefundeerd recht moeilijk te rechtvaardigen. In een religieus pluriforme samenleving zijn privileges voor één godsdienst niet te verantwoorden, meent Cliteur. Politiek secularisme vindt hij een belangrijk ideaal achter de West-Europese staatsontwikkeling en één van de belangrijkste aspiraties van de moderne politieke filosofie. Cliteur neemt duidelijk geen cultuurrelativistisch standpunt in. Alleen secularisme kan volgens hem in een multi-religieuze samenleving alle partijen op voet van gelijkheid binnen de rechtsorde integreren. Cliteur's grondstelling is dat de grondslag voor het positieve recht niet gezocht moet worden in de 'metafysische abstracties' van de klassieke natuurrechtsleer, zoals vrijheid, menselijke waardigheid, ieder het zijne geven, het goede doen en het kwade vermijden. Die natuurrechtsleer kan haar pretentie tot het vinden van boven-willekeurige beginselen volgens hem niet waarmaken, want waardeordelen zijn immers subjectief en niet redelijk te rechtvaardigen. Als normatieve grondslag van het recht hanteert Cliteur rechtsbeginselen, grondrechten en mensenrechten. Deze zijn uitdrukking van een normatieve consensus over basiswaarden van de westerse rechtsstaten. Het gaat daarin volgens Cliteur om recht met een groter normatief appèl dan de wetgeving van alledag. Hij noemt dit geen natuurrecht, maar cultuurrecht. Cliteur's cultuurrechtelijk perspectief is dus wat minder rationalistisch is dan het klassieke natuurrechtsdenken. Hij noemt

'zijn' cultuurrecht daarom traditionalistisch. Wat bij Cliteur ontbreekt is een kritische analyse van de huidige waarden in onze cultuur, of het gebrek eraan.¹⁵ Zijn cultuurrecht lijkt op een tijdelijk natuurrecht.

Iets van het denken van Aquino en De Groot vindt men in de Amerikaanse

Onafhankelijkheidsverklaring (1776). Daarin wordt gesproken van zelf-evidente waarheden, die mensen ontlenen aan een goddelijke wil.

4.2 Een voor-oorlogse benadering (Scholten)

Een rechtsgeleerde die vond dat het christendom een ethische legitimatie voor het recht en een innerlijke, morele motivatie om de wet en het gezag te respecteren biedt, en dat religie een belangrijke voorwaarde is voor de verwerkelijking van het recht en de zedelijke gemeenschap van de staat was Paul Scholten (1875-1946).¹⁶ Men kan Scholten een man van positief-christelijke of reformatorische overtuiging noemen. Hoe orthodox hij echter in zijn godsdienstige opvattingen was, hij huldigde tegelijkertijd de vrijzinnige politiek-ethische opvatting dat levensbeschouwelijke waarden niet via het recht aan andersdenkenden mogen worden opgelegd (het denkbeeld van de neutrale staat).

Scholten denken over de filosofische grondslagen van het recht vindt vrijwel steeds zijn

uitgangspunt in het rechterlijk oordeel, dat hij ziet als het centrale verschijnsel in het recht. Wat recht ook verder is, het is in de eerste plaats een uitspraak van de rechter in het concrete geval, een beslissing die tevens een gewetensbeslissing is.¹⁷ Dat het recht is verbonden met het streven naar rechtvaardigheid en dat die rechtvaardigheid onderdeel is van de moraal staat voor Scholten vast. In de gerechtigheid (Scholten: het recht van het recht) komt tot uitdrukking hoe het recht behoort te zijn. Hij is echter geen aanhanger van het natuurrechtelijk denken.¹⁸ Dat vindt hij te abstract; de rechtvaardigheid in het recht ligt voor hem in de concrete beslissing. Rechtsbeginselen beschrijft Scholten als de grondgedachten die in en achter de wettelijke voorschriften en rechterlijke uitspraken van een rechtssysteem liggen. De meeste van deze rechtsbeginselen zijn deel van aan tijden en plaats gebonden rechtsordes, maar er zijn ook zeer abstracte rechtsbeginselen die a priori gelden en veronderstelling zijn van ieder recht. Het gaat bij die laatste om het beginsel van de persoonlijkheid tegenover het beginsel van de gemeenschap, en het beginsel van de gelijkheid tegenover het beginsel van gezag, waarbij deze twee paren worden gedragen door het beginsel van de scheiding van goed en kwaad. Zij vormen de vooronderstellingen van het positief-rechtelijke rechtsstelsel.

Hoe zijn Scholten en zijn rechtsfilosofische opvattingen gewaardeerd?

Scholten heeft als invloedrijke civilist welhaast canonieke betekenis voor de Nederlandse rechtswetenschap gehad. Men vindt zijn werk nog altijd interessant voor discussies tussen diverse positiefrechtelijke en

Cliteur's cultuurrechtelijk perspectief is dus wat minder rationalistisch is dan het klassieke natuurrechtsdenken. Hij noemt 'zijn' cultuurrecht daarom traditionalistisch. Zijn cultuurrecht lijkt op een tijdelijk natuurrecht.

rechtstheoretische disciplines, vooral vanwege de meta-juridische vragen. Scholten's rechtsleer geldt voor velen als het paradigma van de Nederlandse rechtswetenschap en rechtspraktijk. Maar dat geldt niet voor zijn christelijke geloofsbelijdenis en zijn postulaat van de rechtsbeslissing als een individuele gewetensbeslissing. Niet verwonderlijk: zie de afkeer van enige rol van religie in recht, politiek en samenleving bij Cliteur. Religie kan je niet leren wat moreel goed of kwaad is, stelt Cliteur. De aanbevelingen van Scholten hadden betrekking op een situatie vóór de Tweede Wereldoorlog. Het zal best zo zijn dat in 1931, toen Scholten zijn meest invloedrijke werk schreef -het Algemeen deel van de Asser-serie-, het gewetensoordeel van de rechter sterk was gekleurd door de godsdienst, die toen een veel belangrijker maatschappelijke rol speelde. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat dit driekwart eeuw later ook het geval zou zijn, aldus Cliteur. Hij vindt overigens ook dat Scholten afhankelijkheid aan op zichzelf lovenswaardige idealen proclameert, maar dat Scholten daarvoor een Bijbelse grondslag veronderstelt die men volstrekt niet nodig heeft.

Hieruit blijkt geen positieve waardering van Scholtens rechtsbeschouwing. Men vindt Scholtens invulling van de gerechtigheids-idee achterhaald. Met de 'dood van God' acht men het religieuze deel van zijn gerechtigheidsleer vervallen. Nu Gods leiding ontbreekt kan een beroep op het irrationele (of: niet-rationele) individuele geweten in de juridische discussie niet meer meetellen. Wat rechtvaardig is, moet worden beredeneerd via het discursieve model van rationele consensus. Vanwege Scholtens faam in de juridische wereld werd in 1994 het Paul Scholten Instituut opgericht, dat in 1995 een conferentie organiseerde over de actualiteit van Scholten. De auteurs van alle bijdragen waren het erover eens dat Scholtens gedachtegoed ontgaan zou moeten worden van de "al te christelijke kantjes". In onttakelde vorm zou Scholten weer actueel kunnen worden.¹⁹ Maar, wordt door deze benadering niet het hart uit Scholtens rechtsbeschouwing gehaald?

Het aardige is anderzijds dat in Leiden, afgezien van Cliteur, wordt getracht het radicaal-kritische karakter van Scholtens eigen religieus-christelijke benaderingswijze meer inzichtelijk en aannemelijk te maken.²⁰

5. Bestaat christelijk natuurrecht?

Bestaat er een christelijk natuurrecht of kan het bestaan? In onze tijd wordt de term natuurrecht liefst vermeden. Ook christen-juristen wijzen de term, maar ook de zaak af.²¹ Vooral omdat het klassieke natuurrecht zwaar leunt op filosofische abstracties, op een onzekere inhoud van wat onder 'natuur' wordt verstaan én vanwege de dominante rol van de ratio.

Grondbezwaar voor reformatische christenen is dat de mens het vermogen wordt toe-

gekend 'van nature' de ware gerechtigheid te kennen. De reformatoren benadrukten dat als gevolg van de zondeval noch de menselijke natuur noch haar rede zó gaaf zijn gebleven dat mensen in staat zouden zijn een goede moraal en *richtig* recht te ontwerpen. Wie immers begrijpt dat de mens "van nature geneigd is God en zijn naaste te haten" en de kennis van de ware gerechtigheid heeft verloren, kan geen onbeperkt vertrouwen meer stellen in het vermogen van de menselijke rede om uit zichzelf de inhoud van het ware recht te kennen, maar is ook in dit opzicht op de openbaring van de ware God aangewezen.²²

Toch hanteren de reformatoren -vooral Calvin en Melancthon- de idee van het natuurrecht, met in hun voetsporen de protestantse orthodoxie en ook VU-juristen/filosofen als Dooyeweerd, Van Eikema Hommes e.a. Hoewel de mens door de zondeval radicaal is verdorven, is dankzij de 'algemene genade' van God een zeker 'natuurlijk' besef van recht en billijkheid aanwezig gebleven. Bovendien wordt gewezen op de wet van God -niet de wet der natuur-, die ook in het hart van de heidenen is ingeschreven (Rom. 2:14 en 15). De inhoud van de decaloog (en het liefdesgebod) gaat bij de reformatoren functioneren als een soort natuurrecht.²³ Calvin schrijft: "Daar vast staat, dat Gods wet, die wij de zedenwet noemen, niets anders is dan een getuigenis van de wet der natuur en van de consciëntie, die door God in de harten der mensen ingegrift is, is het ganse beginsel der billijkheid daarin geschreven. Daarom moet zij alleen het doel, de regel en de grens zijn van alle wetten".²⁴ In deze benadering geldt Gods wet niet alleen voor de christgelovigen, maar bevat ze ook een bindende en blijvende aanwijzing voor de inrichting van de gehele samenleving.

Hoewel de rede het uitgangspunt is geworden voor moraal en recht en God en Zijn openbaring niet nodig en zelfs ongewenst wordt gevonden, wordt toch gesproken over 'eeuwige' terugkeer van het natuurrecht. Hoe is dat te verklaren? Bij alle culturele verschillen is er altijd nog veel overeenkomst in het moreel besef van mensen. Samenlevingen worden nog altijd bijeengehouden door moraal en recht. Elementaire uitingen van menselijkheid en rechtvaardigheid beperken zich niet tot christenen. Tal van zaken zijn voor (bijna) iedereen in geweten nog 'evident'. Deze overeenstemming maakt, ondanks spanningen, gemeenschappelijk beleid en wetgeving nog mogelijk. De vraag is echter of we de bron van deze overeenstemming zoe-

ken in de natuur, gekoppeld aan de rede, òf in Gods openbaring. Danken wij dit 'natuurlijk' rechtsbesef niet aan het feit dat God de Schepper, Wetgever, Rechter én Redder is? Wie dit bijvalt, mag volgens mij van christelijk natuurrecht spreken. Zoals eerder aangegeven: er is wél een grens. Ook de werken der wet die we terugvinden bij de heidenen, zijn dóór die wet van God in hun hart geschreven. Het werk van de wet, onderscheidend het goede en het kwade, zoals het zich alom in de wereld openbaart, misken ik dus niet wanneer ik ván het werk van de wet ga, - en dan niet bij het natuurrecht, maar bij de Bijbel uitkom. Dáár vinden we verklaard wat zich in de wereld aan goeds (en kwaads) presenteert.

Noten

- 1 De volledige versie van deze bijdrage is te downloaden vanaf de website www.wi.sgp.nl.
- 2 Volgens Spruyt een politieke theorie, geschraagd door een cultureel-pedagogisch ideaal. Zie B.J. Spruyt, *Lof van het conservatisme*, Amsterdam 2003, p. 204.
- 3 Voor een SGP-benadering van het conservatisme, zie W.M.J. de Wildt, *Met het oog op de traditie: conservatief denken in staatkundig-gereformeerd perspectief*, Den Haag, september 2001 (serie Commentaren nr. 29, uitgave Guido de Brès-Stichting).
- 4 P.B. Cliteur, *Natuurrecht, cultuurrecht, conservatisme*, Leeuwarden 2005 (heruitgave van de dissertatie vergezeld van een interview met de auteur over diens denkontwikkeling). Hier kenmerkt hij zichzelf als een a-thëïst: "Het is iemand die meent op goede gronden de thëïstische positie te kunnen afwijzen" (p. 559).
- 5 A.A.M. Kinneging, *Geografie van goed en kwaad*, Utrecht 2005, p. 12.
- 6 Zie vooral C.S. Lewis, *Onversneden christendom*, Utrecht 2011. De natuurwet (of Tao = de weg) reikt de waarden en normen aan die volgens L. tot voor zeer kort (1800) nog vanzelfsprekend waren, niet alleen in het westen maar universeel. Hij trachtte dat duidelijk te maken aan de hand van teksten uit verschillende culturen en tijdvakken waaruit gedeelde noties over fundamentele deugden als rechtvaardigheid, eerlijkheid, vertrouwen, grootmoedigheid, generositeit en medelijden blijken. Die natuurwet is dus ook niet specifiek christelijk, integendeel, aldus L., het christelijk geloof - als religie van boete en een vergeving- veronderstelt het bestaan van die natuurwet, een voorgegeven morele orde - een orde die dus niet door onszelf is bedacht of geschapen - die het leven heilzaam begrenst.
- 7 B.J. Spruyt in een boekbeschuwing n.a.v. twee Scholten-bundels in het Reformatorisch Dagblad, 11 dec. 2010: "Het zijn twee rijke bundels geworden, deze studies van en over Paul Scholten en zij maken het begrijpelijk dat dr. W. Aalders ooit Scholten typeerde als "een waarlijk protestants gelovige, een geesteskind van Edmund Burke en Groen van Prinsterer, uit de herontdekking van wiens werk een nieuw Réveil geboren kan worden."
- 8 Zie H.J. Hommes, *Een nieuwe herleving van het natuurrecht* (VU-diss.), Zwolle 1961.
- 9 Discursief: logisch (be)redenerend, niet intuïtief; kenleer die stap na stap redenerend tot een slotsom komt.
- 10 Natuurrechtsoptvattingen zijn pogingen om het historisme en positivisme in de rechtsbeschouwing te overwinnen door te zoeken naar de boven-willekeurige grondslagen en grenzen van het positieve (geldende) recht. H.J. van Eikema Hommes heeft in W. Riphagen e.a., Hugo de Groot, Zwolle 1983, p. 38/9 een definitie van natuurrecht gegeven: 'Het natuurrecht in traditionele zin is het geheel van boven-positieve (niet door menselijke rechtsvormende wilsverklaring

- tot stand gebrachte) onveranderlijke, universele en persé geldende rechtsnormen en daarmee correlate natuurlijke rechtsaanspraken en rechtsplichten, die rusten in een al of niet op goddelijke oorsprong teruggevoerde natuurlijke orde en door de mens op apriorische wijze uit de natuurlijke orde met behulp van de menselijke rede kunnen worden afgeleid.' Een korte karakteristiek geeft ook P.B. Cliteur en A. Ellian, *Encyclopedie van de rechtswetenschap I, Grondslagen*, Deventer 2011, p. 121. Zie ook de beschouwing van G.E. Langemeyer, *De bruikbaarheid van de term 'natuurrecht'*, A'dam 1965 (Med. KNAW, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks deel 28. no. 9).
- 11 Uitgebreider: J. Douma, *Natuurrecht – een betrouwbare gids?* Groningen 1978.
- 12 In de prolegomena bij zijn *De uire belli ac pacis libri tres* (1625) over zijn vier grondprincipes schrijft De Groot (vertaald): 'En deze dingen zouden ook gelden, wanneer men zou aannemen – iets wat niet mogelijk is zonder de grootste zonde te begaan – dat God niet bestaat en dat Hij zich niet met de menselijke aangelegenheden bezig houdt.'
- 13 Voor het hedendaagse rechtsdenken zie o.a. C.W. Maris en F.C.L.M. Jacobs, *Recht, orde en vrijheid*, 3e druk, Deventer 2011, p. 375 e.v. alsmede de volgende bundels: P.B. Cliteur en M.A. Loth, *Rechtsfilosofen van de twintigste eeuw*, Arnhem 1992 en P.B. Cliteur, B.C. Labuschagne en C.E. Smith, *Rechtsfilosofen van de twintigste eeuw*, Deventer 1979.
- 14 Zie zijn dissertatie *Conservatisme en cultuurrecht*, Drukkerij Cliteur, Amsterdam 1989.
- 15 Voor Huizinga's cultuuroppvatting zie men bijv. A.Th. van Deursen, *Huizinga en de geest der eeuw* (Huizinga-lezing 1994), A'dam 1994.
- 16 Voor een beknopte levensbeschrijving zie: P.W. Brouwer, P. Scholten in: C.J.H. Jansen e.a. (red.), *16 Juristen en hun filosofische inspiraties*, Nijmegen 2004, p. 45-59; T.J.M. Slootweg (red.), *Dorsten naar gerechtigheid*, Deventer 2010, p. 445-448; Idem, 'Idee, persoon en ontmoeting bij Paul Scholten', in: *Radix* 38 (2012) nr. 1, p. 15-30.
- 17 Een recente studie over het geweten (w.o. de opvatting van P.S.): P. Verbaan, *Geweten; de rehabilitatie van een theologisch begrip* (diss.), Zoetermeer 2010.
- 18 Zie Kinneging, a.w. noot 4, p. 382/3, waar Scholten's opvattingen blijkaar wél onder het natuurrecht worden gevat.
- 19 C.W. Maris, hoogleraar rechtsfilosofie aan de UvA en F.C.L.M. Jacobs, hoogleraar ethiek en universitair docent rechtsfilosofie UvA. Beiden verzorgden samen een bundel teksten van Nederlandse en vooral buitenlandse auteurs. Maris verzorgde een inleiding waarin de naam van Scholten niet voorkomt en bepleit de scheiding van recht en moraal. Zie *de actualiteit van Paul Scholten*, onder red. van E. Lissenberg, P.W. Brouwer, F. Jacobs en E. Poortinga, Nijmegen 1996, i.h.b. C.W. Maris, Inleiding: *de Derde Man*, p. 1-29.
- 20 A. Ellian, T.J.M. Slootweg en C.E. Smith (red.), *Recht, beslis-sing en geweten*, Deventer 2010; T.J.M. Slootweg (red.), Paul Scholten, *Dorsten naar gerechtigheid*, Deventer 2010. Dit zijn de bundels bedoeld in noot 6. Wat betreft de rooms-katholieken noem ik slechts de namen van J.J.M. van der Ven, *Existentie en recht; schets van een antropologische rechts-beschouwing*, Bilthoven 1966; W. Luypen, *Rechtvaardigheid*, Zwolle 1975; D.F. Scheltens, *Inleiding tot de wijsbegeerte van het recht*, Alphen a/d Rijn/Brussel 1983. Met enig voorbehoud zou men tot de meer humanistische traditie kunnen rekenen D.H.M. Meuwissen, *Recht en vrijheid* 1982 en idem, *Grondslagen van rechtsfilosofie*, Deventer 1997.
- 21 Van het oeuvre van Dooyeweerd noem ik slechts diens lezing voor de *Calvinistische Juristenvereniging Calvinisme en natuurrecht*, Amersfoort z.j.; van Van Eikema Hommes, *De elementaire grondbegrippen der rechtswetenschap*, Deventer 1983. Van de ouderen D.P.D. Fabius, *Het goddelijk karakter van het recht* (oratie), A'dam 1880 en S. Gerbrandy, *Recht, rede en openbaring*, Calvinistische Juristenvereniging 1958.
- 22 Zie ook de Leerregels van Dordrecht, hoofdstuk III/IV, art. 4.
- 23 Nader wat betreft Calvinijn: Josef Bohatec, *Calvin und das Recht*, Neudruck, Aalen 1971.
- 24 *Institutie*; boek IV; hfdst. XX, 1.

De administratieve dienstverlener voor kerken en instellingen

- Het geheel of gedeeltelijk verzorgen van de financiële administratie
- Salaris- en / of traktementsberekeningen
- Debiteuren- en crediteurenadministratie
- Ledenadministratie en geldvererving
- Opmaken en controleren van jaarverslagen
- Opstellen accountantsverklaringen
- Financiële advisering
- Administratieve ondersteuning op locatie
- Zorg- en verzuimverzekeringen
- Internetboekhouden

Een hele zorg minder...

Hoofdkantoor Kon. Wilhelminalaan 23
Postbus 675 • 3800 AR Amersfoort • Telefoon (033) 467 10 10

www.kkgkka.nl

MAF
www.maf.nl

MAF vliegt voor
Gezondheidszorg in arme landen

**Geef uit dankbaarheid!
Red een mensenleven!**

€ 15,- Elke vijf minuten stijgt **ergens** ter wereld een MAF vliegtuig op.
Voor 15 euro kan MAF 3 minuten vliegen.

€ 35,- Dokter Foster wil twee **klinieken** per dag bereiken met het MAF vliegtuig.
Voor 35 euro kan dokter Foster 35 kilo medicijnen meenemen.

€ 150,- Voor behandeling in het ziekenhuis zijn mensen in bergdorpen afhankelijk van MAF.
Voor 150 euro vliegt MAF 1 patiënt naar het ziekenhuis.

www.maf.nl/geef

ANBI

Flying for Life

VAN DEN DIKKENBERG LAS & MONTAGE BV

Uw betrouwbare partner voor:

- Staalbouw
- Dak- en wandbeplating
- Trappen en Hekwerken
- RVS en Aluminium

Meikade 41
6744 TB Ederveen
T. 0318 589428
info@jvandendikkenberg.nl
www.jvandendikkenberg.nl

Ambities? Belemmeringen? Groei!

Wat klinkt het mooi. Ambities hebben. Verder willen komen, groter willen worden. We ontmoeten dagelijks ondernemende mensen en organisaties die we daarbij helpen.

Maar misschien hoort u bij de mensen die niet zo van de ambities zijn en hebt u maar één wens. Lekker in uw vel zitten. Dat groeien komt later wel - denkt u. U hebt genoeg aan uw hoofd. Misschien persoonlijk, misschien zakelijk.

De een heeft ambities, de ander problemen. De een ziet kansen, de ander voelt belemmeringen. Bent u de een of de ander? In beide gevallen hebt u een goede reden om kennis te maken met Bunt Management en Bunt Persoonlijke Ontwikkeling.

Wilt u ook stappen zetten op weg naar groei?
Ga naar www.buntgroep.nl
of bel 0318-830226.

Bunt
groei van mens en organisatie

Bunt Groep is een onafhankelijk adviesbureau, gespecialiseerd in trainingen, coaching, organisatie- en managementadvies en psychosociale hulpverlening. Wij helpen organisaties en mensen zich te ontwikkelen.

Bunt Groep - Galileilaan 23d - 6716 BP Ede - T 0318-830226 - E info@buntgroep.nl

Nederlander is hij op en top. Hij knoopt rustig een stropdas om in de nationale driekleur. Ook al vindt Joost Eerdmans de kwaliteit van onze rechtsstaat zwaar onvoldoende en is hij maar matig tevreden over onze democratie. Toch blijft hij optimistisch. Hij stelt onrecht aan de kaak, komt met voorstellen voor verbetering en doet actief mee aan het publieke debat via zijn radioprogramma Avondspits. Een kleurrijke wethouder aan het woord.

Jan Schippers, directeur Wetenschappelijk Instituut voor de SGP

‘Democratisch debat moet de ruimte krijgen’

Interview met Joost Eerdmans

Wat vindt u van de kwaliteit van onze democratische rechtsstaat? Geef u een voldoende of een onvoldoende?

‘Over onze democratie ben ik positiever dan over onze rechtsstaat. Voor de Nederlandse democratie zou ik een krappe 6 geven. Natuurlijk liggen we mijlenver voor op landen als Syrië of Egypte. Maar al met al ben ik toch niet erg tevreden over de democratie in ons land. Ik vind het heel wezenlijk dat burgers

in voldoende mate betrokken worden bij besluiten en benoemingen. Neem nu de benoeming van een burgemeester. Die wordt via via binnengehengeld, zonder dat burgers daar echt aan te pas komen. Ben je geen lid van een politieke partij of niet van de goede partij, dan heb je het nakijken. Wat mij ook niet zint, is dat er in ons land geen volksraadplegingen zijn.’

En de rechtsstaat? ‘Die geef ik een drie. Neder-

Joost Eerdmans

Drs. B.J. Eerdmans werd geboren in 1971 te Harderwijk; hij is in 2005 getrouwd en heeft een dochter en een zoon. Na de studie bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam volgde hij een post-academische studie aan de Indiana University te Bloomington (VS). Van 2002 tot 2006 was Eerdmans lid van de Tweede Kamer. Hij hield zich vooral bezig met de onderwerpen justitie en politie. In 2005 ontving hij de Thorbeckeprijs, een prijs voor politieke welsprekendheid. Sinds maart 2009 is Eerdmans wethouder in Capelle aan den IJssel namens Leefbaar Capelle. Hij behartigt de thema's buitenruimte, straatreiniging en riolering, verkeer en vervoer, volkshuisvesting, dieren en dierenbescherming en is wijkwethouder voor 's-Gravenland. In 2009 richtte Eerdmans *Het Burgercomité tegen Onrecht* op, waarvan hij ook voorzitter is. Dit platform behartigt de belangen van slachtoffers en nabestaanden van ernstig geweld bij politiek, overheid en media. Sinds september 2011 presenteert Eerdmans bij WNL het programma *Avondspits* op Radio 1. Bij de gemeenteraadsverkiezingen op 19 maart 2014 is Eerdmans lijsttrekker voor Leefbaar Rotterdam.

land is meer een onrecht-staat. Daders worden teveel beschermd en slachtoffers dragen teveel de gevolgen van wandaden van anderen. Er wordt op een te slappe manier gestraft. Van een opgelegde straf krijgt een crimineel bijna automatisch eenderde deel kwijtgescholden. Ook lopen er in ons landje 20.000 veroordeelde personen gewoon vrij rond. Verder is de recidive vrij hoog te noemen. Dat moet allemaal echt anders. Want als je barmhartig bent voor de wolven, ben je hard voor de schapen.'

Nederlandse rechters zijn de laatste tijd wel zwaarder gaan straffen. Je zou zeggen: de 'vox populi' doet er wel toe. Tevreden?

'Nee, niet echt. Ons Wetboek van Strafrecht kent alleen maximumstraffen. Vaak zit de eis van het Openbaar Ministerie daar ver onder en vervolgens spreekt de rechter een nog lagere straf uit. Vandaar dat ik indertijd een wetsvoorstel heb gedaan om minimumstraf-

fen in te voeren.' 'Het klopt dat er voor geweldsdelicten zwaardere straffen worden opgelegd dan pakweg tien jaar geleden. Maar als je meeweegt dat de maatschappij ook veel gewelddadiger is geworden en dat criminelen tegenwoordig veel vaker vuurwapens gebruiken, dan zijn de straffen niet echt veel strenger te noemen.'

Als je barmhartig bent voor de wolven, ben je hard voor de schapen.'

Moeten we voor een betere democratie de cultuur, de mentaliteit van politici veranderen of bepleit u vooral wijzigingen in de structuur, het stelsel?

'Ik pleit voor een gecombineerde aanpak. Zie mijn voorstellen die ik deed in 2006. Soms moet je de structuur veranderen om een cul-

tuurwijziging af te dwingen. Het feit dat in Nederland veel belangrijke topfuncties in het openbaar bestuur worden ingevuld door een innercircle van een handjevol partijleden, zonder dat er ook maar één gewone partijloze gekwalificeerde burger bij komt kijken, vind ik gewoon diep triest. Wie in een democratie een functie met macht uitoefent, dient zich publiek te verantwoorden. Iemand met macht moet goed gecontroleerd worden. Een wethouder verantwoordt zich tegenover de gemeenteraad, zijn partij en zijn kiezers, maar voor een burgemeester geldt dat laatste niet. Hij wordt slechts gecontroleerd door een gemeenteraad op afstand. Ik hoop dat dit snel gaat veranderen.’

Eerdmans hoopt in elk geval dat lokale partijen vaker een burgemeester kunnen gaan leveren. ‘Terwijl lokale partijen in gemeenteland de grootste groep vormen, leveren zij nu slechts drie burgemeesters op een totaal van ruim 400. Een wanverhouding, toch?’

U stelt dat volksvertegenwoordigers best stevige uitspraken mogen doen over lopende rechtszaken.

Anderen menen dat daardoor de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in het gedrang komt.

‘Toen ik mij als lid van de Tweede Kamer uitsprak over de straf die Volkert van der G. opgelegd kreeg, viel half politiek Nederland over me heen. De zaak liep nog in hoger beroep en daarom mocht ik me daarover niet uitspreken. Intussen had zo ongeveer heel het land een mening over die kwestie. Dan is het toch gek dat je als volksvertegenwoordiger gemuilkorfd wordt? Wat dit betreft, zijn de tijden gelukkig veranderd. Tegenwoordig bemoeit zelfs de staatssecretaris zich ermee.’

Volgens Eerdmans zijn rechters volwassen genoeg om, ondanks de publiciteit rondom een zaak, een onafhankelijk vonnis te vellen. ‘Het spreekt overigens vanzelf dat de stem van het volk meeweegt bij een strafzaak waarover veel commotie ontstaat.

Ja, je kunt natuurlijk de ‘trias politica’ erbij halen en stellen dat de wetgevende en de rechtsprekende macht niet in elkaars zaken mogen treden. Maar dan geldt dat andersom ook! Ik vond het namelijk niet erg consequent dat rechters zich destijds wel de vrij-

‘Hou je Haags!’

Onder deze titel deed Joost Eerdmans als lid van de Tweede Kamer in november 2006 een serie voorstellen voor verandering van de politieke cultuur en de Haagse mores op het Binnenhof. Hij hekelde het onderling verdelen van bestuurlijke banen, de riant wachtgeldregelingen van politici, de geheime vergaderingen van het Presidium van de Tweede Kamer en de overmatige aandacht van media voor politieke relletjes. Eerdmans stelde voor om topbenoeringen van bestuurders en ambtenaren via openbare sollicitatieprocedures te laten verlopen, waarbij de politieke kleur nooit doorslaggevend mag zijn. Verder dienden wachtgeldten te worden beperkt tot de duur van een jaar, met sollicitatieverplichting. Andere voorstellen: maximale dagvergoeding voor leden van adviesorganen van de overheid, maximumsalarissen voor publieke organisaties, verlaging voorkeursdrempel naar 1/8ste van de kiesdeler, Kamerrecessen van 18 naar 12 weken per jaar, verkleining van de Tweede Kamer (van 150 naar 100 leden).

heid veroorloofden om via een ingezonden opinieartikel in NRC hun mening te ventileren over mijn initiatiefvoorstel om minimumstraffen in te voeren.'

Wie in een democratie een functie met macht uitoefent, dient zich publiek te verantwoorden.

Iemand met macht moet goed gecontroleerd worden.

Nederlanders zijn best trots op hun land, maar zullen dat niet al te uitbundig uiten. Dan word je al snel een nationalist genoemd. Mist onze democratie niet een 'groot verhaal'? Is er voldoende oog voor het belang van nationale identiteit?

'Je hebt hier een goed punt te pakken. Wij Nederlanders zijn jarenlang beïnvloed door de machinaties van de 'linkse geitenwollen sokken'-industrie die beweert dat de wereld van iedereen is en dat Nederland eigenlijk niet bestaat. Op school werd het vroeger bij de lessen over de Tweede Wereldoorlog erin gestampt dat nationalistisch gedrag fout is. Weg met die vlaggen en zo. Daardoor missen we een groot verhaal en zijn we onze identiteit kwijtgeraakt.'

'We moeten ons veel meer laten leiden door de principes van de moderniteit, door de christelijk-humane tradities. Wat mij betreft weg met de 'weg-met-ons-cultuur'. Wat we aan prachtige verworvenheden hebben opgebouwd, moeten we koesteren en verder uitbouwen. De resultaten van diverse emancipaties mogen we ons niet door nieuw-

komers laten afpakken. We moeten ons niet laten terugwerpen in de tijd. Ik beschouw mijzelf als progressief rechts. Dat progressieve van mij schuurt natuurlijk ook met de SGP, die duidelijk conservatieve opvattingen heeft.' *Ziet u een taak weggelegd voor de monarchie om aan versterking van identiteit, saamhorigheid en continuïteit bij te dragen?*

'Zeker. De koning fungeert als een boegbeeld, als een oriëntatiepunt in roerige tijden. Ik ben voor het koningshuis, maar tegen regeringsinvloed van de niet gekozen monarch. Dit is een principekwestie. Over de kwaliteiten van de huidige koning hebben we bepaald niet te klagen. Hij is zeer kundig en toegewijd. Maar door de erfopvolging ben je natuurlijk niet verzekerd van kwaliteit. Het koningshuis vervult de factor van continuïteit binnen ons democratisch bestel. Wie houdt de boel anders bij elkaar in tijden van onrust? Kortom: ik ben blij met de manier waarop koning Willem-Alexander en koningin Maxima invulling geven aan hun taak.'

Populisme en individualisme worden gezien als ondermijnende krachten die onze democratie ondergraven...

'De kwalificatie van populist vind ik geen belediging. Ik ga uit van de kracht van het democratisch debat. Dat moet de ruimte krijgen en niet gesmoord worden in compromissenpolitiek. Daarom vond ik Pim Fortuyn een duidelijke aanwinst voor de politiek. Een verademing, want ik kon het verschil tussen Dijkstal van de VVD en Melkert van de PvdA niet meer bespeuren. Het populisme biedt de democratie toegevoegde waarde.'

'Bij individualisme ligt dat wat minder eenduidig. Maar ik zou niet willen stellen dat deze tendens de democratie per definitie ondermijnt. Integendeel. Wanneer mensen

meer op zichzelf zijn aangewezen, ontwikkelen zij vaak in sterkere mate een eigen mening en visie. Dat draagt bij aan de kracht van het democratisch debat. En voor zover er sprake is van toegenomen eenzaamheid onder de mensen, moeten we daar natuurlijk werk van maken.'

Democratie is niet het meest efficiënte stelsel om een land te besturen. Dankzij 'overleg in de polder' duurt het lang voordat ingrijpende besluiten worden genomen. Een goede dictator zou het beter doen ... toch?

'Haha, een goede dictator, zo iemand bestaat natuurlijk niet! Een dictator denkt alleen aan zichzelf. Een democratie vormt daarvoor een goede, noodzakelijke correctie.'

'Binnen een democratie heb je natuurlijk wel goede leiders nodig. Mensen met autoriteit. Dan denk ik aan iemand als Ruud Lubbers. In de jaren tachtig werd hij een 'macher' genoemd. Hij was iemand die daadkracht toonde en durfde door te pakken. Dat mis ik bij het huidige kabinet. De regering heeft onvoldoende steun in de Eerste Kamer en moet met een gelegenheidscoalitie de losse eindjes aan elkaar knopen. Het kabinet raakt daarvoor veel te veel in de sfeer van pappen en nathouden. Er is geen gedeelde visie.'

Bent u somber of optimistisch gestemd over de manier waarop regering en Tweede Kamer de grootste problemen van Nederland aanpakken?

'Ik ben een rasoptimist. Grote problemen moet je niet uit de weg gaan, maar aanpakken. Daarvoor heb je wel een lange termijn visie nodig. Helaas overheerst op dit moment de korte termijn. De peilingen bepalen zo on-

geveer het beeld. En de politici gaan er zich ook naar gedragen. Daardoor is er geen sterke samenhang meer in de aanpak, maar hangt het allemaal een beetje als los zand aan elkaar. Als krantenlezer bekruipt je elke dag de vraag: zou het kabinet nu wel of niet vallen?' 'Een recent initiatief dat mij enorm aanspreekt, is dat van Hans Biesheuvel, ex-voorzitter van MKB-Nederland.

Hij stelde een heus schaduwkabinet van veertien ondernemers samen, met als doel een toekomstvisie op Nederland te presenteren. Natuurlijk zijn die ondernemers ontevreden over het zwalkende regeringsbeleid. De economische problemen in Nederland zijn daarvoor in de afgelopen jaren alleen maar verergerd. Daarover kun je eindeloos gaan mopperen, maar het positieve van dit initiatief is nu juist dat het schaduwkabinet ideeën wil aandragen voor een plan ter versterking van de economie van Nederland. Chapeau.'

Stel: er komt een speciaal budget om onderhoud te plegen aan onze democratie. Waar zou u dat geld aan besteden?

'Om de democratie te verbeteren, daarvoor heb ik helemaal geen geld nodig. Er zijn allerlei wijzigingen in te voeren die geen geld kosten. Ik zou juist willen zeggen: als je politici een zak met geld geeft om het stelsel te verbeteren dan gaat het ge-ga-ran-deerd de verkeerde kant op. Neem nu zo'n idee als het Huis van de Democratie. Dat kostte 6,5 miljoen en de vraag is of Nederland daar nu democratischer van geworden is. Alle goede bedoelingen ten spijt, er is nog veel werk aan de winkel.'

Bij de filosofen Aristoteles, Cicero en Montesquieu is een verdediging te vinden van de *res publica mixta*, een staatsbestel dat is samengesteld uit monarchistische, aristocratische en democratische elementen. In het Nederlandse stelsel komen alle drie elementen weliswaar voor, maar de democratie domineert. Voor een evenwichtiger bestel is het nodig de Koning weer een taak te geven bij kabinetsformaties. Daarnaast dient de Raad van State een vetorecht te verkrijgen, zodat hij slechte wetsvoorstellen kan torpederen.

Marius de Kok, student geschiedenis¹

Naar een elitaire democratie

Pleidooi voor een evenwichtiger res publica mixta

Wie schrijft over politiek, moet beseffen dat hij in een lange traditie staat. Vooral degene die schrijft over staatsvorm en staatsinrichting kent vele voorgangers. Voor wie origineel wil zijn, vormt deze traditie een belemmering. Voor degene die iets wil toevoegen, betekent ze een verrijking. Een welhaast onuitputtelijke bron aan meningen en argu-

menten is beschikbaar voor de politieke denker. Echter, hoe rijk de traditie ook mag zijn, één Bron heeft groter zeggingskracht. Het *Sola Scriptura*, de Schrift alleen, was een leus van de Reformatie. Het klinkt ook door in de beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), die staat “voor de regering van het volk geheel op den grondslag

van de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods.”² Naar deze Bron hebben wij ons te voegen.

Maar wat zegt de Bijbel over de beste staatsvorm? Als we luisteren naar befaamde uitleggers, is het antwoord duidelijk: niets. De groten uit de christelijke traditie hadden dan ook slechts een persoonlijke voorkeur voor een staatsvorm, zonder deze met bewijsteksten te onderbouwen. “Wat betreft het leven der stervelingen,” schrijft Augustinus, “dat in weinige dagen geleefd en geëindigd wordt, wat doet het er toe onder wiens heerschappij een sterfelijk mens leeft, als de heersers hem niet dwingen tot goddeloze en onrechtvaardige dingen?”³ Hetzelfde geldt voor de Reformatie. “De vraag naar de vorm der staatkundige orde is voor haar, zolang het grote grondbeginsel erkend wordt, dat de Overheid Gods dienaars is, die regeert bij Zijn gratie, en aan Hem verantwoording schuldig is, niet een vraag van principiële karakter.”⁴

De res publica mixta

Als het Woord, volgens de grote uitleggers, niets zegt over de beste staatsvorm, zullen we ons tot andere bronnen moeten richten. In dit essay zal ik de schijnwerper daarom richten op een lijn van politiek redeneren, die benoemd kan worden als het denken over de *res publica mixta*. Letterlijk vertaald betekenen deze Latijnse woorden “de gemengde staat.” In de politieke praktijk komt dit neer op een staatsvorm waarin de drie elementaire staatsvormen, namelijk monarchie, aristocratie en democratie, zijn terug te vinden. De gedachten over de gemengde staat nemen een aanvang bij de klassieke filosoof Aristoteles (384-322 v.Chr.). Hij schrijft: “Hoe perfecter de politieke elementen vermengd worden, hoe duurzamer de constitutie zal zijn.”⁵ De

reden voor deze vermenging vormt voor Aristoteles de gedachte dat door deze gemengde staat geen bevolkingsgroep in staat zal zijn om zijn rechten te verwaarlozen.⁶

Ook de filosoof, retoricus en politicus Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.) propageerde het denkbeeld van de *res publica mixta*. Volgens hem schoten de drie elementaire staatsvormen tekort: het koningschap onttaardt in een tirannie, de tirannie wordt vervangen door een aristocratie of een democratie, die vervolgens verworden tot een oligarchie of tirannie. Hij formuleerde een vierde regeringsvorm: een goed gereguleerde mix van de drie eerdergenoemde vormen. In een goede staatsvorm ziet hij daarom een koninklijk element, die de macht deelt met enige vooraanstaande burgers en die bepaalde zaken overgeeft aan het oordeel van de massa.⁷

Wat zegt de Bijbel over de beste staatsvorm? Als we luisteren naar befaamde uitleggers, is het antwoord duidelijk: niets. De groten uit de christelijke traditie hadden dan ook slechts een persoonlijke voorkeur voor een staatsvorm, zonder deze met bewijsteksten te onderbouwen.

Maar ook na de Oudheid horen we nog de roep om een *res publica mixta*. Zo pleitte bijvoorbeeld Charles de Montesquieu (1689-

1755) voor een gemengd staatsbestel. Hij sprak zich uit voor de spreiding van de machten over de verschillende bevolkingsgroepen. “Voortdurende ervaring laat ons zien dat iedereen die bekleed wordt met macht geneigd is om die te misbruiken (...). Om dit misbruik te voorkomen, is het noodzakelijk uit de aard der dingen dat macht een controle voor macht vormt.”⁸ In Montesquieus denken vormt de aristocratie de bemiddelaar tussen het monarchistische en het democratische element van de regering. Ze vormt een “intermediaire macht” en biedt tegenwicht aan de macht van de koning.⁹

Zodoende is door de hele geschiedenis van het politiek denken heen de *res publica mixta* gepropageerd. Begonnen in het klassieke Athene, werd ze herhaald in het Romeinse Rijk en in de boeken van de Nieuwe Tijd. Het is interessant om de Nederlandse praktijk te toetsen aan deze theorie. Het eenvoudigst kan dit door in het Nederlandse nationale bestel te speuren naar elk van de drie elementen die in een gemengde staat aanwezig zijn.

De democratische component is in ons staatsbestel zeer prominent aanwezig, zowel in directe als in indirecte vormen.

Monarchie

Het monarchistisch element is niet moeilijk te vinden: het bevindt zich aan het hoofd van de regering. Het instituut Koning is het hoofd van de regering en kent volgens de Grondwet, artikel 42 tot en met 49, twee taken: het benoemen van overheidsfunctionarissen en het

bekrachten van wetten. De vraag is echter hoeveel invloed de koning daadwerkelijk heeft op het reilen en zeilen in ons land. Immers, artikel 42 van onze Grondwet bepaalt dat de Koning onschendbaar is, maar dat alle verantwoordelijkheid door de ministers wordt gedragen. Dit komt er *de facto* op neer dat de Koning geen politieke verantwoordelijkheid heeft.

Aristocratie

Een eerste reactie in de zoektocht naar een aristocratisch element zou zijn om de Eerste Kamer als aristocratisch te benoemen. Dit college van wijze heren en dames lijkt immers op een besturende bovenlaag. Dit instituut is echter niet aristocratisch. Het is een democratische instelling, ook al heeft het volk erg indirect invloed op de samenstelling ervan. Ook de ministers vormen geen aristocratie. Zij zijn namelijk onderhevig aan de controle van de Staten-Generaal. De enige aristocratische elementen die in Nederland te bespeuren vallen, zijn de Raad van State en de Algemene Rekenkamer. De leden van deze instituten worden namelijk bij koninklijk besluit voor het leven benoemd. De vijftien personen die zitting hebben in deze Raden, hebben invloed volgens het aristocratisch principe van overleg tussen enkele personen. De invloed van deze instituten is echter beperkt: ze hebben slechts een adviserende rol.

Democratie

De democratische component is in ons staatsbestel zeer prominent aanwezig, zowel in directe als in indirecte vormen. Directe democratie is aanwezig in de Nationale Ombudsman, een aanspreekpunt voor burgers, in het petitierecht en in de mogelijkheid van een burgerinitiatief. Deze vormen van directe

Waar democratie een ordeningsmechanisme is, is democratie de ideologie die dit mechanisme tot morele norm verheft. Deze norm heeft een plaats veroverd in het hoofd van de burgers.

volksregering hebben niet veel invloed: ze kunnen niet meer dan een probleem onder de aandacht brengen. De indirecte vormen van democratie vormen daarentegen het zwaartepunt van ons politieke bestel. Het centrum van de macht wordt gevormd door de Staten-Generaal. Een ander instituut dat deze macht versterkt, is de pers. Door het grondrecht van persvrijheid is het mogelijk dat het publiek zijn stem laat horen. Weliswaar is de publieke opinie een illusie, omdat zeventien miljoen mensen onmogelijk door een mening vertegenwoordigd kunnen worden, maar de verbeelde publieke opinie vormt zeer zeker een factor om rekening mee te houden in het politieke bedrijf. Er is echter nog een machtiger vorm van indirecte democratie. Deze zou ik willen aanduiden als ideologie en willen bestempelen als democratie. Waar democratie een ordeningsmechanisme is, is democratie de ideologie die dit mechanisme tot morele norm verheft. Deze norm heeft een plaats veroverd in het hoofd van de burgers. Dit bleek wel uit de reacties op de zogenaamde Arabische Lente: democratie was het toverwoord dat de Nederlanders sympathie liet opbrengen voor de protestanten op het Tahrir-plein. In Neder-

land zorgt dit ervoor dat de politieke praktijk onder de loep van het democratie wordt gelegd, om de burger te bevredigen. De gevolgen zijn duidelijk: pleidooien voor een gekozen burgemeester, voor het afschaffen dan wel direct verkiezen van de Eerste Kamer en voor referenda met een vergaande invloed. En deze ideologie stuwt voort. Een van de laatste zetten was het ontnemen van de invloed van de Kroon in een kabinetsformatie. Wat zal de volgende stap zijn?

Stellingname

Het moge duidelijk zijn dat Nederland een *res publica mixta* kent. Sporen van de drie elementaire staatsvormen zijn terug te vinden in ons staatsbestel. Hierbij neemt democratie de grootste plaats in. De vraag is niet meer *of*, maar *wanneer* het democratische element de andere opslokt. Maar ook hier geldt gelukkig een tenzij. Een belemmering voor een alles overheersend democratie zou namelijk een verandering van het huidige politieke bestel vormen, een wijziging van de verhoudingen binnen de *res publica mixta*. Het is om deze reden dat ik van harte instem met de stelling “Het Nederlandse politieke bestel is dringend aan verbetering toe.” Daarbij geldt wel de bedenking zoals die ooit door Friedrich Schiller (1759-1805) is geformuleerd: “Wanneer de ambachtsman een horloge moet repareren, zet hij de raderen ervan stil, maar het levende uurwerk van de staat moet gerepareerd worden terwijl het blijft doorlopen, het draaiende wiel moet verwisseld worden terwijl het draait.”¹⁰

Verbeteringen

Nu het Koninkrijk tweehonderd jaar oud is, is het hoogste tijd om het wiel van de staat te verwisselen terwijl het verder draait. Daartoe

zal ik in mijn voorstel voor verbetering uitgaan van de huidige instituties. Vanuit de huidige status quo geredeneerd zijn mijns inziens twee ingrepen noodzakelijk om een evenwichtiger *res publica mixta* te bereiken.

In de eerste plaats heeft het monarchistisch element versterking nodig. De historische gegevenheid van het Huis van Oranje is een groot goed. Het beginselprogramma van de SGP zegt dan ook: “Welke regeeringsvorm overigens ook goed moge zijn, voor ons land is het constitutionele koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje, de van God gegebene.”¹¹ Dit koningschap moet versterkt worden door het invloed te geven op de vorming van het kabinet. De sturende rol van de Koning in de kabinetsformatie zorgt voor een evenwichtige factor in het politieke getouwtrek. Dit koningschap is wel een *constitutioneel* koningschap: een koningschap dat gebaseerd is op wetten en regels en derhalve zorgt voor stabiliteit bij het afwisselen van de generaties. Om dit zo te houden is het nodig dat het koningschap niet oppermachtig wordt. Dit wordt verzorgd door het aristocratische en democratische element.

De aristocratische component verdient bijgevolg een grotere invloed. Hiervoor werd duidelijk dat de aristocratie in twee instituten zetelt: de Raad van State en de Algemene Rekenkamer. Omdat de Algemene Rekenkamer een controlerend orgaan is, dient de invloed van de aristocratie vergroot te worden middels de Raad van State. Om deze reden pleit ik voor een vetorecht voor deze Raad. Waar hij nu adviseert over wetsvoorstellen, moet hij de mogelijkheid krijgen om deze te torpederen.

Het democratische bestanddeel moet, ten slotte, verkleind worden. Als de hierboven be-

schreven voorstellen worden doorgevoerd, neemt het relatieve aandeel in de macht dat wordt bezet door democratische instituties automatisch af. In dat geval wordt het democratische aandeel kleiner, zonder dat de instituties moeten worden veranderd. Dit komt de stabiliteit van het staatsbestel en zodoende de gerustheid van de burger zeker ten goede.

De sturende rol van de Koning in de kabinetsformatie zorgt voor een evenwichtige factor in het politieke getouwtrek.

Conclusie

Nu we in 2013 het tweede eeuwfeest van het Nederlandse Koninkrijk vieren, is het hoog tijd om dit Koninkrijk te stabiliseren, zodat *Deo volente* het derde eeuwfeest ook gevierd kan worden. In dit essay heb ik enkele voorstellen tot verbetering gedaan. Omdat de Bijbel zich niet specifiek uitlaat over de beste regeeringsvorm, ben ik te rade gegaan bij de traditie van het politiek denken. Vanuit deze traditie kwam de lokroep van de *res publica mixta* naar voren, een staatsbestel met monarchistische, aristocratische en democratische elementen. Als de Nederlandse praktijk aan deze theorie wordt getoetst, blijkt echter dat de democratische component heersend is over de andere elementen. Vandaar dat ik pleit voor een grotere rol van de Koning in de kabinetsformatie en een vetorecht voor de Raad van State.

Als wij zo het politieke bestel verbeteren, is het mogelijk om aan de toekomstige genera-

ties een leefbaar bestel over te dragen. Dat is een democratisch bestel, met een elitaire ondertoon. Waartoe dat nodig is? Hiertoe, dat

ook onze kinderen en kleinkinderen een “gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid”.¹²

Noten

- 1 Met dit essay heeft de auteur de hoofdprijs gewonnen van de essaywedstrijd die werd georganiseerd ter gelegenheid van de eerste Masterclass van SGP-jongeren en het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- 2 Fieret, W., *De Staatskundig Gereformeerde Partij 1918-1948*. Een bibliocratisch ideaal, Houten 1990, p. 277.
- 3 Augustinus, Aurelius, *The City of God*, Chicago 1952, p. 221.
- 4 Groot, J. de, *De Reformatie en de staatkunde*, Franeker 1955, p. 220-221.
- 5 Aristoteles, *Politics*, Kitchener 1999, p. 98.
- 6 <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-politics/> (geraadpleegd op 21-08-2013).
- 7 Maass, R.W., *Political society and Cicero's ideal state*, *Historical Methods*, 2012, 45:2, p. 86.
- 8 David Held, *Models of democracy*, Cambridge/Malden 2006, p. 67.
- 9 Kinneging, A.M., *Geografie van goed en kwaad*, Houten 2010, p. 352.
- 10 Schiller, F., *Brieven over de esthetische opvoeding van de mens*, Kampen 1994, p. 32.
- 11 Fieret, a.w., p. 279.
- 12 I Timotheüs 2 vers 2.

Smaakt deze *Zicht* naar meer?

Geef u op voor een proefabonnement!

(één jaargang, vier nummers, voor maar € 15,00)

Bel 010 - 7200 785, surf naar www.wi.sgp.nl of mail naar wi@sgp.nl

Wist u dat het ook mogelijk is de Guido de Brès-Stichting te steunen als donateur? U krijgt dan alle publicaties (inclusief het tijdschrift *Zicht*) van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP thuisgestuurd. Neem contact op voor meer informatie.

Democratie in de Europese Unie is behept met een groot tekort. Maar waarin bestaat dat tekort nu precies. Heeft het Europees Parlement te weinig bevoegdheden ten opzichte van de Europese Commissie? Of hebben de nationale parlementen te weinig greep op de Raad van Ministers van de Europese Unie? Is de overdracht van nationale soevereiniteit wel van tevoren voldoende doordacht op haar consequenties?

Bernard van den Belt MA, redactielid

Mateloos maakt machteloos

Met de grondwetswijziging van 1848 werd in Nederland de grondslagen van de parlementaire democratie gelegd. Gegrepen door de ontstane revoluties in Europa werd de geschrokken Koning Willem II hierdoor in één nacht van uiterst conservatief uiterst liberaal. Op 17 maart 1848 benoemde hij daarom een staatscommissie onder leiding van de liberale voorman Rudolf Thorbecke, die de Grondwetsherziening moest voorbereiden. Ongeveer honderd jaar lang zou de Neder-

landse democratie een redelijk zelfstandige democratie zijn. Op 18 april 1951 werd door een toespraak van de Franse minister van Buitenlandse Zaken Robert Schuman, diens topambtenaar Jean Monnet en de Duitse bondskanselier Konrad Adenauer, het Verdrag van Parijs getekend door België, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Nederland en West-Duitsland. De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) die hierbij opgericht werd en tot stand kwam op 23 juli 1952,

betekende de eerste aanzet tot nadere Europese samenwerking.

De weg naar eenwording is lang...

Na een aanvankelijk falen (in 1954) van een poging om tot een Europese Defensie Gemeenschap te komen, bleek de Europese samenwerking al spoedig te intensiveren. Op 25 maart 1957 werd het Verdrag van Rome ondertekend door bovenstaande landen, waarmee naast de EGKS de Euratom en de Europese Economische Gemeenschap werden opgericht. Dit betekende een verdere integratie op Europees niveau, wat ook gevolgen bleek te hebben voor de Nederlandse democratie. Minister Luns gaf bij de presentatie van het verdrag aan dat 'de weg naar de eenwording van Europa zal lang zijn en dikwijls

moeilijk. De aanvaarding van dit Verdrag betekent echter, dat een terugkeer niet meer mogelijk is en dat nog slechts de vraag bestaat hoelang het zal duren voordat het uiteindelijk doel zal zijn bereikt.¹

De vraag is of deze eenwording gewenst was. De vraag is of de houding van de Nederlandse regering om gedeelten van de Nederlandse democratie over te hevelen naar een hoger gremium het gevolg is van een doelbewuste of weloverwogen keuze. Op deze vraag reageren dr. Patrick van Schie en mr. dr. Bas van Bockel. Van Schie is directeur van de *Prof. Mr. B.M. Teldersstichting*, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme en de VVD. Van Bockel is hoofd van de *Master European Studies* aan de faculteit der geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden.

Van Schie: "Naar een slankere en slagvaardiger Europese Unie"

Vanaf het begin is de Europese integratie een eliteproject geweest. Zij is dat altijd gebleven. Op zichzelf is dit top down karakter niet uniek; de meeste staten zijn zo ontstaan. Maar die 'gewone' staten hebben op den duur een democratisch fundament gekregen. De Europese Economische Gemeenschap en haar opvolgers gingen daarentegen van start terwijl er al goed functionerende nationale staten bestonden die inmiddels ook democratisch werden gedragen. Dat de EEG een statelijk karakter kon krijgen, wat die bestaande staten in het gedrang zou brengen, werd verheimelijkt. Pas het verdrag betreffende de Europese Unie creëerde een Europees burgerschap, op papier. In werkelijkheid beschouwt slechts een uiterst kleine groep bureaucraten in Brussel en andere belanghebbenden, zich als EU-burgers. Veruit de meeste inwoners van de EU voelen zich bovenal burgers van hun eigen nationale staat.

De politieke elites hebben getracht aan hun top down gecreëerde Europese instellingen een democratisch fundament te geven door de vorming van een rechtstreeks gekozen Europees Parlement. Het voornaamste probleem van dit parlement is niet dat het onvoldoende bevoegdheden zou hebben, zoals lange tijd werd betoogd. Het hoofdprobleem is dat het Euro-

pees Parlement geen volksvertegenwoordiging is. Dat de leden van dit parlement per lidstaat worden gekozen en elkaar in hun eigen taal via tolken toespreken, zodat echt debat uitblijft, is slechts een uiting van het meer wezenlijke probleem dat daaronder ligt: er bestaat geen Europese demos. Daarbij komt dat terwijl in een echt parlement fundamentele verschillen van inzicht over de inrichting van samenleving en staat zijn vertegenwoordigd, het Europees Parlement hoofdzakelijk bestaat uit politici die allemaal hetzelfde willen: méér Europese integratie. De Europarlementariërs vormen hierdoor geen rem op het machtstreven van de Europese Commissie, maar jagen die Commissie in haar machtsstreven slechts verder aan. Europarlementariërs zijn dus geen controleurs van de macht, zoals in een echt parlement, maar supporters van de macht-hebbers in de Europese instellingen.

Het ontbreken van een democratisch fundament onder en legitimatie aan de Europese integratie is zich steeds meer gaan wreken naarmate de Europese Unie zich openlijker als staat met alle bijbehorende (pretenties naar) bevoegdheden ontpopte. Wegbreken van handelsbelemmeringen kan nog betrekkelijk eenvoudig vanuit de nationale staten plaatsvinden, een gemeenschappelijk sociaal of monetair en economisch beleid vergt een mate aan saamhorigheid en democratisch draagvlak die in de Europese Unie ontbreekt.

De Europese Unie staat nu voor een keuze tussen twee wegen. De ene is sterk indammen van het centrale machtsverlangen, en serieuze renationalisatie op verschillende beleidsterreinen waar alleen nationaal draagvlak kan worden verkregen. Langs deze weg kan de Europese Unie worden gered: zij wordt dan slanker maar slagvaardiger. Het alternatief is doorgaan op de al decennia bereden weg: vetlaag op vetlaag kweken. Eurofielen en Eurocraten bevelen deze weg aan, maar aan hun vraatzucht zal de EU uiteindelijk bezwijken. Dan zal blijken dat degenen die nu beweren dat men alleen van Europa houdt door Brussel vetter te maken, juist de ergste vijanden zijn van een democratisch Europa.

Van Bockel: “Schuman sprak, de Nederlandse democratie heeft geluisterd en instemmend geknikt”

Was er van Nederlandse zijde ooit sprake van een doelbewuste en weloverwogen keuze van de Europese Verdragsluitende Partijen om hun nationale bevoegdheden over te dragen aan een hoger, supranationaal, ja in sommige opzichten zelfs welhaast federaal gremium? Het antwoord lijkt voor de hand te liggen: de EU zoals zij nu bestaat kan bijna niet het gevolg geweest zijn van een doelbewuste keuze van de oorspronkelijke lidstaten. Van de Franse “politiek van de lege stoel” in de jaren 60 tot het Nederlandse referendum over de Europese

“Grondwet”, de ontwikkelingsgang van de oorspronkelijke Gemeenschappen tot de huidige EU lijkt een opeenvolging van feitelijke toevalligheden, juridische controverses, en politieke noodoplossingen. Bladerend in de Memorie van Toelichting en de Parlementaire Geschiedenis bij de Wet van 21-2-1952 ter goedkeuring van het Verdrag van Parijs ter oprichting van de EGKS (zitting 1950-1951, 2228, Traktatenblad 1951, 82) blijkt echter niets minder waar. De politieke visie die uit de stukken spreekt is indrukwekkend, maar wellicht belangrijker nog: het inzicht in de fundamentele keuzes die hier worden gemaakt en het besef van de mogelijke gevolgen van die keuzes voor de Nederlandse soevereiniteit worden glashelder verwoord. Ik citeer uit de Memorie van Toelichting:

“De stichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal is de eerste stap op deze weg (die naar een ‘hechte Europese gemeenschap’, red.) die verreichende en blijvende gevolgen zal blijken te hebben. De deelnemende landen, met tezamen een bevolking van meer dan 160 miljoen zielen, staan op het punt zich uit te spreken over een waarlijk supranationaal gezagsorgaan.”

In het Voorlopig Verslag maakt de Kamer gewag van haar “erkentelijkheid” jegens de Regering dat de Kamer zou nauw bij de totstandkoming van het Verdrag werd betrokken – dat was wel eens anders geweest “op het terrein van de buitenlandse betrekkingen”. Wat er volgt mag verbaazingwekkend worden genoemd:

“Terecht onderschrijft de Regering de leidende gedachte, die aan de totstandkoming van de Gemeenschap ten grondslag heeft gelegen, en die door Minister Schuman is geformuleerd toen hij zei dat de Gemeenschap de eerste stap is op de weg naar een Europese Federatie” (...)

“Met de totstandkoming van de Gemeenschap gaan de aangesloten landen verder in het overdragen van hun bevoegdheden dan ooit te voren”.

Er is dus geen twijfel mogelijk: Schuman heeft gesproken, en de Nederlandse democratie heeft geluisterd en instemmend geknikt.

Noten

- 1 (Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, ‘Analyse Nederlandse regering van het E.E.G.-Verdrag’ op: <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vhibjkkokudto>).

Dit artikel gaat over de visie van mr. G. Groen van Prinsterer (1801-1876) op de verhouding koning-kabinet, kabinet-parlement en parlement-kiezersvolk. Ik stel enkele historisch en staatkundige aspecten aan de orde waarbij ik kanttekeningen vanuit de actualiteit niet uit de weg ga. Bovendien stel ik de vraag: wat kunnen we hierover van Groen van Prinsterer leren?

Drs. Ton van der Schans, historicus

Staatsman én Evangeliebelijder: Groen van Prinsterer en de democratie

Om Groen in één zin neer te zetten, gebruik ik de bekende zinspreuk uit zijn testament: "Een Staatsman niet! Een Evangeliebelijder!" Op 29 april 1876, twintig dagen voor zijn dood, schrijft Groen in het door hem zelf uitgegeven periodiek *Nederlandsche Gedachten* dit testament. "Met de tollenaarsbede: O God, wees mij zondaar genadig! Met de Heidelber-

ger Catechismuswijsheid: mijn eenige troost in leven en sterven. Met den juichtoon: Ik danke God door Jezus Christus onzen Heere. Met de strijdleus der Reformatie: Doet aan de geheele wapenrusting Gods en het zwaard des Geestes hetwelk is Gods Woord. Met de zinspreuk: Een Staatsman niet! Een Evangeliebelijder".

Geen scheiding tussen leer en leven

Als we aan Groen gevraagd zouden hebben, ben je nu meer een getuigend of praktisch politicus, zou hij ons vol verbazing hebben aangekeken. Voor hem bestond er geen scheiding tussen theorie en praktijk, tussen leer en leven, tussen getuigen en praktische politiek. Groen was een man uit één stuk en voor wie het leven een eenheid was. In dit opzicht durf ik het aan de genoemde zinspreuk van Groen zelf, te amenderen. De titel van dit artikel wordt dan: Groen was staatsman én Evangeliebelijder. Ik laat de volgorde van deze kwalificaties buiten beschouwing en concentreer me in dit artikel op Groen als staatsman. Hieronder versta ik een bekwaam en invloedrijk politicus met een lange staat van dienst.

Als we aan Groen gevraagd zouden hebben, ben je nu meer een getuigend of praktisch politicus, zou hij ons vol verbazing hebben aangekeken. Voor hem bestond er geen scheiding tussen getuigen en praktische politiek.

In dit herdenkingsjaar van 200 jaar constitutionele monarchie besteedt *Zicht* terecht aandacht aan de staat van onze parlementaire democratie. Hierin ontmoeten het kabinet, het parlement en het volk elkaar. Onze staatsinrichting en het staatsburgerschap zijn ontstaan in de eeuw waarin Groen leefde en

werkte: de negentiende. Vragen rond monarchie en republiek, autocratie en democratie en de verhouding tussen koning, ministers, parlement en volk, hebben Groen tijdens zijn hele leven bezig gehouden. Juist in de periode van 1848-1868 toen de basis gelegd werd voor het parlementaire stelsel, zat Groen met korte onderbrekingen van 1849 tot 1857 en opnieuw van 1862 tot 1871 in de Tweede Kamer en was hij als publicist zeer vruchtbaar.

Orangist, geen monarchist

Groen was vanwege de verworteling in de geschiedenis en Gods leiding een principiële orangist, geen ideologische monarchist. Zijn voorkeur voor de monarchie was in zekere zin pragmatisch. Bepalend voor hem was het al dan niet “revolutionair zijn in Groenianse zin” van de staatsvorm. In dit licht gezien zijn de lovende woorden van Groen voor het Amerikaanse presidentiële stelsel opvallend. In zijn denken is de ontwikkeling van een privaatrechtelijke opvatting over de staat (Von Haller) naar een publiekrechtelijke (Stahl) bekend. De classicus J. Zwaan die een gezaghebbend boek over Groen schreef, wijst er terecht op dat Groen het begrip monarchie steeds meer in de geest van Stahl ging invullen. Van antidemocratisch naar meer democratisch. In de monarchie dient volgens Groen haar weliswaar ongedeelde soevereine gezag toch getemperd of beperkt te worden. De wil van de vorst Het volk diende door gewoonten en rechten en de invloed van aanzienlijke personen tegen de willekeur van de vorst beschermd te worden. De stadhouder was de dienaar van de Staten, bij gebrek aan een landsheer of koning. Toen deze koning in ons land terugkwam in de persoon van Lodewijk Napoleon (1806-1810), wijst hij dit als revolutionair af, evenals het eenhoofdig gezag

van Rutger Jan Schimmelpenninck (1804-1806). Het eenhoofdig gezag van de Oranjevorst Willem I (1813/15 – 1840) juichte hij wel toe, al verzette Groen zich tegen de verkeerde begrippen (volkssoevereiniteit, ni Dieu, ni maître) en beginselen in de grondwet en in de nieuwe staat.

Groen was vanwege de verworteling in de geschiedenis en Gods leiding een principiële orangist, geen ideologische monarchist.

Het grondwetsartikel “De koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk” (de zgn. ministeriële verantwoordelijkheid uit 1848) heeft Groen, na aarzelingen aanvaard. Het autocratische optreden van koning Willem I leidde bij Groen tot de gedachte dat het goed was de rechten en plichten van de vorst en de ministers vast te leggen. Spannend wordt het als na 1848, de vraag waar het zwaartepunt van de macht ligt, uitgewerkt moet worden. Bij de ministers of bij de Staten-Generaal?

Op eigen voorwaarden

Het is al vaker betoogd: Groen aanvaardde de grondwet van 1848, maar hij verbond er zijn eigen voorwaarden aan. Hij wilde aan de koning reële en zichtbare macht en invloed geven, lijnrecht in tegenstelling tot Thorbecke. Maar Groen waarschuwde tegen de contrarevolutionairen waarbij het zelfstandig koningschap, maar al te vaak neerkwam op

monarchale willekeur. Groen was zijn tijd vooruit met zijn opvatting dat de ministers homogeen dienden te zijn. Individuele ministers vond hij onbestaanbaar met het bestuur van het land. Met andere woorden, het collectief diende onder leiding van een krachtige koning het land te besturen. Het algemeen ministerie is net als het volk een organisme, geen verzameling van individuen.

Als het gaat over de verhouding tussen kabinet en parlement, en daarmee over de machtsverhouding, valt bij Groen snel het woord volkssoevereiniteit. Hij wilde aanvankelijk en in theorie niet dat het parlement, in casu het volk meeregeerde. Al heeft Groen in dit opzicht een ontwikkeling doorgeemaakt. Hij ageerde tegen de publieke opinie en de toevallige en snel wisselende numerieke meerderheid in de Tweede Kamer. Hij verzette zich tegen het censuskiesrecht. In plaats daarvan wilde hij dat de Tweede Kamer gekozen zou worden door geledingen, organismen in de samenleving. En toch. Ook Groen erkende dat een kabinet niet langdurig kon aanblijven zonder de steun van het parlement. Dit parlement, dat volgens Groen zijn wortels had in de Staten-Generaal van de Republiek, diende aantoonbare invloed te hebben en uit te oefenen. Maar – zoals altijd – waarschuwde Groen voor het zwichten voor de eis van volkssoevereiniteit.

Er is dus een spanning in de visie van Groen betreffende de verhouding regering (Kroon) en parlement. Er kan geen twijfel over zijn dat Groen het zwaartepunt bij de Kroon legt. Tegelijk wil hij het parlement invloed geven. Groen bleef ver weg van het absolutisme van de Kroon. Maar de macht van een numerieke Kamermeerderheid kritiseerde hij evenzeer.

Met Alexis de Tocqueville was hij van mening dat een sterke positie van het staatshoofd gecombineerd diende te worden met een evenzeer krachtige positie van de volksvertegenwoordiging. Ze dachten hierbij beiden aan het presidentieel systeem van de Verenigde Staten. Maar Groen wilde de erfopvolging van de Oranjes honoreren. Dat weerhield hem er in zijn opvatting overigens niet van incapabele Oranjevorsten in de praktijk te laten vervangen door een bevoegd ministerie. Kortom, Groen wilde geen absolutistische monarchie, maar ook geen liberaal-democratische 'dictatuur'.

Geen verdediger van de status quo

Een systematicus was Groen niet. Zijn geschriften ontstonden meestal als reactie op de actuele gebeurtenissen. *Ongeloof en Revolutie en zijn Handboek der geschiedenis van het Vaderland* zijn wel geschriften van Groen waarin op systematische wijze zijn denkbeelden naar voren komen. Als we Groens staatkundige opvattingen karakteriseren, kan geconcludeerd worden dat deze bepaald zijn door zijn nimmer aflatende strijd tegen het liberalisme met zijn volkssoevereiniteit. Vanuit Groens logisch-consequent redeneren vanuit de revolutiebegrippen sprak hij wel over democratie als demoncratie. Het komt er hier wel op aan, de begrippen goed te definiëren. Principieel gezien heeft Groen nooit andere staats- en regeringsvormen uitgesloten. Hij vond dat er slechte monarchieën en goede republieken waren. Groen zette in bij het gezag dat van God afkomstig is en alleen door Hem kan worden gelegitimeerd. Daarom prees hij Johan de Witt voor wie dit ook een uitgangspunt was. Daarom was Groen, die evenmin als zijn tijdgenoten politieke partijen, programma's, fracties en het algemeen kiesrecht meege-

maakt heeft, geen verdediger van de status quo zonder meer. Groen is niet te rekenen tot de conservatieven van de 19e eeuw, noch zou hij zich met hen uit de 20e en 21e eeuw verenigen. Hij was de grondlegger van de christelijke politiek. De erkenning van het droit divin was voor hem de voorwaarde voor het functioneren van de staats- en regeringsvorm.

Kortom, Groen wilde geen absolutistische monarchie, maar ook geen liberaal-democratische 'dictatuur'.

Als illustratie voor Groens vasthouden aan beginselen en het toepassen ervan in de tijd, noem ik hier zijn steun voor één van de beroemdste moties uit de parlementaire geschiedenis, namelijk die van Keuchenius in 1866. Het ging in deze motie principieel om de vraag wie het beleid bepaalt: de koning en zijn ministers of de volksvertegenwoordiging. Groen vond het verwerpelijk dat de koning tégen de mening van de Kamer in, Keuchenius tot gouverneur-generaal van Indië benoemd had. Groen erkende de eigenheden van het volk. Ondanks het feit dat Groen organisch en in standen of groepen en niet in individuen dacht, steunde hij de verlaging van de census, zodat een groter deel van het volk mocht deelnemen aan de verkiezingen.

Wat heeft Groen ons nú te zeggen?

Het Nederland van Groen is niet meer te vergelijken met het Nederland van nu. Er is totale democratie en een vergaande spreiding van kennis, macht en inkomen. Er is ontker-

kelijking en ontideologisering. Onder invloed van globalisering verandert de rol en de macht van de overheid en de natiestaat. De overheid neemt geen bovengeschiede positie meer in de samenleving. Binnen deze samenleving is steeds minder sprake van één enkel herkenbaar sturingscentrum. Beleidskeuzes werden niet meer gemotiveerd door 'achterhaalde' principiële keuzes tussen links of rechts, maar door pragmatische afwegingen over wat werkt en wat niet. Politiek en het openbaar bestuur zijn veelal gereduceerd tot technocratisch management van de publieke zaak.

Als Groen het functioneren van onze huidige democratie zou kennen, zou hij met klem aan zijn grondstelling vast houden. Namelijk dat een christen niet kan willen dat godsdienst en staat van elkaar worden gescheiden. Gods openbaarde wil is de oorsprong van alle gezag. Groen zou de volkswil niet negeren, maar er op hameren dat deze gecontroleerd

en gereguleerd wordt. Hij zou de rechtsstaat en democratie verdedigen, op voorwaarde deze te toetsen aan fundamentele rechtsbeginselen die aan Gods wet ontleend zijn.

De vorm en inhoud van de staats- en regeeringsvormen veranderen door de loop van de tijd. Groen zou politieke partijen adviseren krachtig vast te houden aan het decentralisatiebeginsel en de gemeenschapsgedachte als leidend principe in het openbaar bestuur. Hoewel Groen zich geen Nederland kon voorstellen zonder Oranje in de regering, zou hij niet zenuwachtig geworden zijn van veranderingen. Hij zou deze wel toetsen aan Schrift en historie. De kern van Groens boodschap is gebleven. Hij stelde het Evangelie present in zijn leven en werken. Een Evangeliebelijder en daarom een staatsman. Dat is ook de blijvende herinnering aan Groen van Prinsterer. Hij is een slijpsteen voor de geest van alle hedendaagse politici.

Literatuur over dit onderwerp van Groen van Prinsterer:

Handboek der geschiedenis van het Vaderland, (vijf delen), eerste druk Leiden 1841-1846; Amsterdam, H. Hoveker, 1852. (twee delen) *Schriftelijke Nalatenschap: Bescheiden*; Deel I: 1821-1842; Deel II: 1842-1876, bewerkt door J. Zwaan, 's-Gravenhage, 1990-1991. RGP: 209 en 210

Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandschen zin, Leiden, S.J. Luchtmans, 1840

Ongeloof en revolutie. Eene reeks van historische voorlezingen. Voor onzen tijd bewerkt en aangevuld door P. A. Diepenhorst. Kampen, J. H. Kok, 1922.

Vrijheid, gelijkheid, broederschap: toelichting van de spreuk der revolutie, 's-Gravenhage, 1848

Grondwetherziening en eensgezindheid (negen delen), Amsterdam, Johannes Muller, 1849. Deel I: *De staatsvorming van 1848*. Deel II: *De anti-revolutionaire partij*. Deel III: *De revolutionaire partijen*. Deel IV: *Donker Curtius, Guizot, Het Nederlandsche Volk*. Deel V: *De Gids*. Deel VI: *Getemperde Monarchie onvereinigbaar met revolutionair behoud*. Deel VII: *Repliek aan De Bosch Kemper, Repliek aan Den Tex*. Deel VIII: *Kerkelijk Staatsregt*. Deel IX: *Wetenschap en achteruitgang*. Amsterdam, 1949.

Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal (zitting 1849 en zitting 1849-1850) (drie delen), Amsterdam, 1850/1851
Aan de kiezers, no. I-X en XI-XX (de verkiezingen van 1864), 's Gravenhage, 1866.

Secundaire literatuur:

Bijl, Jelle, *Een Europese antirevolutionair: Het Europebeeld van Groen van Prinsterer in tekst en context*, VU University Press, 2011.

Vliet, W.G.F. van, *Groen van Prinsterers historische benadering van de politiek*, Hilversum 2008

Kuiper, Roel, *Tot een voorbeeld zult gij blijven*. Mr. Groen van Prinsterer 1801-1876. Amsterdam, 2001

Kirpstein J.W., *Groen van Prinsterer als belijder van Kerk en Staat in de negentiende eeuw*, Leiden, 1993

Bij wijze van gedachtenexperiment wordt in deze bijdrage eerst de mogelijkheid tot renovatie van het bestel verkend door middel van versterking van de positie van de Koning ten opzichte van de Staten-Generaal. Wat volgt is een pleidooi voor een Réveil. Verandering van structuur is tenslotte geen vernieuwing, wanneer de geestelijke grondslagen het bederf veroorzaken.

Drs. Kees de Groot, politiek redacteur bij het Reformatorisch Dagblad

Geen renovatie bestel, maar Réveil is nodig

Calvin (1509-1564) waarschuwt er in zijn *Institutie* voor 'particuliere personen' te betrekken bij het debat over de vraag welke regeringsvorm er het beste kan komen. Dat 'zou in het geheel niet werken', meent hij, 'want die hebben er niets over te zeggen hoe een staat er uit moet zien.'¹ Desondanks lever ik –op persoonlijke titel– graag een bijdrage aan de bezinning op het functioneren en verbeteren van de parlementaire democratie.

Vorm

De SGP spreekt zich duidelijk uit over demo-

cratie. 'Volksinvloed is bij de uitoefening van het overheidsgezag een goede zaak. Maar het principe van volkssoevereiniteit wijst de SGP af, omdat de overheid haar gezag niet aan het volk ontleent, maar van God ontvangt.'

De parlementaire democratie is 'een goed werkbaar structuur voor het bestuur van de samenleving, vooral omdat deze de persoonlijke vrijheid van mensen respecteert. Iedereen kan zo zijn of haar verantwoordelijkheid nakomen tegenover God, medemensen en leefomgeving.'²

Democratie moet echter wel vorm blijven en

geen norm worden: ‘Democratie in haar eigenlijke en oorspronkelijke betekenis is een regeringsvorm waarin burgers deel krijgen in het bestuur. De Franse Revolutie heeft de revolutionaire ideeën met betrekking tot de democratie aangegrepen als instrument ten dienste van de zelfverheffing van de zich autonoom wanende mens, die zijn eigen god en wetgever wil zijn. Democratie is sindsdien tot een niet aan het Bijbels geloof ontsproten ideologie verworden.’³

Op normatieve en praktische gronden wijst de SGP dan ook voorstellen voor meer directe democratie af. ‘De democratie-als-norm staat voor de SGP op gespannen voet met de Bijbel, die ook op politiek terrein als hoogste bron en norm wordt aangemerkt. Het volk moet geregeerd worden door de overheid, en niet andersom.’⁴ Uitgaande van deze partijbeginselen, kan een mogelijke verbetering van het politieke stelsel dus niet komen van meer directe democratie.

De Staten-Generaal meer macht toekennen, stuit eveneens op oude bezwaren. ‘Alle hechte grondslagen van de staat worden omver gestoten door hen, die de Staten-Generaal een deel van de macht toekennen, die aan de overheid alleen toekomt’, zie SGP-partijleider ds. G.H. Kersten ooit.⁵ In zijn optiek behoort de macht (wetgevend en uitvoerend) te liggen bij de regering.

Vader

Als het bestuur van ons land opwaardering behoeft, zou die dus daar moeten plaatsvinden. De regering van Nederland bestaat uit twee delen: de koning en de ministers. In het licht van de viering dit jaar van tweehonderd jaar Koninkrijk der Nederlanden zou ik –bij

wijze van gedachte-experiment– willen inzoomen op de rol van de koning.

Het koningschap staat in de protestantse traditie hoog aangeschreven. Bij de ‘vaderen’, schreef Da Costa ooit, was de koning een ‘vader die naar het beeld van de Vader in de hemelen zijn kinderen regeerde en naar Wiens beeld de koningen over de uitgebreide huisgezinnen die men volken noemt, regeren moeten.’⁶ Hun gevoelens, vervolgt hij, was op de Bijbel gegrond.

Ten tijde van de eerste Oranjekoningen brak Groen van Prinsterer een lans voor een stevige positie van de vorst: ‘Wij verlangen soevereiniteit van een koning door een verantwoordelijk ministerie, in gemeen overleg met de natie werkzaam.’⁷ En de SGP stelt in artikel 9 van Program van Beginselen dat het constitutioneel koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje, aan ons land door God is gegeven.⁸

Sinds de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden is de macht van de koning steeds verder ingeperkt. Zo ver inmiddels, dat hij zelfs geen rol meer speelt bij de kabinetsformatie. Maar zouden we niet de omgekeerde weg moeten bewandelen? Het aantreden van onze nieuwe koning Willem-Alexander op 30 april jongstleden is een mooie aanleiding om de positie van de koning in de regering juist te versterken. In ons op drift geraakte parlementaire systeem is de koning een baken van rust en stabiliteit. Tussen 1980 en 2013, bijvoorbeeld, traden dertien kabinetten aan, maar bleef koningin Beatrix op haar post. Een sterke vorst past ook uitstekend bij de SGP-beginselen. En bij de Nederlandse traditie. Tot 1581 maakten de Nederlanden immers deel uit van het Habs-

burgse Rijk, dat werd bijeengehouden door een machtige koning.

De wegbereider van de huidige constitutionele monarchie, Gijsbert Karel van Hogendorp, greep daar in 1813 ook op terug. Zijn doel was de soevereiniteit over te brengen van de Staten naar de vorst. Daarmee had hij en passant het revolutionaire spook van de volkssoevereiniteit bezworen of ten minste monddood gemaakt.⁹

Daadkrachtige politiek

Koning Willem I – persoonlijk in het zadel geholpen door Van Hogendorp, die voor hem ook een constitutie schreef – beschikte over zeer ruime bevoegdheden. Hij benoemde en ontsloeg de ministers, die alleen aan hem verantwoording schuldig waren. Hij stelde de leden van de Eerste Kamer aan. Ook had hij het oppertoezicht over het leger, de buitenlandse betrekkingen en de waterstaat. Hoewel de Grondwet hem geen wetgevende bevoegdheden toekende, slaagde Willem I er in via Koninklijke Besluiten veel zaken naar zijn hand te zetten. Ook kon hij zelfstandig, zonder medewerking van het parlement, regelingen vaststellen waarin burgers verplichtingen werden opgelegd. Die royale bevoegdheden stelden Willem I in staat een daadkrachtige politiek te voeren, met name door op economisch gebied en op het terrein van de waterstaat.

Hoger aangeschreven nog in het protestantse geheugen staat de allereerste Oranjekoning, stadhouder Willem III. 'Als staatsman was niemand, althans zijn tijdgenoten, aan Willem III gelijk', aldus Groen van Prinsterer.¹⁰ 'Hij verlangde geen macht dan ter bereiking van het oogmerk zijner zelfopoffering onmisbaar; geen roem dan uit het beschermen van de godsdienst.'¹¹ In 1691 betuigde Willem III

tegenover de Staten-Generaal dat hij 'de kroon had aangenomen niet uit onmatige staatszucht (...) maar om de godsdienst, de welstand en rust van Engeland, Schotland en Ierland te bevorderen, en de bondgenoten, vooral de Staten, te beter te kunnen bijstaan tegen de Franse overmacht.'¹²

De democratie-als-norm staat voor de SGP op gespannen voet met de Bijbel, die ook op politiek terrein als hoogste bron en norm wordt aangemerkt. Het volk moet geregeerd worden door de overheid, en niet andersom.

Die voorbeelden van stadhouder-koning Willem III en koning Willem I kunnen inspiratie bieden voor de opwaardering van het koningschap binnen ons politieke bestel. De omstandigheden daarvoor lijken gunstig: koning Willem-Alexander geniet brede steun. Uit een peiling in opdracht van *RTL Nieuws* honderd dagen na zijn aantreden bleek dat 86 procent van de ondervraagden (veel) vertrouwen in hem heeft.¹³

Bloedeloze compromissen

De suggestie om het koningschap te versterken, klonk zeven decennia jaar geleden overigens ook al. Uit onvrede met de vooroorlogse wirwar van politieke partijen die leidde tot verdeeldheid, stroperige besluitvorming en bloedeloze compromissen (er is niets nieuws onder de zon), bepleitte koningin Wilhelmina een grondige vernieu-

wing en hervorming van de parlementaire democratie. 'Een open oog voor de fouten die in ons staatsbestel waren geslopen, zal gepaard moeten gaan aan het inzicht en de moed om de veranderingen aan te brengen die nodig zijn gebleken', sprak de vorstin voor Radio Oranje.¹⁴

Wilhelmina voelde zich, aldus Bas Kromhout in het Historisch Nieuwsblad, 'tijdens haar ballingschap in Londen opgescheept met kleingeestige en onderling kibbelende ministers, die wel vergaderden, maar geen beslissingen namen, en die bovendien haar eigen vrijheid van handelen beknotten. De vorstin had de proclamatie al klaarliggen waarmee zij na de bevrijding de regering in eigen hand zou nemen. Zij wilde eigenhandig en 'naar welgevallen' een koninklijk kabinet samenstellen, dat zonder controle van de Staten-Generaal zou regeren. Die toestand zou minstens drie jaar moeten duren. (...) Ondertussen moest de grondwet worden gewijzigd, zodat de macht van Oranje ook na die periode gewaarborgd bleef. Eventueel zou het parlementaire stelsel in afgezwakte vorm kunnen terugkeren.'¹⁵

Van haar wensen is niets terecht gekomen. De uitkleding van het koningschap is sinds het aftreden van koning Willem I juist een van de constante factoren geweest tijdens tweehonderd jaar Koninkrijk der Nederlanden. Ik veronderstel dat mijn pleidooi voor een tegengestelde beweging –versterking van het koningschap– die trend nietzal keren. Misschien is dat maar goed ook. Particuliere personen, zo waarschuwde Calvijn immers, moet je niet aan het woord laten over staatsinrichting.'Een monarchie kan gemakkelijk vervallen tot een tirannie', schreef de Geneefse reformator namelijk.¹⁶

Het koningschap van Willem I bewijst dat. 'Wat was begonnen als een relatief moderne constitutionele monarchie, waarbij de koning werd geacht te regeren te midden van zijn adviseurs in de Raad van State en in gemeen overleg met de Staten-Generaal, werd in de loop van tien jaar tot een autocratische heerschappij', aldus parlementair historicus J.Th.J. van den Berg. 'Willem I (...) werd steeds meer tot een napoleontische vorst: enerzijds actief en zelf besturend, maar tegelijk geïrriteerd door elke tegenspraak en allergisch voor parlementaire kritiek.'¹⁷

Seculiere hoofdstroom

Calvijn vond dat er 'geen gelukkiger regeringsvorm' bestaat 'dan die waarin de vrijheid vorm krijgt in een daarop aangepast bestuur en zodanig geregeld wordt dat ze langdurig in stand kan blijven.' Overheden, zo stelde hij, moeten die vrijheid 'niet in enig opzicht laten afnemen of aantasten.' Anders 'verzaken ze hun plicht en verraden ze hun land.'¹⁸ Juist de vrijheid staat in ons land onder druk als gevolg het oprukkende gelijkheidsdenken. De tirannie van de meerderheid, die de Franse filosoof A. de Tocqueville al in 1835 signaleerde¹⁹, laat zich steeds meer gelden. De grootste opgave voor hedendaagse democraten is de bescherming van de vrijheid voor mensen die niet willen meegaan in de seculiere hoofdstroom, vooral de christelijke minderheid. Verbetering van de parlementaire democratie moet derhalve niet in de eerste plaats worden gezocht in een technische renovatie van het bestel. Nodig is een nieuw Réveil.

Dr. W. Aalders hoopte al in 1974 dat 'onder druk der omstandigheden weer een profetische, belijdende, karaktervolle minderheid

zou ontstaan' van mensen die tégen de tijdgeest in getuigenis afleggen van hun geloof. Mensen 'die weten van de dingen die Boven zijn; en die juist dáárom een lamp voor hun voet en een licht op hun pad in deze wereld hebben. Mensen dus, die niet voortgedreven worden door de begeerte naar nóg meer welvaart, nóg meer vrijheid, nóg meer inspraak, nóg meer macht. Mensen, die verlangen dat God tot Zijn eer komt, en die het dáárom niet verdragen kunnen dat Zijn Naam, inzettingen en geboden belasterd en overtreden worden.' Zo'n 'profetisch geïnspireerde aristocratie kan een democratie niet ontberen', vervolgde Aalders. 'Zonder zulk een geestelijk zuurdesem moet zij verzieken en ondergaan, omdat zij dan is als een lichaam zonder ziel. Het is daarom niet de overheid en het zijn niet de wetten en politiek, die een volk bewaren! Het is het geloof en gebed en getuigenis voor de overheid, die een volk in stand hou-

den. Dat is de onmisbare achtergrond van artikel 36 van onze Nederlandse Geloofsbelijdenis (...).²⁰

Het is te wensen dat niet een minderheid, maar alle Nederlandse politici –én burgerschristenen worden (zoals gedefinieerd in vraag en antwoord 32 van de Heidelbergse Catechismus) en hun handelen gaan richten naar Gods Woord en wet. Want pas als de staat aan 'Christus' opperherderstaf wordt teruggebracht, aldus Da Costa in zijn gedicht 'Geestelijke wapenkreet' (1825), gaat ons land een mooie toekomst tegemoet:

*'O Nederland! Gy zult eens weêr
het Israël van 't Westen worden!
God zal uw Kerk met licht omgorden,
uw Koningen met Davids eer!
Uw Nassaus zullen weder blaken
van ijver voor uw tempeldaken,
en Sions voedsterheeren zijn.'*²¹

Noten

- 1 Calvijn, J., *Institutie* (deel II), Houten, 2009, p. 668.
- 2 http://www.sgp.nl/Standpunten/Standpunten/Standpunten_ABC?letter=D&standid=56
- 3 Slagboom, Ds. D. (e.a.), *Toelichting op het Program van Beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij*, Houten, 2003, p. 43.
- 4 Ibid. p. 45.
- 5 Kersten, Ds. G.H., *Vooroorlogse SGP-geschriften*, deel 2, 1986, p. 235.
- 6 Da Costa, I., *Bezwaren tegen de geest der eeuw*, Barneveld, 2011, p. 63
- 7 Groen van Prinsterer, mr. G., *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 21 mei 1851, pag. 820.
- 8 <http://www.sgp.nl/Media/download/385/Artikelen+Program+van+Beginselen.pdf>
- 9 Grijzenhout, Frans (e.a.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800*, Nijmegen, 2013, p. 98.
- 10 Groen van Prinsterer, mr. G., *Handboek der geschiedenis van het vaderland*, Veenendaal, 1978, p. 326.
- 11 Ibid. p. 331.
- 12 Ibid. p. 332.
- 13 <http://www.rtlnieuws.nl/nieuws/binnenland/100-dagen-koning>, 2013, 7 augustus.
- 14 Kromhout, B., *Wilhelmina wilde geen oude partijen met 'nieuwe voorgevels'*, Hist. Nieuwsblad 2005/5, www.historischnieuwsblad.nl.
- 15 Ibid.
- 16 Calvijn, J., *Institutie* (deel II), Houten, 2009, p. 668.
- 17 Van den Berg, J.Th.J. en Vis, J.J., *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946*, Amsterdam, 2013, p. 284-285.
- 18 Calvijn, J., *Institutie* (deel II), Houten, 2009, p. 669.
- 19 Tocqueville, A. de, *Over de democratie in Amerika*, Rotterdam, 2011, p. 272 e.v.
- 20 Aalders, dr. W., *Man en vrouw in een revolutionaire tijd*, Den Haag, 1974, p. 137-138.
- 21 <http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/da.costa/wapenkre.htm>

Er is regelmatig kritiek op het Nederlandse kiesstelsel. Zo zouden er te veel (kleine) partijen zijn, wat de vorming van een coalitie bemoeilijkt. Ook worden tientallen Kamerleden gekozen enkel dankzij het feit dat hun lijsttrekker zoveel stemmen binnenhaalt. En het overgrote deel van de Nederlandse politici komt uit de Randstad. Daarom: verander het kiessysteem en los deze problemen op. Of is dat makkelijker gezegd dan gedaan? Zijn er simpeler en doeltreffender oplossingen?

Martin de Jong MSc, politiek voorzitter van SGP-jongeren.¹

Kiesstelselwijziging als remedie voor problemen Nederlandse politiek?!

Nederland heeft een uniek kiesstelsel. Door de combinatie van evenredige vertegenwoordiging en het ontbreken van een kiesdrempel, is ons parlement extreem goed toegankelijk. Dit wordt over het algemeen als positief ervaren en passend bij de Nederlandse identiteit. Het brengt wel met zich mee dat er vaak coalities van drie partijen ge-

sloten moeten worden voor een meerderheid. Regeringsbeleid in Nederland is daardoor vrijwel altijd een compromis. Tegelijkertijd is er een grote groep mensen die zich niet vertegenwoordigd voelt door de huidige generatie politici. Er is niets wat hen bindt. Ze vinden politici technocraten uit de Randstad. Eén van de oorzaken hiervan is dat veel par-

lementariërs relatief onbekend zijn doordat ze op de slippen van de lijsttrekker in het parlement zijn gekomen. In bijvoorbeeld het Britse of Amerikaanse kiesstelsel is dat onmogelijk, daar heeft iedere parlementariër een eigen mandaat en vertegenwoordigt hij een eigen district.

*Voor partijen is ons parlement
zeer toegankelijk, voor
individuen juist weer niet.
Overdreven gezegd zijn het niet
de kiezers die bepalen wie er in
het parlement komen, maar de
partijleden.*

Voor partijen is ons parlement zeer toegankelijk, voor individuen juist weer niet. Dit komt door de macht van partijen. Overdreven gezegd zijn het niet de kiezers die bepalen wie er in het parlement komen, maar de partijleden. Zij bepalen de kieslijst, en vervolgens probeert de lijsttrekker om zoveel mogelijk stemmen te halen. Iemand die op nummer dertig staat bij bijvoorbeeld de VVD of het CDA, moet hopen dat zijn lijsttrekker het goed doet, maar verder kan hij weinig aan zijn situatie doen. Dit stimuleert niet bepaald de band tussen burgers en politici.

In het verleden is regelmatig nagedacht over een wijziging van het Nederlandse kiesstelsel, maar verder dan enkele kleine aanpassingen, zoals het verlagen van de voorkeursdrempel, is het nooit gekomen. Toch zitten er, zoals we zagen, wel degelijk nadelen aan

ons kiesstelsel. De vraag is echter of de oplossing ligt in het overstappen naar een ander kiesstelsel. Misschien is het overnemen van een enkele component voldoende om de band tussen kiezer en gekozene in Nederland te versterken. Met de problematische kanten van het Nederlandse stelsel in gedachten, zal ik in de volgende paragrafen ingaan op het Engelse en Duitse kiesstelsel als mogelijke oplossingen.

Het Britse kiesstelsel

De debatten in het Britse Lagerhuis zijn zelden saai of slaapverwekkend. Opponenten staan recht tegenover elkaar en debatteren doorgaans op het scherpst van de snede. Daarnaast is de uitkomst van een debat regelmatig onvoorspelbaar, omdat er veel minder partijdiscipline is dan in Nederland. De oorzaak: parlementariërs zijn niet op de slippen van een lijsttrekker gekozen, maar hebben een eigen mandaat. Het Verenigd Koninkrijk is namelijk opgedeeld in kiesdistricten, die elk hun eigen parlementariër afvaardigen. Om het iets te simplificeren: elke Nederlandse gemeente zou in dat geval één parlementariër afvaardigen. Uiteraard is een kandidaat-parlementariër lid van een bepaalde partij, maar regionale bekendheid is vaak de reden waarom een kandidaat wordt gekozen. De gekozen parlementariër sluit zich in het Lagerhuis aan bij de politieke partij waarvoor hij kandidaat was, maar blijft daarnaast vertegenwoordiger van zijn kiesdistrict. Daardoor heeft hij een directe band met de kiezers in zijn kiesdistrict, die weten dat ze bij hem terecht kunnen voor vragen of het behartigen van hun belangen in Londen. Doordat elk district slechts één kandidaat afvaardigt, geldt het 'winner takes it all-principe'. De kandidaat met de meeste stemmen,

ook al is het niet de meerderheid, krijgt de zetel, de anderen blijven met lege handen achter. Dit werkt in het voordeel van grote partijen en zou een oplossing zijn voor de versnippering in de Nederlandse politiek.

Duitsland heeft een zogenaamd gemixt kiesstelsel, al zou je ook kunnen zeggen dat het Duitse kiesstelsel een variant is op een stelsel van evenredige vertegenwoordiging.

Tegelijk heeft het Britse kiesstelsel een aantal grote nadelen. Zo is er nagenoeg altijd één partij aan de macht, omdat er door het districtenstelsel slechts twee of drie partijen in het parlement zijn vertegenwoordigd. Dit kan leiden tot 'pendulebesluitvorming', waarbij de regering het ene jaar iets totaal anders doet dan het volgende jaar, met een andere partij aan de macht. Daarnaast is de vertegenwoordiging allesbehalve evenredig. Een fictief voorbeeld: er zijn drie partijen die meedoen aan de verkiezingen. Allemaal behalen ze landelijk 33 procent van de stemmen. Echter, partij 1 is regionaal georiënteerd, en behaalt in ongeveer zestig procent van de kiesdistricten de helft van de stemmen. Partij 2 haalt in de overige veertig procent van de kiesdistricten een meerderheid. Partij 3 haalt in het hele land ongeveer evenveel stemmen, een derde van het electoraat. Dat betekent dat partij 1 ongeveer zestig procent van de zetels zal krijgen, partij 2 de overige veertig procent en partij 3 geen en-

kele zetel. En dat niet alleen, partij 1 realiseert met slechts 33 procent van de stemmen een absolute meerderheid. In het Verenigd Koninkrijk is dit een geaccepteerd gegeven, maar in de Nederlandse situatie zou dit mijns inziens absoluut niet passen. Zeker in relatie met het Nederlandse poldermodel, zou de invoering van het Britse kiesstelsel tot grote problemen leiden.²

Het Duitse kiesstelsel

Dan naar het Duitse kiesstelsel, wat veel genoemd wordt in Nederland. In het verleden is er regelmatig over nagedacht om het Duitse kiesstelsel te introduceren in Nederland.³ Er zitten namelijk een aantal grote voordelen aan het Duitse kiesstelsel. Duitsland heeft een zogenaamd gemixt kiesstelsel, al zou je ook kunnen zeggen dat het Duitse kiesstelsel een variant is op een stelsel van evenredige vertegenwoordiging.⁴ Iedere Duitse kiezer heeft twee stemmen. Eén geeft hij aan een landelijke lijst, bijvoorbeeld het CDU, en één geeft hij aan een lokale kandidaat, bijvoorbeeld zijn buurman. Duitsland is opgedeeld in kiesdistricten, en degene met de meeste stemmen in een kiesdistrict is direct gekozen in het parlement. Bepalend voor de hoeveelheid zetels die een partij in de Bondsdag haalt, is echter de stem op de landelijke lijst. De direct gekozen kandidaten worden aangevuld met kandidaat-politici van de landelijke lijst, tot aan het aantal zetels dat een partij behaald heeft. Als een partij meer regionale kandidaten heeft dan ze eigenlijk op basis van de stemmen op de landelijke lijst verdient, mag een partij deze extra zetels behouden, dit wordt *Überhangmandate* genoemd. Daarnaast heeft Duitsland een kiesdrempel van 5 procent, maar die zou bij een eventuele invoering in Nederland weggelaten kunnen

worden. Door dit systeem heeft Duitsland én regionale vertegenwoordiging, én evenredige vertegenwoordiging, wat voor velen het Duitse kiesstelsel een ideaal stelsel maakt.⁵

Toch is het Duitse kiesstelsel nooit ingevoerd in Nederland. Dat heeft een aantal redenen. Eén daarvan is dat het systeem uiterst gevoelig is voor misbruik. Een partij kan er bijvoorbeeld voor kiezen om zich te splitsen in twee partijen. De ene partij kandideert lokale kandidaten, de andere partij is alleen een landelijke lijst. Wanneer de kiezers van deze partij op lokaal niveau de ene partij aan een meerderheid helpen, en op de landelijke lijst van de andere partij stemmen, heeft deze partij eigenlijk twee keer zoveel stemmen. Een andere reden om dit stelsel niet in te voeren is dat er een grondwetswijziging voor nodig is, omdat er meer dan 150 Kamerleden gekozen kunnen worden en onze grondwet dit nu onmogelijk maakt. Maar het meest gebruikte argument is wel dat het niet werkt. Lokale kandidaten staan vrijwel altijd ook op de landelijke lijst, waardoor ze alsnog vrijwel geen lokale campagne voeren wanneer ze maar hoog genoeg staan op de landelijke lijst. Ook blijkt dat Duitse burgers zich niet in grotere mate verbonden voelen met hun politici, dan Nederlandse burgers.⁶

Meerdere voorkeursstemmen

Uit bovenstaande uitleg blijkt dat een overstap naar een ander kiesstelsel weliswaar een aantal problemen kan oplossen, maar tegelijkertijd andere problemen met zich mee brengt. Toch is er regelmatig kritiek op het Nederlandse kiesstelsel. De buitenlandse politiek laat echter zien dat veel problemen niet opgelost worden met behulp van een ander soort kiesstelsel. Zo is er in Amerika momen-

teel een 'shutdown', waardoor veel overheidsinstellingen gesloten zijn. Dit komt doordat de democraten en republikeinen het niet eens kunnen worden over de begroting. Ook Duitsland zit momenteel in een lastig parket. Er zijn weliswaar slechts vier partijen gekozen in het parlement bij de Bondsdagverkiezingen van 22 september, maar er is nog geen zicht op een stabiele coalitie, omdat geen enkele partij als klein broertje van de CDU/CSU-combinatie van Merkel wil meeregeren. Nederland heeft zo zijn problemen; andere landen hebben die evengoed. Gezien de nadelen die andere kiesstelsels met zich meebrengen, lijkt een overstap naar een ander kiesstelsel daarmee onnodig en ongewenst.

Los van de nadelen die een districtenstelsel, in welke vorm dan ook, met zich meebrengt, moeten we niet vergeten dat Nederland veel kleiner is dan het Verenigd Koninkrijk of Duitsland.

Welke mogelijkheden zijn er dan om de band tussen kiezer en politicus te versterken? Duitsland en het Verenigd Koninkrijk hebben districten ingesteld om zo de lokale binding tussen burgers en politici te versterken. Voor de Nederlandse problemen biedt dit geen oplossing. Los van de nadelen die een districtenstelsel, in welke vorm dan ook, met zich meebrengt, moeten we niet vergeten dat Nederland veel kleiner is dan het Verenigd Koninkrijk of Duitsland. Persoonlijk voel ik mij

in ieder geval niet méér vertegenwoordigd door iemand die uit Utrecht komt, dan door iemand uit Middelburg of Groningen. Bovendien is contact met politici nog nooit zo eenvoudig geweest als tegenwoordig. Door Twitter en Facebook is iedereen in staat om vragen te stellen aan parlementariërs, en vrijwel altijd wordt die vraag ook beantwoord.

Mijn voorstel hiervoor is: geef iedere burger in plaats van één stem, vier stemmen. De eerste stem is voor een partij. Daarnaast krijgt iedere kiezer binnen de kandidatenlijst van deze partij de mogelijkheid om drie kandidaten aan te kruisen aan wie hij zijn voorkeursstem geeft.

Daarom denk ik dat nieuwe criteria gaan tellen voor de band tussen kiezer en gekozene. Criteria die niets met woonplaats te maken hebben. Woont een parlementariër in een zelfde soort gebied of buurt als ik en begrijpt hij daarom mijn problemen beter? Heeft hij hetzelfde opleidingsniveau als ik? Of is hij net als ik ondernemer, en kan hij in het parlement daarom opkomen voor de belangen van ondernemers? Deze zaken zijn in onze tijd belangrijker dan het simpele feit of een parlementariër voor jouw district is gekozen in het parlement.

In de inleiding gaf ik al aan dat eigenlijk niet

de kiezers, maar de partijleden bepalen wie er in het parlement komt, omdat zij de kandidatenlijst vaststellen. Met een overstap naar een ander kiesstelsel kunnen sommige problemen worden opgelost, maar er komen andere problemen voor in de plaats. Daarom denk ik dat niet een kiesstelselwijziging de oplossing van het probleem is, maar wel een kleine wijziging van ons kiesstelsel. Niet de partijleden, maar de burgers moeten weer kiezen wie er parlementariër wordt. Kandidaat-politici moeten duidelijk maken waar ze voor staan, en zo de verbinding zoeken met de burger. Mijn voorstel hiervoor is: geef iedere burger in plaats van één stem, vier stemmen. De eerste stem is voor een partij. Een kruisje in het vakje voor het logo boven de kandidatenlijst. Daarnaast krijgt iedere kiezer binnen de kandidatenlijst van deze partij de mogelijkheid om drie kandidaten aan te kruisen aan wie hij zijn voorkeursstem geeft. Hij mag er ook nul, één of twee aankruisen, maar elke stem weegt even zwaar, dus iemand die drie voorkeuren aankruist heeft meer invloed op wie er voor zijn partij in het parlement komt, dan iemand die geen voorkeuren aangeeft. De stemmen op de partij bepalen de zetelverdeling, dat blijft hetzelfde als nu. Echter, binnen deze zetelverdeling krijgt de kiezer de mogelijkheid om zijn stem zwaarder te laten wegen. Zo wordt de macht van de partijleden verschoven naar de kiezer. Een burger kan er bijvoorbeeld voor kiezen om drie ondernemers een stem te geven, omdat hij het van belang vindt dat er voldoende ondernemers in het parlement zijn. Of hij kan drie Limburgers aankruisen, om zo zijn regio beter vertegenwoordigd te laten zijn in Den Haag. Wanneer de kiesdrempel voor voorkeursstemmen gelijk blijft, zo'n 16.000 stemmen, moet een kandidaat politici nog

steeds veel mensen aanspreken met zijn boodschap, maar doordat een persoon meerdere voorkeuren kan aangeven wordt hij toch sneller gekozen. Hiermee wordt voorkomen dat iemand die een hele kleine, of extreme, doelgroep aanspreekt, toch wordt gekozen.

Mijns inziens biedt dit systeem het beste van twee werelden. Enerzijds blijft het Nederlandse kiesstelsel hetzelfde als nu, met een extreem toegankelijk parlement en meerdere

kleine partijen. Anderzijds creëert dit systeem een betere band tussen burgers en politici, doordat politici sneller met voorkeurstemmen gekozen kunnen worden. Het loont voor politici dan ook om zich te profileren als bijvoorbeeld ondernemer of iemand die opkomt voor een regionaal belang. Wanneer zo iemand dan gekozen wordt, heeft hij een eigen mandaat en een eigen achterban. Een achterban die zich dan ook makkelijker tot hem kan wenden met vragen of problemen.

Noten

- 1 De auteur is afgestudeerd op de vraag of de invoering van het Duitse kiesstelsel in Nederland wenselijk is.
- 2 Zie voor een uitgebreidere beschrijving van het Britse kiesstelsel: Gallagher, M., Laver, M., en Mair, P. (2006) *Representative government in modern Europe, institutions, parties and governments*. New York: McGraw-Hill.
- 3 De Jong, M.J. (2012). *Naar een gemixt kiesstelsel?* Utrecht: Igitur
- 4 Mény, Y. (1993) *Government and politics in Western Europe*. Britain, France, Italy, Germany. Oxford: university press.
- 5 Zie voor een uitgebreide beschrijving van het Duitse kiesstelsel: Gallagher, M., Laver, M., en Mair, P. (2006) *Representative government in modern Europe, institutions, parties and governments*. New York: McGraw-Hill.
- 6 De Jong, M.J. (2012). *Naar een gemixt kiesstelsel?* Utrecht: Igitur

De European Christian Political Foundation werkt aan versterking van het christelijk geluid in Europa. Doet u mee en steunt u ons?

In het voorjaar van 2011 is de European Christian Political Foundation opgericht. De ECPF vormt als 'Europees WI' het Europese netwerk voor Christelijke denktanks en organisaties die actief zijn op het kruispunt van Christelijk geloof, maatschappij en politiek. De ECPF kan door haar netwerk bestaande kennis en expertise verbinden met mensen en organisaties in geheel Europa door conferenties, publicaties en trainingen. De ECPF reikt politici op Europees en nationaal niveau relevante informatie aan, vooral als belangrijke principes omtrent gezin en medische ethiek op het spel staan.

De Guido de Brès-Stichting (WI-SGP) en de ECPF werken samen rondom de vertaling van publicaties en conferenties met SGP-partners in Oost-Europa. Voor meer informatie zie: www.ecpf.info

De ECPF ontvangt subsidie van het Europees Parlement. De omvang van de subsidie is mede afhankelijk van onze eigen fondswerving. Elke euro steun betekent 6 euro extra subsidie van het Europees Parlement voor de ECPF en is dus een 'goed renderende' investering in een helder christelijk geluid in Europa!

Uw steun is welkom op bankrekeningnummer 1537.31.095 t.n.v. de ECPF te Amersfoort

ECPF · Postbus 439, 3800 AK Amersfoort · Tel. 033-4226971 · E-mail: secretariat@ecpf.info

Meer is minder

Bouwen aan een zelfstandig Staphorst. Zo voerde de SGP campagne voor de raadsverkiezingen van 2010. Deze gemeente en ruim 130 meer hebben volgens burgemeester Joyce Sylvester van Naarden echter geen recht van bestaan. Heeft een gemeente minder dan 20.000 inwoners? Opheffen.

Voor de prachtige gemeente van 16.000 inwoners waar ik wethouder mag zijn, is dit een onwelkome boodschap. Vol in de aanval is mijn eerste reflex. Hoewel, hoewel ... de burgemeester heeft gewoon een punt. Ze observeert namelijk dat het toenemend belang van samenwerkingsverbanden de lokale democratie ondermijnt. Hoe meer taken gemeenten samen uitvoeren, hoe minder ze afzonderlijk hun koers kunnen bepalen. Denk aan onder meer de bundeling van milieutaken, het jeugdbeleid en de Participatiewet.

Hoe graag zou ik een betoog willen afsteken over samenwerkingsverbanden die ruimte scheppen voor maatwerk. Over gemeenten die dapper eigen keuzes maken volgens het beginsel 'lokaal wat kan, bovenlokaal wat niet anders kan'. Over bevlogen colleges die de doorwrochte inbreng van de raad tot gelding brengen.

Het klinkt mooi en het zal allemaal waar zijn. Maar de krachtige onderstroom van gezamenlijkheid die de decentralisaties teweegbrengen, maakt het voor een 'zelfstandige' gemeente lastiger toch een andere richting in te slaan. Dat heeft minder te maken met de lokale inzet van raden en colleges dan met de bovenlokale structuur van de besluitvorming. Meer samen is minder alleen.

Wie de zelfstandigheid van gemeenten als Staphorst ter harte gaat, kan de observatie uit Naarden beter serieus nemen. In de rol als veredeld uitvoeringsloket van allerlei samenwerkingsverbanden komt het einde inderdaad in zicht. Dat voorkomen vergt een inspanning voor de beleidsruimte van kleine gemeenten. Daarbij ligt het accent misschien minder op bouwen dan tegen de stroom in roeien.

Sytse de Jong, wethouder gemeente Staphorst

De gemeente Molenwaard in de Alblasserwaard omvat maar liefst 13 dorpskernen. Hoe zorg je binnen zo'n gebied voor burgers nabij bestuur? De SGP-fractie heeft zich van meet af aan deze vraag gesteld. Want een voor de burger goed benaderbare overheid die oog heeft voor de noden en belangen van de inwoners van de gemeente, is een belangrijk onderdeel van de SGP-visie op de overheid.

Corné Egas, voorzitter SGP-fractie in de gemeenteraad van Molenwaard

Molenwaard nabij!

Al in de voorbereidingen voor de nieuwe gemeente Molenwaard is nagedacht over de nabijheid van de gemeente. Er zou immers per 1 januari 2013 een nieuwe gemeente ontstaan van 12 dorpen en een stadje, verspreid over een oppervlakte van 127 km². Er bestond dus een behoorlijk risico van een enorme afstand tussen burger en gemeentebestuur. In die fase is het idee van Molenwaard nabij ontstaan. Het principe van dit concept is dat niet de burger naar de overheid komt, maar dat de gemeente naar de burger toe gaat. Ambtenaren, raadsleden en college zijn zichtbaar in de 13 kernen aanwezig. In dit artikel laat ik achtereenvolgens de drie gremia passeren.

Ambtenaren

Ieder dorp of stadje heeft zijn eigen 'kerncontactfunctionaris'. Deze ambtenaar is de contactpersoon van het dorp met de gemeente. De man of vrouw woont standaard de vergaderingen van de klankbordgroepen of dorps-overleggen bij. In iedere kern is namelijk een vertegenwoordigende groep mensen die de belangen van de woonkern behartigen. Minimaal één keer per jaar is daar een wethouder of de burgemeester bij. In dit overleg wordt de leefbaarheid van het dorp besproken. Denk daarbij aan de groenvoorzieningen, speelplaatsjes, opvang van de jeugd, nieuwbouwplannen, dorpshuizen etc. De ambte-

naar zorgt ervoor dat de afspraken nagekomen worden en voorstellen naar het college worden overgebracht.

Er is nog wel een klein gemeentekantoor, maar aangezien de gemeente in de 'cloud' werkt, kunnen ambtenaren hun werk op zogenaamde 'aanlandplekken' in het hele gebied van Molenwaard uitvoeren.

Een tweede aspect is de werkplaats van de ambtenaren. Er is nog wel een klein gemeentekantoor, maar aangezien de gemeente in de 'cloud' werkt, kunnen ambtenaren hun werk op zogenaamde 'aanlandplekken' in het hele gebied van Molenwaard uitvoeren. 'Aanlandplekken' zijn werkplekken in dorpshuizen, scholen, verzorgingscentra, waar een volledige wifi-dekking is. Ten slotte biedt de gemeente de mogelijkheid aan om zoveel als mogelijk is digitaal met de burgers te communiceren.

Bouwaanvragen, vergunningen en dergelijke kunnen via een digitaal loket worden aangevraagd en afgehandeld. Paspoorten kunnen worden thuisbezorgd en er loopt een pilot om aangiften van geboorten te laten verlopen via de kraamzorg en overlijden via de begrafenisondernemers. De noodzaak van een duur en kolossaal gemeentehuis is hiermee komen te vervallen. De gemeente heeft ettelijke miljoenen kunnen besparen op de huis-

vesting. In deze tijd is dat aardig meegenomen!

College

Ook het college is mede-eigenaar van het concept. Collegeleden hebben geen eigen kantoor meer, maar zwerven met hun *tablet* computer door de gemeente. Het college van B&W is te vinden aan keukentafels voor de bespreking van een kleine bestemmingsplanwijziging, op scholen voor een bouw aanvraag, in woon- en zorgcentra voor overleg over de WMO etc. Als regel worden afspraken gemaakt op de locatie waar een aanvraag speelt. Alleen in uitzonderingsgevallen wordt er op het gemeentekantoor afgesproken. Het complete college van B&W bezoekt jaarlijks uitgebreid ieder dorp en het stadje Nieuwpoort. Aan het einde van dit bezoek wordt er in het dorpshuis een bijeenkomst belegd voor alle burgers. Ieder collegelid is ook verantwoordelijk voor een paar kernen en is als zodanig de aanspreekbare bestuurder.

Raad

Ook de gemeenteraad heeft een rol in het nieuwe concept 'Molenwaard nabij'. Het meest in het oog springende aspect is dat de plaats van de gemeenteraadsvergaderingen niet meer vastligt op één locatie. Gedurende het vergaderjaar trekt de raad als een karavaan door de gemeente. Nadat in de lokale media bericht is dat de gemeenteraad in 'uw' kern vergadert, worden op de afgesproken avond in het dorpshuis de tafels bij elkaar geschoven en microfoons geplaatst. De vergadering kan beginnen! Vanwege de hoge kosten wordt er nog nagedacht over uitzending van de raadsvergadering via internet (*streaming video*), maar dat zal er uiteindelijk wel van komen. Voor iedere inwoner is het dan in

principe mogelijk om de vergadering te volgen en via twitter (#gemeentemolenwaard) van commentaar te voorzien. Gemeenteraadsleden zijn ook deelnemers in de dorps-overleggen, soms als technisch voorzitter, in enkele gevallen als waarnemer namens de gemeenteraad. Dit laatste bepaalt het overleg zelf.

SGP

De lokale SGP-fractie en de wethouder zijn mede betrokken geweest bij het idee en de uitwerking van het concept 'Molenwaard nabij'. Een nabije overheid met oog voor de noden en belangen van haar inwoners is een

De gemeente heeft ettelijke miljoenen kunnen besparen op de huisvesting. In deze tijd is dat aardig meegenomen!

belangrijk onderdeel van onze visie op de overheid. Het is ook wel bijzonder dat een als 'conservatief' bekend staande partij mede heeft vormgegeven aan dit 'vooruitstrevende' concept. Dit laat nog maar eens zien dat we als christelijke partij met beide benen midden in de maatschappij staan!

愛之神
HELP
onze voorgangers in China

De voorgangers van de huisgemeenten vragen om toerusting. Uw hulp is daarbij onmisbaar. Bel voor info en/of voorlichting: 06-200 13 173

Stort uw gift op: 3473.76.029 t.n.v. Hudson Taylor/SBHC te Rhenen.

HUDSON TAYLOR
Stichting Bijbelse Hulpverlening China
WWW.HUDSONTAYLOR.NL

Onderwijs | Lectuur | **Toerusting** | Diaconaat

Boekhandel
R. Smit BV
Sinds 1939

Bijbels
Bijbels
Theologie
Theologie
Dagboeken
Dagboeken
Romans
Romans
Kinderboeken
Kinderboeken
Muziek
Muziek

Korte Tiendeweg 19 • 2801 JS Gouda
0182 - 51 66 13 • www.boekhandelsmit.nl

Menig politiek commentator maakt zich zorgen om de opkomst van links- en rechtspopulisme. Vaak ziet men er een bedreiging in voor bestuur op basis van consensus of zelfs van de democratie. Anders dan extreemlinkse of –rechtse groepen van weleer, zijn de hedendaagse populistten niet uit op het einde van de democratie. Het populisme laat vooral de deplorabele staat van het politieke midden zien. Ten diepste moet het daarom als een verlangen naar het midden worden begrepen.

Jonathan van Tongeren, redacteur Novini.nl

Heimwee naar het midden

Links- en rechtspopulisme zijn fenomenen die de laatste jaren sterk in opkomst zijn. Waar de mainstream media doorgaans vooral berichten over de opkomst van rechts-populistische partijen, hebben intussen ook linkspopulisten zich in veel Europese landen weten te vestigen in de politieke gremia.¹ Een prognose voor de komende verkiezingen voor het Europees Parlement op basis van peilingen in de diverse lidstaten laat zien dat naast rechtspopulisten vooral extreemlinks en link-

spopulisten in aantal zullen toenemen.² Deze opkomst van het populisme baart velen zorgen. Helaas blijft men dikwijls steken in angst en veroordeling ervan. Het is echter dienstig om te kijken naar de redenen voor de opkomst van het populisme. De populariteit van het populisme heeft ons namelijk iets te zeggen. In de eerste plaats over de zorgen van grote groepen kiezers, in de tweede plaats over de onderliggende verlangens van deze kiezers en in de derde plaats over het fa-

len van de middenpartijen dat ruimte laat openvallen voor de opkomst van populisme. Dat we in heel Europa het populisme zien opkomen, mag een indicatie zijn dat een verklaring van de opkomst van zowel links als rechts populisme niet zonder een internationale component kan.³ Linkse en rechtse populistten verwoorden hun verzet en het doel daarvan anders en leggen verschillende accenten, maar in essentie verzetten ze zich tegen hetzelfde, namelijk tegen de heersende neoliberale economische orde en voorstellingen. Andere zaken die in het oog springen, zoals euroscepsis en anti-islamsentiment, hangen daar nauw mee samen. De steeds nadrukkelijker aanwezigheid van de islam in de Europese samenlevingen hangt immers niet alleen samen met neomarxistisch cultuurrelativisme, maar ook met de gastarbeiderspraktijk die decennialang door werkgevers is toegejuicht. Ook de euroscepsis bij zowel linkse als rechtse populistten hangt goeddeels samen met bijvoorbeeld arbeidsmigratie binnen de EU.

Synthese van ‘neomarxisme’ en ‘neoliberalisme’

De opkomst van respectievelijk links- en rechtspopulisme lijkt in onderscheiden mate in beide gevallen een reactie op zowel de heersende neomarxistische culturele voorstellingen als de heersende neoliberale economische voorstellingen. Het probleem van beide ‘neo’-voorstellingen is dat grote groepen mensen zich er niet bij gebaat zien of zich achteraf ‘verweesd’ voelen (Pim Fortuyn). Het zijn de protagonisten van de Parijse studentenopstand van mei 1968, “de kinderen van Marx en CocaCola” (Jean-Luc Godard), die het gelukt is om beide componenten (cultureel marxisme en economisch liberalisme) in

zich te verenigen. Dit zijn vandaag de dag de grootste voorstanders van Europese integratie in alle opzichten. Te denken valt aan vele groene en sociaalliberale partijen in Europa, maar ook aan veel exponenten van de sociaal-democratische Derde Weg of ook wel ‘New Labour’. Geleidelijk zijn bepaalde neoliberale economische voorstellingen en neomarxistische culturele voorstellingen in meer of mindere mate gemeengoed geworden onder alle grote of kleinere middenpartijen of wat vroeger wel volkspartijen genoemd werden, of ze nu centrumlinks of centrumrechts zijn.⁴

Een prognose voor de komende verkiezingen voor het Europees Parlement op basis van peilingen in de diverse lidstaten laat zien dat naast rechtspopulisten vooral extreemlinks en linkspopulisten in aantal zullen toenemen.

Verlangen naar het midden

Als we een spade dieper steken in een poging te achterhalen wat de menselijke, sociologische drijfveren zijn van de kiezers die op populistische partijen stemmen, dan moeten we, zo wil ik poneren, tot de constatering komen dat deze mensen er niet op uit zijn het midden onder druk te zetten, maar dat zij juist naar het midden terug verlangen. Het huidige politieke midden is echter precies het midden waarin de synthese van neomarxistische culturele en neoliberale economi-

sche voorstellingen heeft plaats gegrepen. Dat houdt ook een verschraving van het midden in. Vanouds hing het politieke midden samen met een sociaal en cultureel midden, waaruit het gevoed en zo nodig gecorrigeerd werd. Met het enerzijds relativieren van allerlei grenzen op cultureel en economisch gebied en het anderzijds moedwillig doorbreken, neerhalen en verleggen van grenzen, is het zicht op het midden verloren. Wie echter grenzen relateert, relateert automatisch ook het midden. De grenzen bepalen immers het geheel waarin het midden centraal staat.

Het zijn de protagonisten van de Parijse studentenopstand van mei 1968, die het gelukt is om beide componenten (cultureel marxisme en economisch liberalisme) in zich te verenigen. Dit zijn vandaag de dag de grootste voorstanders van Europese integratie in alle opzichten.

Concreet zien we dat degenen die uit de voeten kunnen met de neoliberale economische voorstellingen dezelfde mensen zijn die het neomarxistische ideaal omarmen van de wereldburger die overal thuis is. Mensen die zaken vluchten naar Dubai of New York maken of ongebonden studenten die in andere Europese landen studeren of werk vinden of de

classe politique, kunnen zich allicht vinden in opvattingen die 'het belang van grenzen' (Thierry Baudet⁵) relativieren. Maar er zijn tegelijk grote groepen mensen in de samenleving die zich dat niet kunnen veroorloven, die ploeteren om door middel van - soms weinig uitdagend - werk hun vaste lasten te compenseren. Wat deze mensen onbewust of althans ongearticuleerd vaak scherp beseffen, is dat de genoemde neomarxistische culturele en neoliberale economische voorstellingen de solidariteit in een samenleving onder druk zetten. Dát drijft hen naar partijen die deelaspecten van deze problemen onder woorden brengen. Terzijde: in sommige gevallen zien we bij deze partijen zelfs een expliciet beroep op het midden, bijvoorbeeld bij Martin Bosma, "het politieke genie achter Wilders". (vergelijk Bart Jan Spruyt, die de PVV in de traditie van Drees plaatst).⁶

Grenzen en het midden

De stelling die ik wil pomen is dat het politieke midden pas weer haar oorspronkelijke, samenbrengende en samenbindende rol kan opnemen, wanneer het neomarxistische culturele en het neoliberale economische vertoog worden ingeruild voor denkbeelden die er op gericht zijn juist de gemeenschap te cultiveren. Daarbij hoort ook een zekere aandacht voor grenzen, niet omdat deze absoluut zijn, maar wel omdat ze onmisbaar zijn voor het bijeenhouden van een geheel rond een midden. Dat impliceert bijvoorbeeld concrete politiek-economische veranderingen zoals een aanpassing van het vrije verkeer binnen de Europese Unie, dat in dienst staat van een visie op mobiliteit van arbeid, die vooral gericht is op de belangen van werkgevers en niet op het sociale en culturele welzijn van werknemers. In de huidige toe-

stand worden Polen en Roemenen losgemaakt uit hun familie, buurt en kerkgemeenschap om in den vreemde te gaan werken - wat ook daar weer de nodige frictie geeft, terwijl in hun eigen land plaatsen ingenomen moeten worden door anderen. Het hele sociale, culturele en religieuze leven wordt zo in dienst gesteld van het economische.

Wat zo bezien meer in het algemeen nodig is, is dat het economische weer ingebed wordt in het politieke, zodat rekening gehouden kan worden met de sociale en culturele worteling van mensen. Het gaat er kortom om dat mensen niet alleen als 'menselijk kapitaal' gezien worden dat optimaal gealloceerd moet worden, maar ook als onderdeel van een gemeenschap van mensen. Die mentale verandering moet allicht aan de politiek-economische verandering vooraf gaan. Met één van beide kunnen we hoe dan ook niet volstaan.

Tot slot zou ik u willen wijzen op een essaybundel over 'Het midden' die medio oktober verschijnt en waarover ik de redactie heb mogen voeren. De bundel bevat bijdragen van diverse auteurs met zeer uiteenlopende achtergronden qua expertise en beroepsma- tige en politieke achtergrond, bijvoorbeeld

René Cuperus, medewerker van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, maar ook de Israëliische historicus Martin van Creveld, de Duitse godsdienstfilosoof Harald Seubert en de Amerikaanse politiek-econoom en theoloog John Médaille.⁷

Noten

- 1 J.T. van Tongeren, "Extreem-links en links populisme in Europa" op [Novini.nl](http://www.novini.nl/extreem-links-en-links-populisme-in-europa/) 16 januari 2012 <http://www.novini.nl/extreem-links-en-links-populisme-in-europa/>, geraadpleegd 25 september 2013.
- 2 J.T. van Tongeren, "Prognose samenstelling Europees Parlement 2014-2019" op [Novini.nl](http://www.novini.nl/prognose-samenstelling-europees-parlement-2014-2019/) 7 augustus 2013 <http://www.novini.nl/prognose-samenstelling-europees-parlement-2014-2019/>, geraadpleegd 25 september 2013.
- 3 Vgl. René Cuperus, *De wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2009).
- 4 Thierry Baudet, *De aanval op de natiestaat* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2012).
- 5 Martin Bosma, *De schijnelite van de valsemunters. Drees, extreem rechts, de sixties, nuttige idioten, Groep Wilders en ik* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010).
- 6 Martin van Creveld e.a., *Essays over het midden* (Groningen: Uitgeverij De Blauwe Tijger, 2013).

Theocratie als Gods regering over het aardse leven gecombineerd met de profetische roeping van de kerk. Beide aspecten waren op unieke wijze verbonden in de Hervormde Kerkorde van 1951. In de uitwerking van deze kerkorde kwam ook de spanning tussen theocratie en de opkomende democratie steeds meer aan het licht.

dr. K. van der Zwaag, redactievoorzitter

Hervormde denken ontwikkelde zich van theocratie naar democratie

Het proefschrift over de hervormde kerkorde, waarop dr. R. van Kooten 26 juni jl. in Amsterdam promoveerde, gaat uitvoerig in op de apostolaire bewogenheid van de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK). Hij concludeert echter dat weinig inhoudelijk over het apostolaat is nagedacht waardoor theocratische idealen sinds de jaren zestig eenzijdige maatschappelijke accenten kregen. Met alle verwarring rond de theocratie van dien.

De Hervormde Kerkorde van 1951 was het sluitstuk van een lang proces van reorganisatie van de Hervormde Kerk. Deze kerk was sinds het begin van de negentiende eeuw gebonden aan de staat als gevolg van het Algemeen Reglement van 1816. Van Kooten beschrijft in zijn proefschrift uitvoerig de vele reorganisatievoorstellen die de kerk weer in presbyteriale zin wilden laten functioneren, vrij van de staat en zelfstandig in de in-

richting van haar eigen zaken. Uiteindelijk lukte dat in 1951, het startpunt van een nieuwe, zelfbewuste kerk.

De predikanten K.H.E. Gravemeyer, W. Banning en H. Kraemer, van uiteenlopende theologische ligging, troffen elkaar tijdens de Tweede Wereldoorlog in het interneringskamp te Sint-Michielsgestel en vonden elkaar in hun streven naar een vernieuwing van de NHK, waarin de richtingenstrijd overwonnen zou moeten worden. Zij wensten een kerk die duidelijk belijdend, apostolair gericht en politiek-maatschappelijk geëngageerd, de opbouw van de naoorlogse samenleving zou dienen. Ze legden de basis voor een kerkorde die een kerk voor ogen had die de nood van de wereld ter harte nam en zich keerde tegen de na-oorlogse ontkerstening. Vooral de jurist Paul Scholten, onder wiens voorzitterschap het *Ontwerp 1938* tot stand kwam, was de *godfather* van het apostolaat: de kerk zou zich als volkskerk bewust moeten worden van de geestelijke nood van het volk. Apostolaat is met het Evangelie van Jezus Christus tot het gesecculariseerde volk gaan.

Publiek spreken

De NHK heeft krachtig gesproken in getuigenissen, kanselboodschappen en herderlijke brieven. Wie kennis neemt van *Documenten van de Nederlandse Hervormde Kerk*, een uitermate boeiende bundeling van documenten uit de periode van 1945 tot 1955, is onder de indruk van het brede, getuigende spreken van de kerk ten opzichte van overheid en samenleving. Men kan dan wel –achteraf– zeggen dat het een romantisch dan wel overmoedig spreken van de kerk in de na-oorlogse periode is geweest, het getuigde evenwel van besef van verantwoordelijkheid voor de wereld, een ont-

kerstende samenleving, die gebaat is bij de waarheid van het Evangelie.

De kerk zou zich als volkskerk bewust moeten worden van de geestelijke nood van het volk. Apostolaat is met het Evangelie van Jezus Christus tot het gesecculariseerde volk gaan.

De herlevende verantwoordelijkheid van de Hervormde Kerk voor de samenleving begon al met een kanselboodschap op 18 februari 1945 in het bevrijde gebied, waarin gesteld wordt dat Jezus Christus “een radicale vernieuwing wil van heel het politieke, sociale en economische leven”. Na de verschrikkingen van de oorlog en de verwoestende gevolgen van het nationaal-socialisme beseftte de Hervormde Kerk haar roeping om in het midden van het volksleven de heilsboodschap van het Evangelie te verkondigen. Zij wilde er voor het hele volk zijn. Zij beschouwde zich niet meer als een ‘richtingenkerk’, maar als de Christusbelijdende volkskerk, die apostolair verantwoordelijk was voor wereld en samenleving.

Globaal kan men inzake de verhouding tussen kerk en samenleving drie hoofdvisies binnen de Hervormde Kerk onderscheiden: (1) een christelijk-socialistische visie, (2) een richting die beïnvloed was door de dialectische theologie van Karl Barth (en daarmee kritisch stond ten opzichte van christelijke politiek en christelijke organisaties) en (3) een richting die een mengeling inhield van barthiaanse,

hoedemakeriaanse en kohlbruggiaanse noties. Tot de eerste richting behoorde vooral W. Banning (1888-1971), tot de tweede groep K.H. Miskotte (1894-1976) en C.J. Dippel (1902-1971), tot de derde A.A. van Ruler (1908-1972) en Th.L. Haitjema (1888-1972).

Na de verschrikkingen van de oorlog en de verwoestende gevolgen van het nationaal-socialisme besefte de Hervormde Kerk haar roeping om in het midden van het volksleven de heilsboodschap van het Evangelie te verkondigen. Zij wilde er voor het hele volk zijn.

De Hervormde Kerk heeft in haar na-oorlogse documenten herhaaldelijk de overheid erop aangesproken haar taak, ook in godsdienstig opzicht, ten overstaan van het Nederlandse volk te verstaan. In het rapport *Kerk en Samenleving* (1946) is een paragraaf opgenomen over de roeping van de overheid. De overheid heet daar een instrument van God en dankt haar gezag aan God en niet aan het volk. Onaanvaardbaar is daarom de gedachte van de "volkssoevereiniteit". Van het ogenblik af dat het overheidsgezag afhankelijk werd geacht van de wil van mensen, boette de overheid aan gezag in zedelijke zin in. Aan de andere kant is het overheidsgezag naar bijbels inzicht geen bezit of voorrecht dat uitgeoefend wordt ten koste van het volk. De staat die op-

houdt rechtsstaat te zijn, beantwoordt niet meer aan zijn bijbelse roeping. Het genoemde geschrift bindt de overheid ook aan de Wet der tien geboden, ook aan de eerste tafel, omdat die de oorsprong is van de tweede tafel. De overheid moet de kerk niet alleen vrijlaten, maar ook het hele publieke leven voor de kerk openstellen. Soms wordt artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB) geciteerd, als blijk van een reformatorische overtuiging inzake de roeping van de overheid.

Als de Hervormde Kerk na de oorlog ontwaakt als een 'Christusbelijdende volkskerk', is daarmee niet het *corpus christianum* van Constantijn de Grote beleden, aldus een geschrift over de kinderdoop, maar wel de reformatorische volkskerk volgens artikel 36 NGB. In *Fundamenten en perspectieven van belijden* (1949), door de generale synode van de Hervormde Kerk aangeboden als een proeve van hernieuwd reformatorisch belijden, komt in artikel 16 de overheid ter sprake. De overheden hebben volgens dit artikel hun laatste grond in "de genadige bedoeling Gods", gedragen door het besef dat wereld en mens bewaard moeten worden voor het koninkrijk van God. Omdat de mens uit zichzelf de gerechtigheid niet kent en de rechte zin van "gezag, orde en vrijheid" niet verstaat, moeten de regeringen voortdurend naar het gebod van God over de samenleving zoeken. De overheid en de kerk dienen beide in het koninklijk plan van God, maar niet op dezelfde wijze.

De kerk predikt Gods heil, de overheid ordent het uiterlijk leven naar dit heil. Zij luistert daarbij naar de prediking van de kerk, maar handelt in zelfstandige verantwoordelijkheid jegens God.

Nieuwe Kerkorde

In 1951 kreeg de Hervormde Kerk officieel haar nieuwe Kerkorde. In artikel VIII (Van het apostolaat der Kerk) komt de kerstening van het volk aan de orde. Als Christusbelijdende geloofsgemeenschap heeft de kerk zich onder meer in te zetten voor de “kerstening van het volksleven in de zin der Reformatie”. Deze terminologie drukt duidelijk de invloed van Hoedemaker uit. H. Berkhof heeft op de intermediaire rol van de kerk gewezen inzake de het werk van de kerstening. Kerstening is niet mogelijk zonder de profetie, zonder het levende getuigenis van de gemeente. Kerstening noemt hij de enige wettige vorm van secularisatie. Het gaat daar ten diepste om het gevangen nemen van de machten vanuit Gods werkelijkheid in Christus.

Van Kooten stelt dat het niet gekomen is tot het samen doordenken en bespreken van prealabele vragen. Er wordt gesproken over de verhouding belijden en belijdenis, maar onduidelijk blijft wat de leer van de NHK is.

Op 1 mei 1951 trad de kerkorde in werking. Op die dag kwam de generale synode in nieuwe samenstelling bijeen in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Bij de verschillende sprekers voerde H. Mulderije, minister van justitie, het woord en bracht de profetische taak van de kerk ter sprake. “Het getuigenis tegen-

over de overheid en volk is door de kerk herontdekt”, zo stelt dr. Van Kooten. Kenmerkend voor de kerkorde is dat gekozen wordt voor een missionerende kerk en het apostolaat geplaatst wordt vóór het belijden. Dat heeft tot felle discussies geleid en was voor de Gereformeerde Bond mede aanleiding om tegen de kerkorde te stemmen. Men vreesde voor uitholling van de belijdenis, vooral omdat slechts in vage termen over het belijden werd gesproken, overigens een typisch hervormd probleem sinds de negentiende eeuw en alles te maken hebbend met de veelkleurigheid van de volkskerk.

Van Kooten stelt dat het niet gekomen is tot het samen doordenken en bespreken van prealabele vragen. Er wordt gesproken over de verhouding belijden en belijdenis, maar onduidelijk blijft wat de leer van de NHK is. De kern van de kerkorde van 1951 was een apostolaire, belijdende kerk. Tegelijk geeft de verhouding aan dat niet het apostolaat, maar juist het belijden de meeste discussie heeft opgeroepen. Als gesproken wordt over de kerk, hoe definieert men dan de kerk: een unieke, eschatologische entiteit die mensen bij Christus wil houden of die door boodschappen en activiteiten de wereld en de structuren te veranderen?

Men wilde volgens Van Kooten na de oorlog zo snel mogelijk tot resultaten komen om na de oorlog leiding te kunnen geven aan de wederopbouw van de maatschappij. De kerkorde bleef een praktische vormgeving van het kerkelijk leven met nieuwe concepten, die echter niet goed gedefinieerd zijn. Iedereen vulde het begrip apostolaat in vanuit zijn eigen conceptie, alsmede bij een uitdrukking “de Schrift aan het woord”. Men zegt te willen belijden, maar wat zal die belijdenis inhouden?

Brede blik

Dat neemt niet weg dat de kerkorde een brede blik heeft op de wereld. De herkerstening van de samenleving neemt een belangrijke plaats in. De hervormde theoloog Th.L. Haitjema zag in het apostolisch motief uitzichten op de theocratie. Het gaat niet alleen om het winnen van zielen voor het Evangelie, maar ook om het beslag van het Woord Gods over heel de wereld. Ook A.A. van Ruler bena-

Maar wat houdt die kerstening in en door welke beginselen wordt die theocratische gerichtheid gedragen? Op dit punt blijkt een toenemende spanning tussen een reformatorische en barthiaanse lijn.

derde het apostolaat vanuit de theocratie, het profetisch getuigenis tegenover de overheid. Het gaat niet om de bekering van de enkeling, maar om de theocratie en het Koninkrijk. Het gaat om een kerk die zich richt op de hele maatschappij. Voor Van Ruler is het apostolaat vooral kerstening.

Maar wat houdt die kerstening in en door welke beginselen wordt die theocratische gerichtheid gedragen? Op dit punt blijkt een toenemende spanning tussen een reformatorische en barthiaanse lijn. Dat is te constateren in de ontwikkeling van de teneur van enkele cruciale geschriften van de Hervormde Kerk. Belangrijk is in dit verband het

herderlijk schrijven *Christen-zijn in de Nederlandse samenleving* (1955). De kerk ziet daarin de overheid als een instelling van God, die aan zijn heerschappij onderworpen is en zo dienstbaar is aan de leefbaarheid van het bestaan. Het schrijven verwerpt zowel de kerkstaat als de staatskerk.

Heel belangrijk is de vaststelling dat de kerk zich niet wil binden aan een politieke partij noch de gehoorzaamheid aan Christus wil vereenzelvigen met een bepaalde politieke houding. De kerk voert een pleidooi voor het aanvaarden van democratie en rechtsstaat, niet omdat deze de hoogste waarden zijn, maar om op de bres te staan voor een staatsinrichting waarin het recht dat ook voor de staat van volstrekte geldigheid is, een garantie vormt voor de gelijkberechtiging van de burgers en voor hun geestelijke vrijheid. Het beleid van de overheid mag niet het stempel dragen van een nietszeggende en allesverdragende neutraliteit, maar heeft de goddelijke roeping om de wanorde en machteloosheid tegen te houden en te strijden voor recht en orde op aarde, en zo de mogelijkheid te creëren om in vrede God te loven en te dienen.

Het was Van Ruler die zich echter tegen het gebrek aan theocratisch inzicht in dit schrijven heeft verzet. Hij kritiseerde de grote betekenis die gehecht wordt aan de individuele christen ten koste van de profetische taak van de kerk. Het hele vraagstuk van kerk en staat laat men volgens hem schieten. Hij hekelt het accent op de zakelijkheid van de politieke en sociale taken. Op den duur moet dit volgens hem uitkomen bij natuurlijke theologie. De sociale gerechtigheid is een theocratische aangelegenheid van de eerste orde. Van Ruler benadrukte de directe relevantie van Gods

Woord voor de staat. Typerend voor Van Ruler is dat hij wijst op de aardse vormgeving van het heil, de “gestalten” waarin het heil vorm krijgt.

Het beleid van de overheid mag niet het stempel dragen van een nietszeggende en allesverdragende neutraliteit, maar heeft de goddelijke roeping om de wanorde en machteloosheid tegen te houden en te strijden voor recht en orde op aarde.

Van Ruler heeft hier kennelijk toch iets van een wending in het theocratisch denken aan gevoeld. De gezamenlijke inzet van kerk en staat voor de kerstening van het volk werd steeds meer ingeruild voor een socialiserende tendens, waarbij de nadruk gelegd werd op de mens als persoon. De gedachte van de kerstening van instituten en instellingen werd gewantwoord. Het theocratisch beginsel moest het afleggen tegen het accent op solidariteit. Typerend voor de ontwikkeling is dat de Raad voor Kerk en Overheid plaatsmaakt voor de Raad voor Overheid en Samenleving.

Tien jaar na dit herderlijk schrijven sprak de Hervormde Kerk zich opnieuw uit in een belangwekkend document *De politieke verantwoordelijkheid van de kerk* (1964). In een tijd van totalitaire staten met religieus toegespitste

ideologieën benadrukt dit schrijven de geestelijke achtergrond en wortels van de staat. De bezinning op de geestelijke achtergronden van de staat betekent afwijzing zowel van de in ideologisch opzicht neutrale staat als van een religieus geladen uniforme staatsideologie. Het schrijven benadrukt het belang van de tolerantie, die niet pragmatisch of relativistisch wordt gefundeerd, maar in de exclusieve zelfopenbaring van God. Het wordt betreurd dat de christelijke kerk in het verleden juridisch-politieke consequenties getrokken heeft uit de intolerantie der openbaring en dat de afwijkingen van de leer der kerk met dwangmiddelen van de staat zijn bestreden. Deze politieke vertaling van de religieuze exclusiviteit der openbaring wordt steeds meer een onmogelijke zaak.

Maatschappijkritiek

De gevolgen van een meer horizontale invulling van het apostolaat zijn merkbaar wanneer na 1960 het apostolaat steeds meer gevoed wordt vanuit een kritische christelijke maatschappijvisie op mondiaal niveau. Dan is het volgens Van Kooten aangrijpend dat onder de Open Brief van 1967, een protest tegen de horizontale ontwikkelingen in het apostolaat, de naam van K.H.E. Gravemeyer en van mevr. J.A. van Ruler-Hamelink (weduwe van Van Ruler) staan. Van Ruler heeft de latere ontwikkeling gezien als een vreselijke uitwas van het apostolaat. Hij duidde haar als “hypertheocratie”, omdat ze langs revolutionaire weg een heilsstaat in deze bedeling wil realiseren. Het apostolaat ontwikkelde zich tot de idee dat de kerk niet zielen moet redden maar God presenteren in een wereld waarin God op een verborgen wijze al reddend aan de gang is, los van de kerk en los van het Woord. De theoloog A. van de Beek

heeft erop gewezen dat het stellen van het primaat zelf een vorm van belijden is. Er vindt volgens hem in wezen een verschuiving plaats van een belijden van Gods daden naar de oproep tot menselijk handelen en samenleven. “De ethiek schuift in de plek van de verkondiging van Gods daden.”

De doorbraak die de neutraliteit van de staat beoogde, mislukte en het theocratisch elan zwichtte voor de feiten.

J. van der Graaf stelde over deze ontwikkelingen dat het apostolaat het belijden sterk naar achter heeft gedrongen, omdat het vooral om maatschappelijke en politieke vragen ging, terwijl er sprake was van verlegenheid in geloofskwesties. De barthiaanse maatschappijkritische lijn heeft het zijns inziens gewonnen van de theocratische lijn van Van Ruler, die meer dacht vanuit het corpus christianum. Het ging in het latere hervormde denken om een betere wereld waarbij mensen niet meer bij Jezus Christus gebracht werden. Is het visioen niet tot een nachtmerrie geworden, vraagt Van Kooten zich af. In 1946 gaf de synode Kerk en Wereld de opdracht Nederland te kerstenen, het tegendeel was het resultaat.

Verdwenen

In latere ontwikkelingen is de term “arbeid der kerstening” verdwenen, zoals blijkt uit de Kerkerde van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). De kerk roept in haar belijden van Jezus Christus als de Heer van de wereld ech-

ter wel op tot “vernieuwing van het leven in cultuur, staat en maatschappij”. “De kerk getuigt voor mensen, machten en overheden van Gods beloften en geboden”. Op die manier komt de overheid toch in het vizier. Maar we hebben dan wel met een kerkerde te doen waarin de theocratische kenmerken zijn uitgezuiverd.

De doorbraak die de neutraliteit van de staat beoogde, mislukte en het theocratisch elan zwichtte voor de feiten. In de lijn van Barth benadrukte men de heerschappij van Jezus Christus over kerk en staat (waarbij de kerk het geheim van de staat doorgrondde en haar in dienst nam van het koninkrijk van God), maar in de praktijk liet men de overheid in zijn blindheid en kwam het niet tot een doorbreking van de neutraliteit van de staat. Termen als apostolaat en herkerstening zijn verdwenen, dit vanwege de te hoge pretenties van de kerk die ermee gesuggereerd worden. De PKN koos in 2009 zonder voorbehoud voor de democratische rechtsstaat, zo blijkt uit de nota *De kerk en de democratische rechtsstaat - een positiebepaling*. Interessant is dat de nota terug gaat op het gravamen dat dr. C. van de Vate in 2006 indiende inzake artikel 36 NGB. De synode gaf in 2006 de opdracht om „te bezien of een brede discussie over de verhouding van kerk en overheid mogelijk en wenselijk is.”

De positiebepaling van de kerk in deze nota houdt onder andere in dat de kerk zich sterk wil maken om haar bijdrage aan deze democratische rechtsstaat te leveren. Ook wil de kerk zich inzetten voor de waarden die daarmee gegeven zijn: recht en gerechtigheid, mensenrechten, vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Vrijheid, gelijkheid, duurzaamheid, participatie, veiligheid en solida-

riteit zijn belangrijke waarden en uitdagingen voor de kerk zelf en voor politiek en samenleving. De PKN aanvaardt de democratische rechtsstaat principieel, gebaseerd op Bijbelse beginselen, en is niet uit op politieke macht. Ze is dankbaar dat ze in vrijheid haar eigen kerkelijk leven mag inrichten en dat dit grondrecht ook voor andere religieuze groeperingen geldt. Voor de wet is iedereen gelijk en er is scheiding tussen kerk en staat.¹

Ontwikkeling

We zouden het hervormde denken over de overheid in de periode na de oorlog kunnen typeren als de ontwikkeling van theocratie naar democratie. De NHK heeft aanvankelijk aan de overheid een nadrukkelijke rol toegekend ten aanzien van het geestelijk welzijn van het volk. Dat is het grote kenmerk van de Hervormde Kerkorde van 1951 geweest. Ze formuleerde deze overtuiging in het kader van de beoogde herkerstening van de Nederlandse samenleving. De overheid mocht niet neutraal opereren en werd zelfs gebonden aan de eerste tafel van de Wet van God. Omgekeerd diende de kerk de overheid op haar geestelijke verantwoordelijkheid aan te spreken. Er kwam na verloop van tijd een grotere te-

rughoudendheid om de overheid een directe taak ten opzichte van kerk en godsdienst toe te kennen. Het theocratisch accent op de rol van de kerk in de samenleving en haar profetische voorlichting naar de overheid raakte op de achtergrond en verschoof ten gunste van de democratie en de rechtsstaat. Ook achtte de kerk de tolerantie steeds meer een groot goed. Van Kooten heeft laten zien dat een kerkorde zich niet slechts uitspreekt over de kerk, maar ook brede lijnen trekt naar overheid en samenleving. Daarmee toont hij aan dat de kerk nooit een eiland op zichzelf kan zijn, maar een publieke taak heeft in deze wereld. In die zin heeft de Kerkorde van 1951 een blijvend actueel beginsel. Apostolaire beweging voor overheid en samenleving blijft een wezenlijke opdracht voor de kerk. Opdat het ook de overheid wel ga.

Mede n.a.v. dr. R. van Kooten, *Hoe apostolaire beweging brengt een onbeweegbare kerk in beweging*. Onderzoek naar de oorsprong en bedoelingen van hoofdthema's van de kerkorde van 1951; uitgeverij De Banier, Apeldoorn, 2013; 685 blz.; € 39,95.

Noten

1 Zie ook J.A. Schippers, 'De Protestantse Kerk en de democratische rechtsstaat' in: *Zicht* 2009 nr 4, pp. 18-21.

Onlangs voerden de SGP-jongeren een onderzoek in hun achterban uit met behulp van merendeels dezelfde vragen als die van een enquête uit 2003. Gegeven de tien tussenliggende jaren, zijn de uitkomsten soms heel verklaarbaar, maar in een aantal opzichten verrassend. Logisch, want de groep respondenten van 2003 zal in 2013 voor het overgrote deel vervangen zijn door jongeren van nu. Niet alleen de SGP-achterban is gewijzigd. In de tussenliggende tijd hebben de ontwikkelingen in politiek en samenleving beslist niet stilgestaan.

Drs. Joost Veldman, redacteur

De thermometer in toekomstige kiezers

Over de enquête onder SGP-jongeren

Het politieke landschap in Nederland is sinds 2003 flink veranderd. In mei 2003 was Balkenende aan zijn tweede kabinet begonnen na het kortstondige avontuur met de LPF. In de eerste maanden van dat jaar hielden de SGP-jongeren een (digitale) enquête onder jongeren uit de brede achterban. In 2013 is die enquête herhaald en de resultaten daarvan zijn nu beschikbaar. Dat levert altijd aardige cijfers en vergelijkingen op.

Verschuivingen in zetels

Die resultaten staan echter niet op zichzelf. De relevante vragen in de politiek zijn anders, de achterban van de SGP heeft ook niet stilgezeten, er is een andere coalitie en de samenstelling van de Tweede Kamer is fors veranderd sinds 2003. Wat overigens wel gelijk bleef: oud Zicht-redactievoorzitter Holdijk zit in de Eerste Kamer en rookt nog steeds pijp. De SGP heeft er in 2012 een zetel in de

Tweede Kamer bij gekregen, en behaalde nooit eerder zoveel stemmen. De Christen-Unie behaalde een winst van twee zetels, van drie naar de huidige vijf. Het CDA is echter dramatisch verkleind ten opzichte van 2003: 44 zetels toen, dertien nu. Daarmee is het confessioneel geluid in de Tweede Kamer hoe je het ook wendt of keert flink verkleind. Dat heeft ook een effect op de aantrekkingskracht van het CDA op jongeren uit de brede achterban. In 2003 vond negentien procent van de respondenten dat je CDA kon stemmen om daarmee meer invloed uit te oefenen tegen negen nu. Maar of dit ook iets zegt over de robuustheid van dat standpunt valt te bezien. In de politiek is een week lang en de stemming kan gemakkelijk weer omslaan.

Het confessioneel geluid in de Tweede Kamer is hoe je het ook wendt of keert flink verkleind. Dat heeft ook een effect op de aantrekkingskracht van het CDA op jongeren uit de brede achterban.

Weinig animo voor fusie van CU en SGP

De animo onder de jongeren voor het samengaan van ChristenUnie en SGP blijft beperkt. Ruim een kwart is daar voorstander van, terwijl zeventien procent het niet weet. Toch is het verschil ten opzichte van 2003 vreemd genoeg erg klein. Terwijl er in de achterliggende periode toch wel het een en ander is voorgevallen. De ChristenUnie zat immers in

het vierde kabinet Balkenende en zag zich geplaagd door prangende SGP-vragen. Omgekeerd was dat het geval bij de gedoogsteun van de SGP ten tijde van Rutte-I. Misschien speelt ook de winst van een extra zetel mee, wie zal het zeggen. Het is echter de vraag of de doelgroep van de enquête dit bij de beantwoording mee laat wegen. Tweederde van de respondenten is immers achttien jaar of jonger. De enquête geeft daarmee een beeld van hoe jongeren die reageerden nú over de zaken denken.

Verschuiving in kerkelijke achtergrond respondenten

De respons op de enquête geeft ook een mooi kijkje in het toegenomen internetgebruik in de achterban van de SGP (dat is althans mijn duiding). De enquête is immers in 2003 en in 2013 digitaal verspreid. De respons uit de Gereformeerde Gemeenten in Nederland op de enquête is verdubbeld (van zes naar 12 procent), daarmee is dit deel van de achterban waarschijnlijk oververtegenwoordigd. De vrijwel halvering van de respons uit de hoek van de Christelijke Gereformeerde Kerken laat zich lastiger van een geloofwaardige verklaring voorzien. Opmerkelijk is verder dat de respons van jongeren uit hervormde gemeenten in 2003 zo'n vijf procent hoger was dan de huidige opgetelde respons vanuit de Protestantse Kerk en de Hersteld Hervormde Kerk.

Heikele thema's

Meer respondenten (respectievelijk 58 en 71 procent) vinden dat de SGP een positieve uitstraling heeft (wat daar dan ook onder wordt verstaan), terwijl men de politiek een stuk minder intensief volgt dan in 2003 (respectievelijk 47 tegen 39 procent). De enquête adres-

seert ook heikele thema's als het toestaan van moskeebouw. Ondanks de hoge respons uit de rechterflank (aldus het document van de SGP-jongeren), is een opvallende verschuiving de acceptatie van het recht van moslims om een moskee te bouwen. In 2003 kon 25,8 procent zich daarin vinden tegen 41,5 nu. Een dergelijke verschuiving is ook waarneembaar bij het standpunt over de doodstraf. In 2003 waren meer respondenten voor dan tegen de doodstraf. Nu staken de stemmen. Steun voor SGP-vertegenwoordiging van het vrouwelijk geslacht nam juist weer af van 70,5 procent naar 64,3.

De enquête is weliswaar door veel jongeren ingevuld, maar zonder verdere statistische bewerking zijn de resultaten noch representatief noch significant.

Evaluatie

Hoewel het zeer nuttig is een dergelijke enquête te houden en de respons van bijna 2.000 jongeren erg groot is, zijn er enkele methodologische vragen te stellen bij de opzet en uitwerking. Omdat de enquête digitaal is verspreid, valt moeilijk te bepalen of de enquête voldoende aselekt is om betrouwbare gegevens op te leveren. De enquête is weliswaar door veel jongeren ingevuld, maar zon-

der verdere statistische bewerking zijn de resultaten noch representatief noch significant. Dit hangt ermee samen dat de verdeling van de populatie in de steekproef niet is gecorrigeerd voor de verdeling in de achterban, bijvoorbeeld naar kerkgenootschap of lidmaatschap van de SGP-jongeren. De enquête is immers verspreid onder reformatorische scholen (zowel voortgezet onderwijs als MBO), studentenverenigingen en de leden van de SGP-jongeren. Dat levert mogelijk dubbele aanschrijvingen op en van de leden van de SGP-jongeren mag hoe dan ook worden verwacht dat ze positief over de SGP zijn. Ook zullen ze eerder geneigd zijn een dergelijke enquête in te vullen.

Aanbeveling

Daarnaast lijkt de kerkelijke verdeling van de respondenten niet helemaal overeen te komen met die van de achterban. Zonder correctie op de resultaten geeft dat mogelijk een vertekend effect. Vanwege de gekozen verspreidingsvorm is niet bekend hoeveel jongeren de vragenlijst wel hebben gehad, maar niet hebben ingevuld. Daarom is ook niet bekend hoe hoog de respons is geweest. Terwijl dat, zeker als de verspreiding goed is gelukt, een belangrijk gegeven kan zijn. Vanwege bovengenoemde onzekerheden is het lastig te bepalen hoeveel waarde aan de verschillende gegevens kan worden gehecht. Mogelijk dat de SGP-jongeren op grond van de data die zijn verzameld nog nadere analyses kunnen uitvoeren. Daarvoor zijn de gestelde vragen en mogelijke resultaten immers interessant genoeg.

Dit jaar bestaat het Koninkrijk der Nederlanden 200 jaar. In 1813 vertrokken de Franse troepen uit ons land en werd Nederland weer onafhankelijk. Daar ging een roerige periode aan vooraf, vooral in parlementair opzicht. In de ‘franse tijd’ mislukte de eerste poging om een Constitutie tot stand te brengen. Na centralisering van de overheidsmacht, kwam de Staatsregeling van 1798 tot stand. Aan de totstandkoming van deze grondwet was veel strijd verbonden. Hierover schreef Joris Oddens een interessant boek ‘Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798’.

Drs. Johan van Berkum LLB, medewerker WI-SGP

Het eerste Nederlandse parlement

Ontstaansgeschiedenis van de eerste Nederlandse grondwet

Patriotten en prinsgezinden

De laatste twee decennia van de achttiende eeuw is er in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden strijd tussen patriotten en prinsgezinden. In die tijd is Willem V stadhouder en is de Republiek in oorlog met Engeland (1780-1784). Mede door het drama-

tische verloop van deze oorlog voor de Republiek neemt de ontevredenheid over de grote macht van de stadhouder toe. Aangemoedigd door de Patriottische pers ontstaan bewegingen om de invloed van de stadhouder terug te dringen. Burgers willen voortaan zelf hun regenten kiezen. Een belangrijke bijdrage

aan de discussie over de volksregering levert Rutger Jan Schimmelpennick. In zijn proefschrift 'Verhandeling over eene wel ingerigte volksregering' (1785) opteert hij voor een regeringsvorm waarin burgers als leden van de maatschappij hun zaken zelf besturen of overlaten aan vertegenwoordigers die bij meerderheid van stemmen uit hun midden zijn gekozen. Het volk is volgens hem in staat om de bekwaamste lieden tot volksvertegenwoordigers te kiezen. Daarom mag een burger die verkozen is, de hem opgedragen burgerlast niet weigeren, maar moet hij deze in dienst van de maatschappij aannemen. Thomas Paine wordt in de Republiek beroemd vanwege de vertaling van zijn pamflet 'Rights of men'. Alleen een staat met een representatieve regering mag zich volgens Paine een republiek noemen. Pieter Paulus schreef een *Verhandeling* over de gelijkheid (1793) waarin hij pleit voor de instelling van een vertegenwoordigende democratie. Deze verhandeling beleefde in korte tijd vier drukken.

Bataafse Republiek

De Republiek raakt in oorlog met Frankrijk. Wanneer de Franse troepen steeds verder oprukken, vlucht stadhouder Willem V in januari 1795 naar Engeland. Vervolgens nemen de patriotten lokaal het bestuur over en moeten de orangisten het veld ruimen. Dit gaat niet overal even snel. Soms moet het Franse leger helpen om de regeringswisseling af te dwingen. In alle gewesten wordt een zogeheven vergadering van Provisionele Representanten van het volk gevormd. Deze neemt de plaats in van de Statenvergaderingen. In anderhalve maand vervangen alle zeven gewesten hun vertegenwoordigers in de Staten-Generaal en bestaat deze geheel uit pa-

triotten. De nieuwe Staten-Generaal onderhandelt met Frankrijk over de onafhankelijkheid van de Republiek. Uiteindelijk wordt deze onder voorwaarden (financiële en territoriale claims) verkregen en ontstaat op 16 mei 1795 formeel de Bataafse Republiek. De toevoeging 'Bataafs' verwijst naar het Bataafse volk dat in de oudheid het Nederlandse grondgebied heeft bewoond en zich volgens Tacitus dapper heeft verzet tegen de Romeinse overheersing.

Op 25 november 1795 wordt uiteindelijk het Reglement voor een Nationale Vergadering door vier van de zeven gewesten goedgekeurd. Groningen, Friesland en Zeeland spreken schande van deze beslissing. Zij vinden dat over de oprichting van een Nationale Vergadering alleen bij unanimititeit mag worden besloten.

Nationale Vergadering

Nu moet er een Nationale Vergadering komen die namens het hele Bataafse volk spreekt, belangeloos de hele natie vertegenwoordigt en gaat zorgen voor een geschreven constitutie. Op 29 mei ligt er een plan van 118 artikelen. Het voorstel is de bevolking te tellen en te verdelen in districten. In elk district kan via een getrappt kiesstelsel één vertegen-

woordiger worden gekozen. Alle gekozen vertegenwoordigers zijn verantwoordelijk aan het gehele volk en niet alleen aan het gedeelte dat hen had verkozen. De gekozen Nationale Vergadering zal zich in de eerste plaats moeten bezighouden met het opstellen van een Grondwet. Hiertegen wordt vanuit enkele steden en gewesten als bezwaar ingebracht dat het gevaarlijk is eerst een Nationale Vergadering in het leven te roepen en dan pas een Grondwet te ontwerpen die de grenzen van de macht van deze vergadering aangeeft. Ook hebben enkele gewesten bezwaar om de provinciale vergaderingen nu al af te schaffen. Een groot deel van de Bataafse bevolking vindt het allemaal te lang duren. Zij hebben van de Franse revolutionairen de notie overgenomen dat een vrij republiek één en ondeelbaar moet zijn. In het hele land doen burgers hun beklag over gewesten die hun soevereiniteit bewaken. Dit gaat in hun ogen ten koste van het algemene belang van de Bataafse Republiek. Op 25 november 1795 wordt uiteindelijk het *Reglement* voor een Nationale Vergadering door vier van de zeven gewesten goedgekeurd. Tevens wordt besloten dat de verkiezingen voor de Nationale Vergadering zullen plaatsvinden op 11 januari 1796 en dat de vergadering op 1 februari voor het eerst zal samenkomen. Groningen, Friesland en Zeeland spreken schande van deze beslissing. Zij vinden dat over de oprichting van een Nationale Vergadering alleen bij unanimiteit mag worden besloten. Uiteindelijk stemmen onder grote druk ook deze gewesten voor de Nationale Vergadering.

Verkiezing

Voor het eerst in het ruim tweehonderdjarige bestaan van de Nederlandse Republiek mo-

gen kiesgerechtigde burgers via getrapte verkiezingen een eigen nationale vergadering kiezen. Het land wordt verdeeld in 126 kiesdistricten. Elk district telde dertig kiesmannen. Elke kiesgerechtigde burger kan een stem op een kiesman in zijn district uitbrengen. De dertig kiesmannen kiezen vervolgens het parlamentslid voor hun district. Rutger Jan Schimmelpennick is 1 van de 126 gekozen parlementsleden. Hiervoor schreven we al dat hij van mening is dat burgers die verkozen zijn, zich niet aan deze burgerplicht mogen onttrekken. De brief die hij naar de Commissie voor Geloofsbriefven schrijft is dan ook verbazingwekkend. Daarin verzoekt hij namelijk met klem om te worden ontheven van zijn verplichting, omdat hij zijn gezin geen gevoelige slag wil toebrengen wanneer hij met achterlating van zijn vrouw en kinderen naar Den Haag moet verhuizen. Hij kan zijn drukke advocatenpraktijk ook onmogelijk in de steek laten. De Commissie is echte onvermurwbaar. Alle burgers die bezwaar hebben aangetekend tegen hun verkiezing worden aangeschreven om hun posten zonder verder oponthoud in te nemen.

Samenstelling

Van de 126 vertegenwoordigers komen er 55 uit Holland, vijftien uit Gelderland, veertien uit Brabant, elf uit Friesland, negen uit Overijssel, acht uit Groningen, zes uit Utrecht, vijf uit Zeeland en drie uit Drenthe. Wat de religieuze overtuiging betreft zijn de gereformeerden met 68% veruit in de meerderheid. De katholieken vormden 26%. Verder zijn er nog enkele doopsgezinden, lutheranen, een remonstrant en nog één lid dat zich bij geen enkel kerkgenootschap heeft aangesloten. Deze laatste persoon schreef ooit de volgende dichtregels: 'Die 't Onze Vader bidt en volgens

de tien geboden / Heeft Luther, nóch Calvijn, nóch Menno zelfs van noden.' Uit de gevoerde debatten blijkt dat twee factoren vooral van invloed zijn geweest op de meningsvorming. De religieuze overtuiging was van betekenis in debatten over de scheiding van kerk en staat. De provinciale afkomst in debatten over de eenheidsstaat. Voorzitter van het eerste Nederlandse Parlement is Pieter Paulus, de man die de *Verhandeling* over gelijkheid heeft geschreven.

Uit de gevoerde debatten blijkt dat twee factoren vooral van invloed zijn geweest op de meningsvorming. De religieuze overtuiging was van betekenis in debatten over de scheiding van kerk en staat. De provinciale afkomst in debatten over de eenheidsstaat.

Werkwijze

Een belangrijke taak van de Nationale Vergadering is te zorgen voor een Grondwet. Hiervoor wordt een constitutiecommissie ingesteld bestaande uit 21 leden van de Nationale Vergadering. Deze leden worden door de gewesten gekozen. De Nationale Vergadering treedt ook op als wetgevende vergadering van de Bataafse Republiek. Leden van het Parlement kunnen voorstellen indienen, maar ook lagere overheden en burgers hebben het recht zich tot de vergadering te wenden. Tot slot heeft de Nationale Vergadering een

controlerende taak. Deze bestaat in de uitoefening van het oppergezag over de lichamen die samen de uitvoerende macht vormen. De uitvoerende macht wordt gevormd door zogeheten Comités. Deze Comités verrichten hun werk achter gesloten deuren en treden alleen in de openbaarheid wanneer zij rapport uitbrengen in de Nationale Vergadering. Naast de comités zijn er vijf permanente parlementaire commissies. Stukken waarover de Nationale Vergadering een besluit moet nemen, worden plenair voorgelezen. Vervolgens brengt de voorzitter een preadvies uit. Daarna krijgen de leden van het parlement gelegenheid te reageren. Vraagt niemand het woord, dan hamert de voorzitter het besluit af en is het besluit hiermee conform het preadvies genomen. In andere gevallen ontstaat er een debat en kan desgewenst worden gezocht om hoofdelijke stemming.

Grondwet

Een discussiepunt bij de totstandkoming van de constitutie is of de wetgevende macht uit één of twee kamers moet bestaan. Uitgangspunt is dat men machtsoverschrijding, zoals heeft plaatsgevonden tijdens de Franse Revolutie, wil voorkomen. Een van de tegenstanders benadrukt dat wanneer beide kamers afzonderlijk worden verkozen, binnen de kortste keren een nieuw onderscheid in rangen en standen ontstaat met vernietiging van de gelijkheid tot gevolg. Om machtsoverschrijding te voorkomen zou het voldoende zijn dat er een geschreven grondwet is, een duidelijke scheiding tussen wetgevende en uitvoerende macht, regelmatige verkiezingen en een Nationaal Hoogerechtshof. Een andere tegenstander vreest dat door splitsing de wetgevende macht krachteloos wordt en aanleiding geeft tot rivaliteit tussen beide li-

chamen. De uitvoerende macht zal hier met een verdeel- en heerstactiek van profiteren. Het tijdperk van de Franse terreur wordt in herinnering gebracht waar het een klein gedeelte van de wetgevende macht onder leiding van Robespierre is gelukt een alleenheerschappij te vestigen. Daarom moet er één macht komen die de wetten voorstelt, een tweede macht die ze bekrachtigt en een derde die ze uitvoert. Voorstanders van een tweekamerstelsel vinden dat een tweekamerstelsel de beste garantie biedt om wetten bedoord, langzaam en rijpelijk te overwegen en overhaaste en onberaden besluiten tegen te gaan. De ene kamer zal zich genoodzaakt voelen haar voorstellen goed te beargumen-teren om verwerping te voorkomen. De andere kamer zal zich van de achting van het volk willen verzekeren door nauwgezet te beoordelen of de voorstellen in overeenstemming zijn met de Grondwet. Dit standpunt deelt een meerderheid van de vergadering. Daarmee wordt besloten tot een tweekamerstelsel. Gekozen wordt voor de benamingen 'Grote Kamer' en 'Kamer der Oudsten'.

Nadat het Ontwerp van Constitutie is afgerond wordt het op 8 augustus 1797 in een referendum aan de bevolking voorgelegd. Op 13 september volgt de officiële uitslag. Van de 136.716 Bataafse mannen heeft 80% tegen het Ontwerp gestemd. Deze massale verwerping verrast vriend en vijand.

Staatsgreep

Op 1 september 1797 is de in het *Reglement* vastgelegde maximale zittingstermijn van de eerste Nationale Vergadering verstreken. Dat betekent dat er opnieuw verkiezingen moeten worden gehouden. De nieuwgekozen leden van de tweede Nationale Vergadering hebben de taak ervoor te zorgen dat er alsnog

een grondwet komt. Het blijkt echter niet eenvoudig aan te geven welke motieven werkelijk de doorslag hebben gegeven bij de verwerping van het eerste Ontwerp van Constitutie. Eén van de leden van de tweede Nationale Vergadering stelt daarom voor de Bataafse Burgers op te roepen de precieze aard van hun bezwaren aan de constitutie-commissie door te geven.

Het wordt steeds duidelijker dat de volksvertegenwoordiging in Den Haag in een hopeloze machtsstrijd verkeert met provinciale vergaderingen die zich het recht voorbehouden zelf te bepalen waar de grenzen liggen van de nationaal uitgeoefende soevereiniteit.

De vergadering erkent dat ze omtrent de motieven in het duister tast, maar verwerpt het voorstel, omdat ze meent dat het tot verdeeldheid binnen de commissie en meer vertraging zal leiden. In januari 1798, drie jaar na het vertrek van Willem V, is er nog steeds geen grondwet. De Fransen vinden dat het nu wel lang genoeg heeft geduurd. Het wordt steeds duidelijker dat de volksvertegenwoordiging in Den Haag in een hopeloze machtsstrijd verkeert met provinciale vergaderingen die zich het recht voorbehouden zelf te bepalen waar de grenzen liggen van de nationaal uitgeoefende soevereiniteit. Dat blijkt onder

andere uit de gewestelijke weigering mee te werken aan een algemene heffing om de vloot te herstellen. De vrees bestaat dat hierdoor de Republiek nutteloos wordt voor haar bondgenoten en machteloos tegenover haar vijanden. De enige hoop die de Bataven rest, is de spoedige vestiging van een grondwet die alle provinciale soevereiniteit vernietigt. De Republikeinen bereiden daarom een staatsgreep voor.

De Franse gezant Delacroix in Den Haag wil de Republikeinen helpen het federalisme met wortel en tak uit te roeien. Op 22 januari 1798 wordt de Commissie voor Buitenlandse Zaken onder huisarrest geplaatst en een groot deel van de leden van de Nationale Vergadering gearresteerd. De volksvertegenwoordiging noemt zich vanaf dat moment Constituerende Vergadering.

De eerste Nederlandse grondwet

Na de staatsgreep bestaat de Constituerende Vergadering nog maar uit 71 leden. Er wordt een Uitvoerend Bewind aangesteld om de rust, onafhankelijkheid en voorspoed van de Republiek te verzekeren. De vraag naar de grenzen van de macht van dit bewind blijft onbeantwoord. Er komt een derde constitutioneelcommissie. In plaats van het besmette woord 'constitutie' spreekt men voortaan van staatsregeling. De Fransen proberen invloed uit te oefenen op de inhoud van de staatsregeling. Dat is gelukt, zij het beperkt. Omdat de Fransen erop staan, komt er een wetgevend lichaam dat bestaat uit twee kamers. De constitutioneelcommissie wil daar aanvankelijk niet van weten, omdat zij van mening is dat

het Ontwerp van Constitutie in 1796 mede daarom door het volk is verworpen. Het bestaan van een Kamer der Oudsten naast een Grote Kamer zou bij het Bataafse volk weersin hebben opgeroepen, omdat Kamer der Oudsten doet denken aan oude, aristocratische families. Op 6 maart 1798 is het Plan van Staatsregeling gereed en op 23 april wordt er een volksraadpleging gehouden. Op dinsdag 1 mei 1798 volgt de uitslag: de Staatsregeling is met 153.913 tegen 11.597 stemmen aangenomen. Daarmee is de eerste grondwet in de Nederlandse geschiedenis een feit. De Constituerende Vergadering wordt omgevormd tot Vertegenwoordigend Lichaam dat wordt gesplitst in een Eerste en Tweede Kamer.

Uitleiding

De studie van Joris Oddens geeft een helder beeld van de werkwijze van het eerste Nederlandse parlement. Het beschrijft de roerige parlementaire geschiedenis van drie jaren uit de periode tussen de Republiek der Zevende Verenigde Nederlanden en het Koninkrijk der Nederlanden. Wie meer wil weten over het ontstaan van de representatieve democratie in ons land en hoe de eerste Nederlandse volksvertegenwoordigers hebben gepioneerd kan in dit boek uitstekend terecht.

N.a.v. Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798*, Van Tilt, z.j. prijs: €27,50, ISBN 978 9460 041 099.

Democratie is geen onomstreden zaak. Het klinkt allemaal mooi in theorie, maar hoe functioneert het in de praktijk? Recent verschenen boeken leggen de vinger bij heikele punten en actuele uitdagingen rond de democratie, ook met betrekking tot religie. De precaire verhouding van democratie en religie blijkt vooral in het debat over de verschijnselen van secularisatie, ontkerkelijking en ontbinding van de samenleving in een postmoderne tijd.

Dr. K. van der Zwaag, redactievoorzitter

De democratie uitgedaagd

G. J. Buijs, J. T. Sunier and P. G. A. Versteeg (eds.), *Risky Liaisons? Democracy and Religion: Reflection and Case Studies*; VU University Press, 2013, 215 blz.; € 29,95.

Een aantal deskundigen aan de Vrije Universiteit onderzoekt in deze bundel (gebaseerd op een gelijknamig congres) de precaire verhouding ('risky liaisons') tussen democratie en religie. Zij doen dat aan de hand van historische bronnen en hedendaagse debatten. Zo belicht John Witte de onmisbare positie van religie in de mensenrechten. Zonder religie worden veel

rechten losgemaakt van hun wortels en dreigt het gevaar dat de staat een overgewaardeerde rol heeft in het beschermen van mensenrechten. Bert Jan Lietaert Peerbolte laat zien dat de 'theocratische idee' in de vroeg-christelijke kerk (God als de enige ware Heerser van hemel en aarde) aan de basis van het christendom stond en tot op heden een wezenlijk element in de christelijke wereldbeschouwing is. Matthew Kaemingk gaat in op Calvijns drijfveer om voor God te leven, wat in de calvinistische traditie resulteerde in het praktisch dienen op alle terreinen van het leven, de economie en de staat. De bundel belicht de verschillende contexten van

het thema democratie en religie, zoals ten aanzien van de islam (met daarin het debat over tolerantie en mensenrechten), de Russische orthodoxie, de rol van apartheid in Zuid-Afrika, de plaats van nieuwe media.

Het zijn allen uitdagingen voor de moderne democratie die traditionele structuren ondergraven. Ina

ter Avest en Siebren Miedema stellen een herinterpretatie van artikel 23 (vrijheid van onderwijs) aan de orde die volgens hen beter past bij de huidige multireligieuze samenleving. De bundel biedt interessante doorkijkjes vanuit het thema, maar ik miste vaak een rode draad en zeker ook een evaluerende slotbeschouwing.

Pieter Bijlard, *Hoogste tijd voor een democratische grondwet*; uitgeverij Boekscout.nl, Soest 2013; 124 blz.; € 16,35.

Na 200 jaar is Nederland nog steeds geen democratie, betoogt Pieter Bijlard, in het dagelijks leven werkzaam geweest bij een grote oliemaatschappij. Een fel essay dat te denken geeft. De schrijver zet uiteen dat de Grondwet van 1814 op ondemocratische wijze tot stand is gekomen (eenzijdig door een vorst met absolute macht opgelegd, zelfs ondemocratisch naar de normen van die tijd), evenals de wijzigingen nadien. In de praktijk is de burger mond dood geworden en worden alle beslissingen gedelegeerd aan politici. De burger is hoogstens een figurant die eens in de vier jaar mag stemmen maar zich verder nergens mee mag bemoeien. Bijlard bestrijdt de legitimiteit van de grondwet. De positie van de grondrechten lijkt mooi, maar de beperkende voorwaarde van 'behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet' is geen garantie dat het grondrecht alleen kan worden ingeperkt voor een acceptabel doel,

bijvoorbeeld de gemeenschap. De wetgever heeft feitelijk een blanco volmacht grondrechten naar eigen goedkeuren in te perken. Een actuele opmerking als we de discussie over de bedreigde vrijheid van godsdienst in herinnering brengen. Ook is de schrijver sceptisch over het gelijkheidsbeginsel (alle inwoners worden in gelijke gevallen gelijk behandeld), ook geen onbelangrijk punt voor christenen. Artikel 1 zegt volgens Bijlard niets over de behandeling van ongelijke gevallen. "Ongelijke gevallen mogen dus zowel gelijk als ongelijk worden behandeld. Al naar gelang de wind waait kan de kring van politici en ongekozen bestuurders en ambtenaren met dit artikel alle kanten uit. Artikel 1 klinkt mooi, maar is volslagen nietszeggend en staat garant voor het uitlokken van controverses." De schrijver komt met een uitgewerkt voorstel voor een nieuwe grondwet van Nederland. Hij hoopt zo een discussie over deze materie op gang te brengen. Met dit essay levert hij daarvoor zeker een aanzet. Wellicht zal het door velen schouderophalend gelezen worden, maar het essay verdient serieuze aandacht gezien de argumenten die hij aanvoert.

Remieg Aerts en Peter de Goede (red.), *Omstreden democratie. Over de problemen van een succesverhaal*; uitgeverij Boom, Amsterdam 2013; 374 blz.; € 24,95.

Democratie is een goed werkend

systeem, maar het functioneren ervan is niet vanzelfsprekend. Dat is de teneur van deze bundel. Met steun van de NWO hebben Nederlandse deskundigen in 36 projecten geprobeerd de complexiteit en pluriformiteit van de democratie te doorgronden. Het boek bestaat uit drie hoofddelen: de historische

ontwikkeling van democratische vertegenwoordiging en grondwetsvorming, de invloed van de sociale media op de democratie en de diverse paradoxen rond democratie. De Nederlandse bevolking steunt overtuigend het algemene idee van democratie. Het oordeel over politiek-bestuurlijke actoren is echter minder positief, al is er geen sprake van massief en groeiend cynisme over politiek en parlement. Democratie neemt steeds nieuwe vormen aan (zoals het burgerinitiatief), een uitbreiding van de democratie naar de civil society. Democratie wordt steeds meer een moeilijk te doorgronden complex, dynamisch en polyfoon verschijnsel, aldus de inleiders. Democratie is geen historische noodzakelijkheid, maar wordt elke dag opnieuw geschreven. Er zijn nieuwe uitdagingen op het punt van Europese integratie, de globalisering en het multiculturalisme en de afnemende transparantie en controleerbaarheid van politiek en bestuur, de medialisering van de politiek.

Reimig Aerts, hoogleraar politieke geschiedenis in Nijmegen, noemt het enigszins verrassend dat weinig pogingen zijn gedaan de relatie van religie en democratie te onderzoeken. "Dit is typisch een van de gebieden waar principes en praktijk botsen en tegelijk tal van historische, pragmatische oplossingen tot ontwikkeling zijn gekomen. Juist hier wordt het complexe compromiskarakter van de democratie zichtbaar." Er zijn echter maar twee kleinere projecten aan deze thematiek gewijd, te weten van de Tilburgse juriste Sophie van Bijsterveld

en de Nijmeegse politiek filosoof Evert van der Zweerde. Van Bijsterveld benadrukt het maatschappelijk belang van religie in de civil society (blijk van het pluralisme van de samenleving). De principes van de rechtsstaat gelden onverkort voor godsdiensten en bieden iedere partij bescherming. Van der Zweerde deed een verkennend onderzoek naar de spanning tussen democratie en islam. Het hangt ervan af of de islam wordt opgevat als een stel regels of dat naar de praktijk gekeken wordt. De 'Arabische lente' van 2011 heeft zichtbaar gemaakt dat ook binnen islamitische landen aanzienlijke democratische bewegingen bestaan die zeker niet seculier zijn.

Democratie is geen tijdloze zaak, wat wel blijkt uit veranderende waarden en normen. Kenmerkend voor het nieuwe burgerschap (gevolg van Europa, globalisering en immigratie) is gevraagde loyaliteit aan dominante waarden, zoals homoseksualiteit, die kernwaarden van het moderne democratische bewustzijn lijkt te zijn geworden, aldus Stefan Dudink (Genderstudies, Nijmegen). Aerts: "De aanvaarding ervan staat hoger in de hiërarchie dan het principe van multiculturaliteit of de tolerantie jegens religieus bepaalde morele bezwaren. Er is een tendens de uiting van homoseksualiteit te beschouwen als een hogere vorm van vrijheid dan de publieke manifestatie van religie." Kortom, democratie is altijd in beweging en weerspiegelt de geest van de tijd, wat aanleiding geeft tot blijvende kritische reflectie op de achterliggende ideeën.

Thomas Mertens, *Mens & mensenrechten. Basisboek rechtsfilosofie*; uitgeverij Boom, Amsterdam, 2012; 480 blz.; € 39,90.

In de serie Basisboeken bij Boom zijn verschillende uitstekende handboeken verschenen, bedoeld voor studenten uit het wo en hbo. In dit deel be-

handelt Thomas Mertens, hoogleraar rechtsfilosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen, de voornaamste vraagstukken, stromingen en denkers binnen de traditie van de rechtsfilosofie. Rechtsfilosofie vraagt naar een moreel goede juridische inrichting van de samenleving en staat daarmee dicht bij de politiek en de politieke filosofie. Wie snel georiënteerd wil zijn in de belangrijkste figuren op dit

terrein kan hierin goed terecht. Het boek biedt ook talloze interessante teksten van politieke en sociale denkers. Uitgangspunt is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948. De politieke, juridische en filosofische context daarvan wordt uiteengezet. Het gaat in mensenrechten om een visie op de mens, waarbij de opvatting van de Duitse Verlichtingsdenker Immanuel Kant leidend is, alsook zijn visie op de waardigheid van de mens. Deze houdt in dat de mens aan de hand van twee assen wordt gekarakteriseerd, als (mondig) individu en lid van een gemeenschap. Recht heeft alles te maken met moraal en het delen van waarden, die nogal eens met elkaar conflicteren. Is het recht gebonden aan een hogere norm die als het ware aan de mens voorafgaat? Neem het huwelijk, zo wordt als voorbeeld genoemd. Christenen die stellen dat het huwelijk een door God ingestelde band tussen man en vrouw is, menen dat het positieve recht gebonden is aan hogere religieuze normen en als het positieve recht die norm schendt, dient het zijn geldigheid te verliezen.

In deze tijd zien we dat het recht steeds meer bepaald wordt door het positivisme: wat recht is,

wordt niet bepaald op grond van zijn (morele) inhoud, maar op grond van handhaving en effectiviteit. In een natuurrechtelijke benadering is daarentegen ruimte voor morele overwegingen. In onze tijd wordt het criterium, op grond waarvan recht en onrecht wordt onderscheiden, niet gezocht in God of de natuur van de mens, maar in mensenrechten, aldus de schrijver.

Dat betekent óók een uitoefening van de vrijheid van godsdienst als elementair recht, evenwel met een beperking. Niemand kan met een beroep op zijn vrijheid van godsdienst, bijvoorbeeld vanwege aanspraak op exclusiviteit, de godsdienstvrijheid van anderen verbieden. Als het gaat om het recht op leven, blijft een recht op abortus een heikel punt, constateert Mertens, want voor een christen zou dat een schending zijn van de Schepper die aan de oorsprong staat van het leven. Hij concludeert uit de regelmatig de kop opstekende commotie over het al dan niet juridisch regelen van een 'goede' dood dat deze getuigt van de enorme betekenis van het recht op leven. Een boeiend boek dat uitstekend als handboek te gebruiken is vanwege de uiteenlopende thema's.

Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012*; uitgeverij Boom, Amsterdam, 2013; 439 blz.; € 29,90.

Een nog steeds bruikbaar overzicht van de nieuwste Nederlandse geschiedenis, daterend uit 1999, nu bijgewerkt en aangevuld met ontwikkelingen van de laatste tijd. Het boek brengt de politieke geschiedenis in kaart: van de eenwording van het land (vooral in de negentiende eeuw vorm gekregen), de opkomst van de democratie (met haar spanning tussen consensus en polarisatie) tot aan “de woelingen van deze tijd”, zoals blijkt uit de toenemende ontvre-

denheid over de samenleving bij de burger. Piet de Rooy stelt in zijn beschrijving van de periode van 2000 tot 2012 dat het politieke bestel ontegenzeggelijk instabieler is geworden, maar in vergelijking met omringende Europese landen is er nog veel sociaal en politiek vertrouwen. De toegenomen instabiliteit is overigens geen specifiek Nederlands verschijnsel. In tal van landen staat het vertrouwen in partijen, politici en parlementen onder druk. Democratie als ideaal raakt alle verhoudingen in de samenleving. Burgers worden autonoom, er komen particuliere denktanks, sociale bewegingen die ‘concurrenten’ werden voor politieke partijen. De bundel biedt een goed overzicht van het feitelijk functioneren van de democratie.

Ad Verbrugge, *Staat van verwarring. Het offer van liefde*; uitgeverij Boom, Amsterdam, 2013; 263 blz.; € 23,50.

Ad Verbrugge, sociaal-politiek filosoof aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, maakte negen jaar geleden furore met zijn boek *Tijd van onbehagen*, een boek over de ontbinding van de samenleving. Zijn nieuwe boek *Staat van verwarring* is het eerste deel van een tweeluik over de staat van de samenleving. Verbrugge reageert in zijn nieuwste pennevrucht op de immense populariteit van de erotische bestseller *Vijftig tinten* (miljoenenoplage!), waaruit blijkt dat de postmoderne mens in verwarring verkeert over de meest elementaire vorm van gemeenschap – die van de liefdesrelatie. Verbrugge laat de spanning zien tussen de tendens tot ontbinding en atomair individualisme die besloten ligt in onze consumptiecultuur, en de tendens tot gemeenschapsvorming die van liefde uitgaat. Na de zogenaamde dood van God en de verheerlijking van de ‘vrije’ liefde, lijkt ons lichaam de hoogste instantie te worden waarin we een nieuw houvast zoeken en waaraan we cultureel richting menen te kunnen ontleen. Vrijheid en geluk gelden als de hoogste rationele bepalingen van onze moderne levensvervulling en smelten samen

in consumptie. De consumptiecultuur is helemaal niet gericht op de bevrediging van behoeften, maar juist op het vergroten en vermeerderen ervan. Het zogenaamde goede is het onverzadigbare verlangen als zodanig, de hebzucht, en wel in kwantitatieve zin: meer en groter. Seks wordt steeds belangrijker en geldt als een vorm van zelfexpressie, maar is daarmee tegelijkertijd steeds onpersoonlijker geworden en minder gericht op het stichten van gemeenschap. Vele huwelijken stranden ook: de ander moet bijdragen aan het eigen levensgeluk, anders is het beter om ‘voor jezelf te kiezen’.

Verbrugge analyseert scherp de tendens van ontbinding en gespletenheid wat wijst op het verlies van eenheid in het leven. Het individu is onthecht, via Facebook slaat hij losse belevenissen en leuke momenten uit zijn leven op, zonder dat die een noodzakelijke samenhang of innerlijke ontwikkeling hoeven te kennen. Als reactie op de ontbinding van de gemeenschap en de innerlijke gespletenheid is er een hernieuwde belangstelling voor de deugdehiek, maar die blijft volgens Verbrugge theorie omdat een uitwendig gerichte consumptiecultuur met haar ideaal van het vrije individu haaks staat op deugden als rechtvaardigheid, waarachtigheid en eerlijkheid. Een diepgaande beschouwing van de huidige samenleving vanuit filosofisch gezichtspunt.

Kado voor Kamer en Koning

Mullainathan (econoom) en Shafir (psycholoog) schrijven in *Science* dat arme mensen slechtere beslissingen nemen dan rijke. Dit komt door de stress als gevolg van geldtekort. Die zorgt voor een negatieve spiraal. Ze trekken deze lijn door. Ook tekort aan tijd, waardering, sociale contacten en informatie hebben negatieve invloed. Deze schaarste neemt bezit van de geest en leidt tot vernauwde focus, kortetermijndenken, minder zelfcontrole en onverstandig plannen voor de toekomst.

Dat laatste doet mij direct denken aan het functioneren van onze Tweede Kamer. Waarom is de invloed van de waan van de dag zo groot? Waarom wordt vanuit de Kamer vaak ad hoc gereageerd op kabinetsvoorstellen? Waarom worden zoveel moties en Kamervragen ingediend, terwijl de effectiviteit zienderogen afneemt? Waarom is er in de samenleving zoveel kritiek op het gebrek aan leiderschap? Volgens mij is een belangrijke oorzaak het gebrek aan tijd. Gebrek aan tijd om goed na te denken.

De Tweede Kamer wordt opgejaagd. Mede door de dreiging van nieuwe verkiezingen. En ja, met de kans dat binnen een half jaar een kabinet valt, moet je nú scoren. Met alle gevolgen van dien: als het zoete pas na het zure komt en je hebt weinig tijd, dan moet je vooral niet aan die zure appel beginnen. Dat moeten we voorkomen. Die appel moet niet doorgeschoven, maar doorgebeten worden.

Daarom een voorstel: we leggen vast dat slechts éénmaal in de vijf jaar verkiezingen voor de Tweede Kamer uitgeschreven mogen worden. Dreigt het landsbestuur in de soep te lopen, dan mag kabinet of Kamer op hangende pootjes naar onze Koning. Hij is dan bevoegd om tussentijds nieuwe verkiezingen uit te schrijven. Hij alleen! Lijkt me een mooi Kado voor onze nieuwe Koning.

Hans Maljaars

Guido de Brès-Stichting

Wetenschappelijk Instituut SGP

Guido de Brès in actie! Op 1 november 1561 gooit hij 's nachts een pakketje met daarin de Nederlandse Geloofsbelijdenis over de muur van kasteel Doornik. In ons logo ziet u die zwaaiende beweging in de vorm van een G, waarbij de lus het *Ichthus*-visje vormt.

Deze actie van Guido de Brès inspireert en motiveert het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP om 'pakketjes' te sturen in de richting van politiek en samenleving. Onze publicaties zijn eigenlijk steentjes in de Haagse Hofvijver...

Goede, bijbelse principes hebben praktische waarde. Juist in de politiek! Graag willen wij meer mensen daarvan bewustmaken. Met het oog op de toekomst van ons allemaal. Welke tendensen zijn verkeerd en welke ontwikkelingen juichen we toe?

Wilt u ons helpen en steunen bij het maken van nieuwe pakketjes en het blijven gooien van steentjes in de Hofvijver? U kunt bijvoorbeeld Guido-donateur worden of een abonnement nemen op het kwartaaltijdschrift *Zicht*. Neem gerust contact met ons op voor meer informatie!

www.wi.sgp.nl

Guido de Brès-Stichting (WI-SGP)
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
Telefoon (010) 7200 785
E-mail: wi@sgp.nl

Thema Democratie in reparatie

Blikopener	<i>Democratie vergt onderhoud</i> 1 Drs. Jan A. Schippers
Bijbelstudie	<i>Het volk wil een koning</i> 2 Ds. D. Boers
Interview	<i>Democratie is geen rustig bezit</i> 7 Jan Mark ten Hove MA <i>Democratisch debat moet de ruimte krijgen</i> 23 Drs. Jan A. Schippers
Thema	<i>Over de 'ewige Wiederkehr' van het natuurrecht</i> 13 Mr. Gerrit Holdijk <i>Naar een elitaire democratie</i> 28 Marius de Kok <i>Staatsman én Evangeliebelijder: Groen van Prinsterer en de democratie</i> 38 Drs. Ton van der Schans <i>Geen renovatie bestel, maar Réveil is nodig</i> 43 Drs. Kees de Groot <i>Kiestelselwijziging als remedie voor problemen Nederlandse politiek?!</i> 48 Martin de Jong MSc <i>Hervormde denken ontwikkelde zich van theocratie naar democratie</i> 62 Dr. Klaas van der Zwaag <i>De thermometer in toekomstige kiezers</i> 70 Drs. Joost Veldman
Lokaal Vizier	<i>Molenwaard nabij!</i> 55 Corné Egas
Kwartaalstelling	<i>Mateloos maakt machteloos</i> 34 Bernard van den Belt MA
Worldview	<i>Heimwee naar het midden</i> 58 Jonathan van Tongeren
Boekenschap	<i>Het eerste Nederlandse parlement</i> 73 Drs. Johan van Berkum <i>De democratie uitgedaagd</i> 79 Dr. Klaas van der Zwaag
Column	<i>Focus, Brandpunt, Perspectief</i> 12, 54, 84